

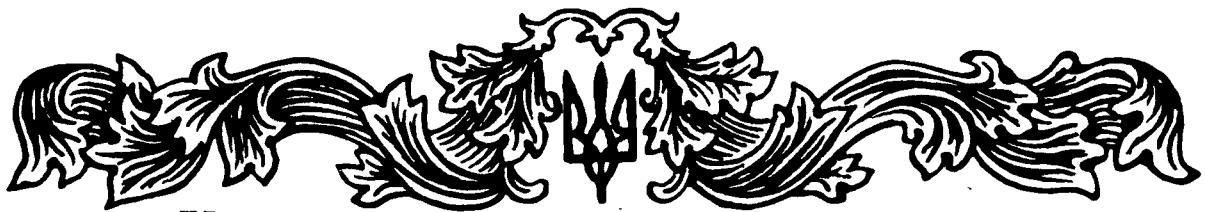
Борщівський
краєзнавчий
музей

Літопис Борщівщини

Читує другий

м. Борщів - 1993 р.

Краєзнавче товариство «Джерело»
Борщівський краєзнавчий музей

Гітопис Борщівщини

Історико — краєзнавчий
збірник

Випуск другий

М П «Чумацький шлях»

Борщів • 1993

Михайло Сохацький,
заслужений Борщівським краєзнавчим музеєм

Археологічний комплекс Більче-Золотого

В мальовничій розлогій долині, розділений на південь річкою Серет, розкинулось село Більче-Золоте. М'який клімат, родючість землі і зручний водний шлях здавна приваблювали сюди людей. Стародавні жителі, наші давні предки, селилися недалеко річки, а стрімкі і високі береги, вкриті лісами, надійно захищали їх від холодних вітрів та від нападу ворогів. Не було ще в ті давні часи писемності, не збереглися до наших днів і народні перекази. Лише археологічні знахідки можуть дещо розповісти про найдавнішу сторінку історії села.

Більче-Золоте — одне з найдавніших поселень на Тернопільщині. Перші сліди перебування людини на території нинішнього села зустрічаються в середньому палеоліті, тобто десь 50 тис. років тому. Залишки стоянки археологи виявили в 20-х роках на правому березі Серету в урочищі «Сорочівка». Між селами Більче-Золоте і Мушкарів, на поверхні гальчонників високої тераси знайдено кварцитове скребло та декілька інших кварцитових виробів.¹

В добу пізнього палеоліту (38-11 тис. р. до н.е.) люди починають осідати на довготривалий час в зручних місцях, удосконалюють вироби з кременю. Пізньопалеолітичну стоянку виявлено за селом на схилі лівого берега річки Серет. На поверхні знайдено крем'яні нуклеуси, скребки з крайовою ретушією, пластини і відщепи, покриті молочною патиною.²

В 1956 році під час проведення земляних робіт на будівництві ГЕС виявлено крем'яну сокиру (рис. 1, 5) і кістяк мамонта. При огляді кісток в колінному суглобі знайшли крем'яний наконечник.³ В добу неоліту (6-5 тис. р. до н.е.) давні люди поступово переходили від збиральництва, мисливства і рибальства до землеробства і скотарства. Вони почали виготовляти перший глинняний посуд. Під час проведення археологічних розкопок в печері «Вертеба» виявлено сліди поселення лінійно-стрічкової культури, а саме, уламки глинняного посуду.⁴

Наприкінці кам'яної доби (IV-III тисячоліття до н.е.) територію сучасного села та його околиці густо заселили землеробські та скотарські племена трипільської культури. Археологи виявили тут п'ять поселень трипільської культури. Перша знахідка була випадковою. В 1884 році на території панського парку (тепер на цьому місці збудовано Будинок культури) під час прокопування траншеї землекопи натрапили на велике скопчення уламків посуду і перепаленої глини. Через п'ять років на цьому місці заклав невеликий розкоп археолог Е.Павлович. Він встановив, що культурний шар є дуже насичений знахідками. Крім уламків кераміки, Е.Павлович знайшов цілу біноклевидну посудину «двойнята», призначення якої пояснити не зміг.⁵ У цьому ж році продовжив розкопи Г.Осовський. Під шаром чор-

нозему він потрапив на площацьку, викладену великими кусками обпаленої глини. В розкопі знайдено два цілих горщики. Результати розкопок на території парку дали можливість Г.Осовському писати про два культурні горизонти, які були віддалені один від одного метровим стерильним шаром. Спочатку дослідник виявив великі брили обпаленої глини, дрібні кам'яні знаряддя праці, ножевидні крем'яні пластинки, глиняні жіночі фігурки, кістяні шило, а також багато цілих глиняних мисок і горщиків.⁶ Верхній горизонт дав посудини з чорним монохромним розписом, а також серію посудин, розмальовані чорною і червоною фарбою. Дальше археолог натрапив на метровий шар чорнозему, але не припинив розкопки. На двометровій глибині знову почалися знахідки. Це були посудини грушевидної форми, розмальовані червоними і чорними фарбами на білому фоні, а також неглибокі чаши, що були розмальовані як на внутрішній, так і на зовнішній стороні.⁷

Тут ще було знайдено «біноклевидну» посудину на високих конічних підставках.

За 1,5 км на північний захід від села знаходиться печера «Вертеба», яка у IV-II тис. до н.е. служила житлом для людини неоліту. Важко пояснити, чому трипільці, які, як правило, влаштовували свої поселення на високих пагорбах і обов'язково з сонячної сторони, тривалий час проживали в темній і вогкій печері. Можливо, загроза нападу ворожих племен заставила мирних землеробів переходити у печеру. Значна кількість розмальованих посудин культового призначення та наявність загадкових поховань дає підставу припустити, що печера «Вертеба» використовувалась як святилище.

Перше повідомлення про обстеження печери відноситься до 20-х років XIX ст. Я.Хмелецький через вузький отвір проник тоді в підземелля. Оглядаючи печеру, він натрапив на залишки вогнища, черепів, людські кості, глиняні горшки у вигляді мисок.⁸ Звичайно, це повідомлення ще не можна вважати науковим дослідженням. Більш детальне обстеження печери зробив в 1876 році археолог А.Кіркор. Він разом з С.Козібродським оглянув печеру. Вибрали місце, де висота сягала двох метрів, вони розпочали розкопки. В одному місці, на глибині 45 см натрапили на два скелети, які були старанно покладені з витягнутими вздовж тіла руками. окремі кості були покриті гіпсовим наростом. Довкола лежало багато уламків товстих ліпних посудин.⁹ А.Кіркор зробив докладний опис правої частини печери. Він був першим археологом, який розпочав дослідження «Вертеби». В 1890 р. член антропологічної комісії Академії наук у Кракові Г.Осовський продовжив археологічне дослідження печери. Він разом з Л.Сапегою пройшли печерою в одному напрямі 312 метрів, а потім ще 526

метрів, алі кінця печери так і не досягли. Їхнім старажинам було обладнано вхід до печери. Під час розчистки входу дослідник натрапив на глибині двох метрів на старанно укладені кам'яні брили, які для давніх людей відігравали роль сходин. При розширенні проходу до печери, недалеко від входу, в наомулі натрапили на залишки великого вогнища, навколо якого було багато кісток оленя, воли, дикого кабана, ведмедя, а також потрощенні глиняні мальовані посудини, дрібні крем'яні знаряддя, лощило з оленячого рогу і кілька кам'яних сокир.¹⁰ Під час розкопок в печері знайдено також речі, виготовлені з міді. Особливо цікаві вигнутий, серпоподібний мідний ніж, мідний кинжал, мідне чотирьохгранне шило і дві нашійні пластини.¹¹ Вражаютъ досконалістю і кістяні вироби. Зокрема, кістяна пластина, яка зображує бичачу голову (рис. 1, 3). В проходах середньої частини печери археологи знайшли глиняний горщик, на якому, крім звичайного лінійного орнаменту, були зображення звірів: лисиці, білки і оленя.

В результаті 3-х річної роботи археолог Г. Осовський склав досить точний план печери «Вертеба», а також карту археологічних пам'яток села Більче-Золоте.¹² Завдяки коштам і сприянням Л. Сапеги план печери і карта пам'яток були видані в 1892 році Krakівською Академією наук. Виявлені Г. Осовським знахідки у печері «Вертеба» викликали серед археологів своєрідну сенсацію. Тому тут вже з 1898 по 1904 рр. і в 1907 році продовжуються археологічні дослідження. Проводив їх професор Krakівського університету В. Деметрикевич. Пізніше тут працювало багато відомих археологів.

За кількістю і науковою цінністю знахідок печера «Вертеба» не мала собі рівних на «Поділлі» і її називали «Наддністрянською Помпесією». В печері «Вертеба» археологи знайшли стільки речей давнини, що з них можна було створити окремий музей. Спочатку знахідки зберігалися в палаці Л. Сапеги, а пізніше їх вивезли до музеїв Krakова, Варшави, Відня. За даними писемних джерел, а також за свідченням Б. Януша, з печери «Вертеба» тільки у 1904 році польськими археологами відправлено до Krakівської Академії близько сорока скринь різноманітних пам'яток.¹³

Треба визнати, що багаторічні розкопки в печері «Вертеба» проводились без будь-якої системи. Археологи в різні роки заклали тут сотні шурфів, але в документації не зафіксували точних місць розкопок. Крім того, проведення різних земляних робіт (наприклад, обладнання екскурсійного маршруту в 20-х рр. та ін.) привело до зруйнування в більшій частині печери культурного шару.

Сліди поселення трипільської культури виявлено також на східній околиці села в урочищі «Кадуби». На поверхні зібрано куски глиняної обмазки, уламки посуду, кістки тварин, велику шліфовану крем'яну сокиру.¹⁴ А під час будівництва ГЕС на правому березі річки Серет зафіксовано рештки глиnobитних площацок і зібрано уламки кераміки.¹⁵ На пологому південному схилі поля «Кошівське» виявлено рештки житла, зібрано уламки кераміки.

В X–VII ст. до н.е. на території села проживали племена культури фракійського гальштату. Основним заняттям населення цієї культури було землеробство й скотарство, бронзоливарне виробництво. В обриві берега, над дорогою, на початку вулиці Замулівка в 1973 році виявлено сліди поселення. Це, зокрема, уламки посуду і глиняна обмазка.¹⁶

З періоду залізного віку на території села відомі ранньоскіфські кургани. В 1877 р. А. Кіркор провів

розкопки кургану. В основі кургану лежали кам'яні плити, на яких, крім перепалених кісток, знайдено дитячий череп. Також виявлено одну бронзову шпильку, дві посудини, маленьку чашку, багато глиняних черепків.¹⁷

На думку дослідника, курган був насипаний на місці трупоспалення. За 3 км на північ від села в полі «На кошиках» А. Кіркор розкопав курган висотою 1,4 м. Внизу виявилися масивні кам'яні плити. На глибині 1,7 м лежав орієнтований головою на схід людський скелет, обкладений вже перегнилими дубовими брусками. Поряд були глиняний горщик і миска, прикрашенні поглибленим орнаментом.¹⁸

Відомо також, що в 1879 р. А. Конн розкопав на східній околиці села курган, на вершині якого знаходилася повалена кам'яна фігура дівчини висотою 2,5 м.¹⁹

В II–V ст. н.е. наш край населяли племена черняхівської культури. За 5 км на схід від села в полі «Кадуби» виявлено сліди поселення. На поверхні зібрано уламки сірої кружальної кераміки.²⁰

В урочищі «Щербів», що за 4 км на північний схід від села, на правому березі струмка автором обстежено поселення черняхівської культури. Зібрано уламки сіроглиняної кружальної кераміки, кістяний амулет, пряслице, кам'яне грузило (рис. 1, 4, 6). Поряд з поселенням височить курган «Стрілківська могила», культурну приналежність якого встановити не вдалося. Курган зараз розорюється. З Більче-Золотого відома випадкова знахідка скляних посудин черняхівської культури,²¹ а також уламки глиняного посуду і скляний конічний кубок — імпорт з причорноморських міст III–IV ст. н.е.²²

На території села в 1935 році знайдено скарб срібних римських монет. В Археологічному музеї у Лодзі збереглися з цього скарбу динарії імператорів: Трояна — одна монета, Андріана — чотири монети, Антоніна Пія — дві монети, Faustini Молодшої — одна монета, Марка Аврелія — чотири монети, Faustini Старшої — три монети, Комода — чотири монети.²³

На південній околиці села, там, де невеличкий струмок впадає в річку Серет, на високому мисі розташоване давньоруське городище. З усіх сторін воно мас природний захист — стрімкі схили, гори та скелі. З південної, легкодоступної сторони городище захищала ціла система валів і ровів. Три вали і три рови перетинають верхню площину півколом зі сходу на захід. В окремих місцях простежується четвертий підковоподібний оборонний вал. На території дитинця знайдено хрест-енколпіон, бронзовий браслет, застібку, срібну пряжку, багато залізних ножів, сокирок та наконечників стріл, два уламки скляних браслетів, уламки посуду кінця XII — поч. XIII ст.²⁴ Поруч з городищем, внизу на Доброкуті і Гирівці, на городах виявлено скupчення обпаленої глини, кераміку XII—XIII ст. Можливо, там знаходилось селище. Городище є одним з найбільших на Західному Поділлі. Його площа займає майже 2 гектари. Велика площа городища та складна система оборонних укріплень дають підставу вважати, що городище в Більче-Золотому входило до складу дрібних міст і було місцевим адміністративно-господарським і військовим центром. В другій половині 70-х років минулого століття на території городища зробив кілька розвідкових шуфрів А. Кіркор. На початку 20-х рр. городище обстежив В. Антоневич, в 1956 р. — І. К. Свешніков, а 1975 року — І. П. Герета.

В урочищі «Могила» на лівому березі річки Серет між селами Більче-Золоте і Мушкарів в 1890 році

Г.Осовський розкопав могильник. Поховання з групопокладеннями знаходились у кам'яних кругах з п'яти або більше брил, що виступали з землі. Діаметр кругів становив 3 метри. Всередині такого круга знаходилась прямокутна яма розміром 3-х м, в якій лежала дерев'яна домовина, а в ній простягнутий кістяк, орієнтований головою на захід. Таких грунтових трупопокладень в кругах Г.Осовський виявив три. В першому похованні біля голови покійника знайдені бронзові серги київського типу з меншим кінцем для підвішування. В другому похованні біля голови покійника знайдена золота кулька і кілька дрібних глинняних намистин. Недалеко від цього могильника знаходився другий, в якому покійники були поховані в грунтових ямах. В розкопаних похованнях біля кістяків виявлені бронзові скроневі кільця, серги київського типу і персні з тового скрученого дроту. Крім прикрас, знайдено також горщик, глечик з двома ручками і миску, виготовлені на гончарному крузі.²⁵

На околицях Більче-Золотого, в полях ще у 20-30-х роках можна було побачити чотири кургани. У зв'язку з господарською діяльністю людей на сьогоднішній день не залишилось жодного. Курганні насипи височіли в полі «Млака», на місці, де тепер збудовано колгоспний тік, а також при виїзді з села в урочищі «Рублева долина» і на «Мушкарівському полі».

В кінці 50-х років в полі «На довгих гонах» під час оранки трактор плугом зачепив за край прямокутної кам'яної плити. Під плитою трактористи виявили людський кістяк, біля голови якого лежав глиняний глечик. Дане поховання спеціалістами не було обстежене.

Минули тисячоліття. Сліди давніх епох мовчазно зберігася більчанська земля. Глибокий серетецький котлован, в якому розміщене село, нагадує справжній археологічний музей.

1. Борисовский П.И. Палеолит Украины.— МИА, 1952.— №40.— С.417; Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку.— Київ, 1972.— С.22
2. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку.— Київ, 1972.— С.84.
3. Техілов П. Наша краєзнавча робота.— Тернопіль, 1957.— С.28.
4. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку.— Київ, 1972.— С.162.
5. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej.— Kraków, 1895.— T.XVIII.— S.4.
6. Ibidem.— С.6
7. Пассек Г.С. Периодизация трипольских поселений. Материалы и исследования по археологии СССР.— М.-Л., 1949.— С.108.
8. Hadaczek K. Osada przemysłowa w Koszyłowcach z epoki eneolitu (z 10 tablicami).— Lwów, 1914.— S.2.
9. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej.— Lwow, 1918.— S.51.
10. Ibidem.— С.52
11. Пассек Г.С. Периодизация трипольских поселений. Материалы и исследования по археологии СССР.— М.-Л., 1949.— С.214.
12. Plan pieczęzory «Wertebey» w Bilcu-Złotem (powiatu Borszczowskiego) przez G.Ossowskiego...— Kraków, 1892-1893.
13. Hadaczek K. Osada przemysłowa w Koszyłowcach...— S.3.
14. Археологічні роботи Львівського музею в 1952-1957 pp. // Свєнціков І.К. Археологічні роботи музею 1952-1957 pp.— Львів, 1959.— С.8.
15. Там же.— С.6,7.
16. Малеев Ю.Н. Обследование памятников на левом берегу Днестра / АО.М.— 1974.— С.304-305.
17. Sulimirska T. Scytowie na Zachodnim Podolu.— Lwów, 1936.— S.71-72.
18. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne.— S.55.
19. Ibidem.— С.56.
20. Археологічні роботи Львівського музею в 1952-1957 pp. // Свєнціков І.К. Археологічні роботи музею в 1952-1957 pp.— Львів, 1959.— С.6.
21. Симонович Э.А. Стеклянная посуда из поднепровско-причерноморских памятников черняховской культуры.— СА.— № 1.— С.179.
22. Antoniewicz W. Archeologia Polski.— Warszawa, 1928.— S.321.
23. Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України.— Київ, 1959.— С.175.
24. Археологічні роботи Львівського музею в 1952-1957 pp. // Свєнціков І.К. Археологічні роботи музею в 1952-1957 pp.— Львів, 1959.— С.12. Археологічні пам'ятки...— С.150.
25. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej.— Kraków, 1891.— T.XV.— S.89-98; 1892, T.XVI.— S.92-93.

Яків Гніздовський. Сад зимово (1978, лінорит).

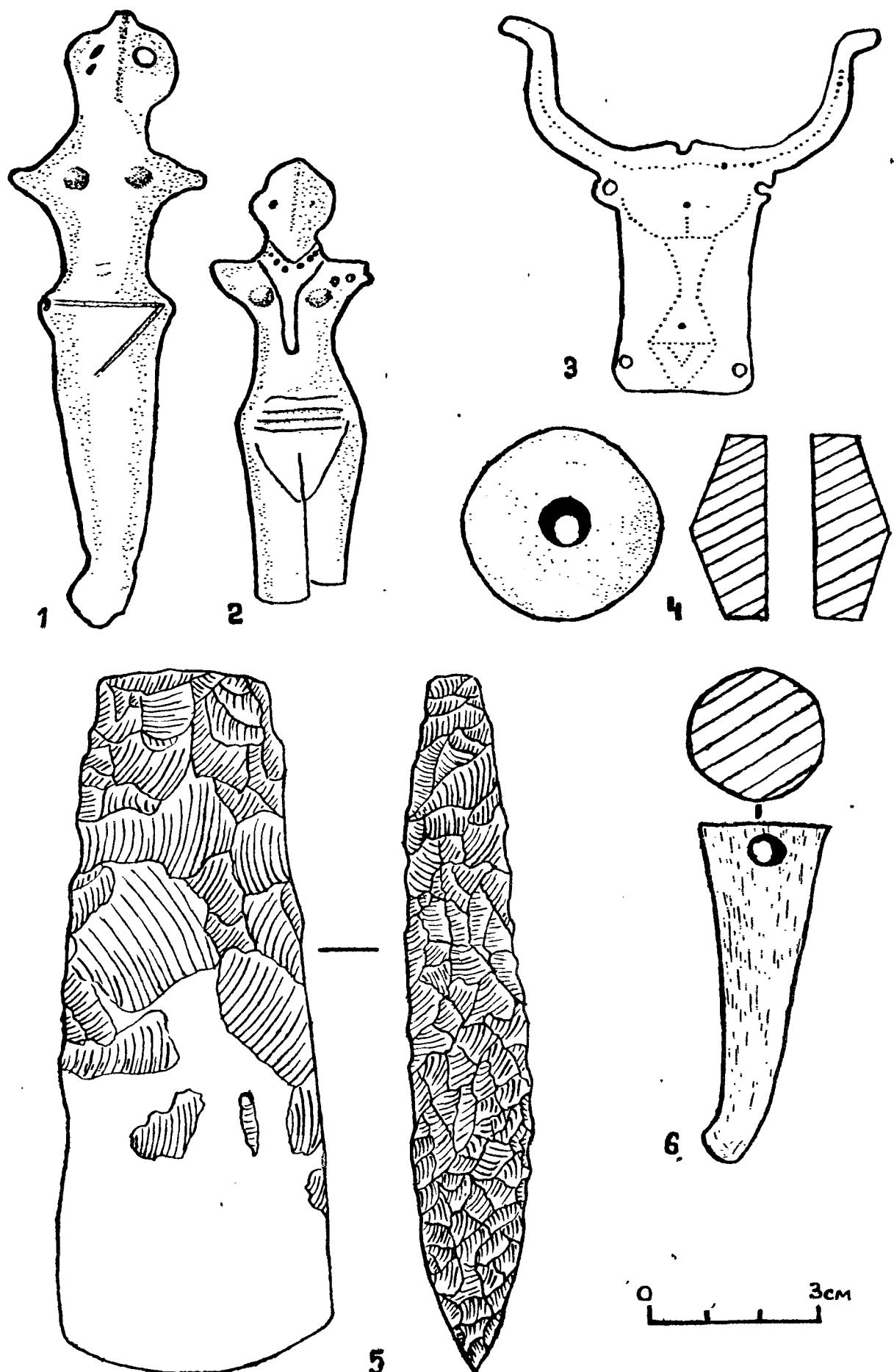

Рис.1. Сохацький М. Археологічний комплекс Більче - Золотого.

Археологічні пам'ятки епохи бронзи та раннього залізного часу на території Борщівського району (спроба каталогізації)

Територія Тернопільської області надзвичайно багата на археологічні пам'ятки. Вона входила до числа так званих контактних зон, де стикалися, взаємозбагачувались, змінювались різні культури. Що ж до території Борщівського району, то тут також зафіксовано перебування стародавніх племен — носіїв археологічних культур епохи бронзи і раннього залізного часу.

Епоха бронзи на території району представлена пам'ятками таких археологічних культур, як підкарпатська і Ноа. Відомі також пам'ятки голіградської групи фракійського гальштату. Час існування останніх припадає на фінальний відтинок пізньобронзової доби та на самий початок раннього залізного віку. Пізніше на цій території з'являються пам'ятки західноподільської групи ранньоскіфського часу. Виявлено у Борщівському районі також пам'ятку поморської культури, існування якої на території України припадає на кінець IV — II ст. до н.с. (13).

Для кожної з археологічних культур характерні свої, властиві лише їй риси матеріального та духовного буття. Разом з тим спостерігається і певна наступність у розвитку окремих археологічних культур.

Велику роботу по фіксації та дослідженняю пам'яток археології, зокрема доби бронзи і раннього залізного часу, по збиранню відомостей про окремі знахідки виконали польські вчені К.Гадачек, А.Кіркор, В.Пшибиславський, Б.Януш, А.Шнайдер та інші.

Активно археологічні роботи в Борщівському районі проводилися по закінченню другої світової війни. Зокрема, у 50-х роках археологічні розвідки в районі проводилися Тернопільською археологічною експедицією Львівського історичного музею на чолі з І.К.Свешніковим. Дослідження (розвідки, обстеження, розкопки пам'яток) проводили О.Д.Ганіна, Ю.М.Малеєв, О.С.Ситник, О.М.Гаврилюк, М.Р.Левчук та інші.

Нижче подаємо перелік зафіксованих на території Борщівського району археологічних пам'яток II — I тис. до н.с., виявлених українськими і зарубіжними дослідниками протягом XIX — XX ст.

1. с. Білівці.

У 1930 р. місцеві жителі розкопали курган, в якому знайшли посуд зі шнуром орнаментом (не зберігся). На підставі цієї інформації пам'ятку віднесено до підкарпатської культури шнурової кераміки. (1, с.6).

Поблизу села через поля простягнувся так званий «вал Траяна» (26, с.9, 23, с.47-48).

2. с. Більче - Золоте.

У 1877 р. А.Кіркор розкопав курган, в якому знаходилося поховання, здійснене за обрядом трупоспа-

лення. Поряд з перепаленими кістками знайдено дитячий череп. Поховання здійснено на кам'яних плинатах. Тут знайдено бронзову шпильку довжиною 124 мм; тюльпаноподібну і профільовану посудину, висота яких відповідно 108 мм і 95 мм; маленький кубок (висота 35 мм, діаметр горла 32 мм); фрагменти інших глиняних посудин (23, с.49, 55; 27, с.71).

У 1878 р. А.Кіркор дослідив ще два кургани в полі «На кошиках». Перший курган мав у плані сліпоподібну форму (8×12 м). Висота насипу на той час сягала 1,3 м. В конструкції кургану використані великі камені. Поховання, здійснене за обрядом трупопокладення в ямі глибиною 1,7 м, було обкладене дубовими брусами і орієнтоване на схід. Другий курган також мав у своїй конструкції великі камені. Під камінням, на глибині 1,5 м, знайдено фрагменти крупнозернистого посуду. окремі фрагменти орнаментовані. Знайдено і кісточки тварин. Розкопки цього кургану не були завершені.

За інформацією Т.Сулімірського, в околицях села у 1872 р. був розкопаний ще один курган. Серед знахідок — дві посудини. Горщик, оздоблений валиком, мав висоту 135 мм, діаметр горла становив 125 мм, діаметр денця — 105 мм. Невеликий кубок був зроблений ретельніше за горщик. Висота посудини — 70 мм, діаметр горла — 65 мм, діаметр у найширішій частині тулуба — 65 мм, діаметр денця — 25 мм. (27, с.71).

Усі згадані поховання належали західноподільській групі ранньоскіфського часу.

Поблизу села, на першій надзаплавній терасі лівого берега р. Серет, М.Малеєв виявив сліди поселення західноподільської групи. Зокрема, в яру над дорогою простежено глиняну обмазку і уламки посуду. (1, с.127; 8, с.240, рис.61, 8; рис.68, 35; 12, с.152, рис.56, 35). Матеріали зберігаються в КДУ.

3. с. Боришківці

Тут зафіксовано могильник. Відомо, що окрім мальованої кераміки, зустрічаються бронзові предмети. (26, с.10). Це дає підстави для припущення про існування серед інших і пам'ятки бронзової доби.

Одразу за селом фіксується «Траянів вал». (23, с.48).

4. с. Бурляківці

У 1902 р. М.Гроховський розкопав два поховання західноподільської групи, в яких, окрім скелетів, знаходився глиняний посуд. Цілим виявився лише один черпак чорного кольору з «вшуком», яке виступає над вінцем на 68 мм. Висота самого черпака 37 мм. Зроблений він, очевидно, на крузі. (23, с.60).

5. с. Вигода

Від околиць села в сторону р.Дністер простягнув-

ся «вал Траяна». (15).

6. с. Гермаківка

Від околиці села аж до берега р.Збруч проходить «вал Траяна». (23, с.62; 15, с.49).

7. с. Глибочок

У 1955 р. на полі «Попові долини» місцеві жителі відкрили, а у 1956 р. експедиція ЛІМ перевірила місце знаходження урнового грунтового поховання. Останнє належало голіградській групі фракійського гальштату.

Тут знайдено фрагменти великої чорної глянінної посудини (урни), три ціліх і один уламок бронзові наконечники стріл (тригравій з рівною втулкою, тригравій з гострим гачком на втулці, лопатний з округлим отвором біля основи пера); предмет невідомого призначення у вигляді округлої в розрізі бронзової витої палочки з двома кулястими потовщеннями посередині. (18, с. 7, 8, 9, табл. 1, 7-10; 1, с.153; 23, с. 62).

8. с. Горошова.

На лівому березі Дністра на полі «Могилки» А.Шнайдером зафіксовано наявність плитового поховання доби бронзи. Серед знахідок були кам'яні знаряддя, сокири, бронзові прикраси. (26, с.13; 23, с.62).

9. с. Гуштин.

На полі «Високе» поблизу села А.Шнайдер виявив сліди могильника доби бронзи. Під час польових робіт тут виорано фрагменти кераміки, кам'яні речі, бронзові прикраси, зокрема намистини. (26, с.12; 23, с. 67).

10. с. Гуштинка.

В околицях села відкрито кілька пунктів епохи бронзи та раннього залізного віку:

10.1. Гуштинка — 1.

Місцевим учителем історії Крілем знайдено багатошарове поселення епохи бронзи і раннього залізного віку в урочищі «Грабина». Воно розташоване на правому березі потічка, що з правою притокою р.Самець (правої притоки р.Збруч). Тут знайдено кам'яні та крем'яні сокири, уламки ліпного посуду. Знахідки передано до фондів ТКМ.

10.2. Гуштинка — 2.

У 1990 р. розвідкою О.М.Гаврилюка за участю З.Л.Жолінського в уроч. «Підгородище» («Біля грушки») відкрито поселення раннього залізного віку. Воно займає мисоподібний виступ правого берега р.Збруч. У східній частині поселення знаходиться джерело. З півночі, півдня та сходу поселення захищено стрімкими схилами каньйону р.Збруч та двох ярів. На території поселення зібрано уламки неорнаментованих стінок ліпного посуду. Знахідки передано до фондів ТКМ.

11. с. Залісся.

Археологічними розвідками 1969 р. і розкопками 1970-1971 рр. експедиції КДІМ відкрито поселення західноподільської групи ранньософійського часу. Тут досліджено залишки наземних каркасних споруд з печами та вогнищами. (1, с. 154). Серед матеріалів виділяються два чотиригравій піраміdalні зі скриютою втулкою кістяні наконечники стріл (фонди ТКМ: №-№ А — 2795, А — 2796), кістяна шпилька

довжиною 85 мм з щитком у вигляді стилізованої баранячої голови (фонди ТКМ: № А — 2788), а також бронзові вудила (фонди ТКМ: № А — 2789). (рис. 1, 6-7, 5, 4).

Ще у минулому столітті в лісі поблизу поля «Семенець» під час корчування дерев з-під коренів дуба було видобуто бронзову корону, «фаллос», римські монети. (30, с. 20). Спочатку всі знахідки було датовано римським часом. (24, с. 24-25). Пізніше В.Деметрикевич, а за ним і Б.Януш датували корону латинським часом. За відомостями Б.Януша, корона була знайдена окремо від решти речей. (23, с. 77). Поблизу села проходить «вал Траяна». (23, с. 77).

12. с. Звенигород.

Наприкінці XIX ст. поблизу села виявлено урну з накривачкою. Згодом накривачка загубилася. Урна зберігається у фондах ЛІМ (№ А — 2182). Знахідку визнано принадженою до померської культури. (1, с. 175; 23, с. 61).

13. с. Іванків.

У 1991 р. в уроч. «Липницький яр», яке знаходиться на відстані 0,5 км на захід від села, О.М.Гаврилюк обстежив п'ять курганів. Всі вони мали сліди недавніх пограбувань. У викидах грабіжницьких траншей О.М.Гаврилюк знайшов велику кількість дрібних шматочків перепаленої деревини. За його припущенням, кургани належать до ранньософійського часу.

У 1803 р. поблизу села відкрито «плитове» поховання, в якому знайдено скелет і бронзове кільце. (27, с. 63).

З.Л.Жолінським до ТКМ передано сокиру (тесло?) із кременю темносірого кольору з радіальними смугами світлих відтінків (рис. 1, 3). Точне місце, з якого походить знахідка, не визначено. Згадане знаряддя попередньо датовано добою бронзи.

14. с. Іване-Пусте.

Перші знахідки предметів західноподільської групи ранньософійського часу на території села зафіксовані ще у минулому столітті. Розкопки поселення проводили у 1935 р. Т.Сулімірський, а в 1958-1959 рр. — О.Д. Ганіна.

На поселенні виявлено окремі фрагменти земного житла з глянінною підлогою. У північно-західному куті житла знаходилась округла глянінна піч, у протилежному куті — вогнище. Серед знахідок були фрагменти ліпного кухонного і столового посуду, юанійських амфор і чернолакових посудин; кам'яні зернотерки, розтиральники, точила; вироби з кісток; залізні шила та вудила; бронзові прикраси. Там же зібрано колекцію зерен пшениці, проса, ячменю, жита, бобових рослин. Знайдено також кістки свійських тварин (кіз, овець, коней, корів, свиней). Серед виробів з кістки вирізняються пасалі з кінськими копитами та шпилька з щитком у вигляді голівки орла.

Окремі матеріали зберігаються у Krakowі, ЛІМ. Матеріали з розкопок українських учесників зберігаються у КДІМ, ТКМ. (1, с. 153; 2, с. 106; 3; 9, с. 135 (прим.); 8, с. 241, 248, 15, рис. 61, 9, рис. 66, 3-4, 6-8, 24-25, рис. 68, 10, 15-18, 21, 30-41; 12, с. 152, рис. 55, 3-4, 6, 8, 24-25, рис. 56, 10, 15-18, 21, 30, 6, с. 111, карта 3, 5).

Поблизу села знайдено уламок гальштатського ребристого браслету. (6, с.111).

У 1935 р. в селі на невеличкому пагорбі знайдено

в землі котел скіфського типу. Котел мав ніжку, нижня частина якої пошкоджена. Довжина частини ніжки, що збереглась — 6,5 см, діаметр — 9 см. Висота посудини складає 31 см. Діаметр овалу котла 44,5×40,5 см. (27, с. 101, табл. IX, 7; 26, с. 13; 23, с. 63).

15. с. Кривче (Нижнє Кривче).

Поблизу села польськими дослідниками було зафіксовано наявність городища (23, с. 65). Встановлено, що городище належить голіградській групі фракійського гальштату. Воно знаходиться в уроч. «Вал» на великому мисі на плато правого берега р. Циганка. В 1967 р. обстежувалась експедицією І.К.Свєшнікова. (1, с. 153; 19, рис. 51, 34; 5, карта 1, 29). Розкопками експедиції Ю.М.Малесова тут виявлено вал і рів (670 м), які захищали городище з північного боку. Вал з гумусного ґрунту та материкової ґлини. Висота сягає 2,2 м від основи рову. (16, с. 88). У 1970 р. на території городища було розкопано дитяче урнове поховання. (14, с. 89).

Розкопками досліджено залишки напівземлянкових жител з глинобитними стінами. Останні споруджувалися з використанням внутрішньої каркасної плетеної конструкції. Всередині жител біля південно-східної стіни знайдено залишки округлих склепінчастих ґлиняних печей. На городищі, яке займає площа близько 40 га, відмічена дуже висока щільність забудови. (16, с. 92; 14, рис. 40, I, IV).

Переважну кількість знахідок складають вироби з ґлини: посуд, пряслиця, моделі коліс, зооморфні та антропоморфні статуетки. Антропоморфна пластика представлена фігуркою жінки з гарною довгою шию та тонкою талією. Фігурка прикрашена нарізним орнаментом. (16, с. 92, 93, 95, 97, рис. 3, 1, 5, 7, 8, 10-12; 14, с. 123, 124, 126, рис. 42, 2, 4, 8).

16. с. Кругле (присілок Бурдяковець).

У 1902 р. місцеві жителі розкопали курган, в конструкції якого було каміння. Серед знахідок, виявлених у похованні, були:

1) овальна миска (25×175), зроблена із крупно-зернистого пісковика світлого забарвлення; висота стінки із зовнішнього боку — 45 мм, а з внутрішнього — 12 мм;

2) бронзова шпилька довжиною 126 мм, яка зроблена з округлого дроту завтовшки 3 мм; щиток шпильки має 6 мм у діаметрі;

3) шість втульчастих бронзових наконечників стріл; один з них — дволистовий, три — трилистові, два — тригранні; довжина наконечників 25-40 мм;

4) чотиригранний кістяний наконечник довжиною 32 мм, завтовшки 6 мм, з отвором для насадження на стрілу;

5) дві намистини із скла (?); більша з них — світлого забарвлення — збереглася погано, її діаметр — 10 мм, висота — 7 мм; менша — жовтого кольору — мала в діаметрі 8 мм, висоту — 4,5 мм.

В тому ж році два кургани розкопав М.Гроховський. В кожному з курганів виявлено по одному похованню, здійснених за обрядом скорченого трупопокладення. Біля голів померлих знаходився посуд. Зберігся лише один черпак з вушком. Діаметр посудини — 125 мм, висота разом з вушком — 95 мм. Поверхня черпака чорна, лощена (26, с. 15; 23, с. 59-60; 1, с. 153; 8, рис. 61, 11, рис. 68, 13; 14, рис. 56, 13; 27, с. 74).

17. с. Кудринці.

Поблизу села в р.Збруч знайдено бронзову під-

віску голіградської групи фракійського гальштату із зображенням голівок водоплаваючих птахів. (1, с. 127; 26, с. 16; 16, с. 97; 21, рис. 51, 17; 7, рис. 57, 19 (подано як пункт «Смереківка»); 14, рис. 41, 18; 20, с. 10-27, рис. 3,3).

На правому березі р.Збруч відомі випадкові знахідки бронзових предметів. (23, с.66).

За селом простежується «вал Траяна». (23, с. 48).

18. смт. Мельниця-Подільська.

У 1967 р. в уроч. «Гончариха» І.К.Свєшніков обстежив поселення голіградської групи фракійського гальштату. Зібрано шматки обмазки, обпалене каміння, кістки, знаряддя з кістки, фрагменти глиняного посуду. Знахідки зберігаються в ІСН АН України. (1, с. 128; 19, рис. 51, 32; 14, с. 123).

У 1900 р. К.Гадачек на полі «Бавки» зібрав фрагменти глиняного посуду часів бронзи-рannього заліза. (26, с. 17).

19. с. Михалків.

Свого часу село стало відомим широкому колу фахівців та любителів старожитностей далеко за межами краю. Сталося це завдяки знахідкам золотих речей в околицях села. По-різному розповідають про це.

У 1878 р. Катерина та Настя Данильчук випадково знайшли скарб із золотих речей на пасовищі «Передолина (Під Голятином)», яке знаходилося на правому березі р. Нічлава напроти села. Більша частина золотих предметів скарбу згодом потрапила до музею Дзідушицьких у Львові і в музеї Берліна, Відня, а незначна кількість — до колекцій приватних осіб.

Майже через 20 років, у 1897 р., завдяки цілеспрямованим пошукам Стефана Руссака, Миколи Стрижибовта і Василя Лакустяка поблизу місця знаходження першого скарбу було виявлено ще один скарб золотих речей. Навколо щасливих шукачів зібралася натовп місцевих жителів і золоті речі просто розхапали. На місці знахідки залишилися лише фрагменти горщика, в якому знаходився скарб та дві кістки передніх кінцівок коня. Зусиллями В.Зонтака для музею ім. Дзідушицьких було придбано близько сотні дрібних золотих предметів, зокрема 72 намистин і кілька уламків блях. (25, с. 2, 4, 5). Загалом же доля другого Михалківського скарбу була сумною. Більша частина золотих речей потрапила до лихварів, предметами скарбу торгували на базарах Чернівців. Частина речей була переплавлена на зливки. (21, с.7-8).

Загальна вага золотих речей з Михалкова, що потрапили до рук науковців, складала близько 7,5 кг. Серед речей, які входили до скарбів, виділяються: діадема, гривна, п'ять браслетів, 12 фібул, 7 блях, піраміdalна підвіска, чотири чаши, понад дві тисячі намистин, моток золотого дроту та інші предмети. Датуються скарби VII ст. до н.е. (5, с.37, карта 1, 35; 21, с.7-8, табл. 1-13; 29; 22, с.67-68; 26, с.17-18; 20; 4, с.186, 189, рис. 135; 16, с.123, 131, рис. 44; 9, с.25-26, 35, 36; 19, рис. 51, 16; 9, с.124, 218, 220, 221, рис. 58; 23, с.67-68; 25).

Два фрагменти глиняного посуду, в якому знаходився другий Михалківський скарб, та кістки коня зберігаються у ЛІМ. Кілька намистин і підвіска зберігаються у Віденському музеї (1, с.128).

20. с. Мушкатівка.

В лісі поблизу села зафіксовано могильник. У 1893 р. в одній з могил знайдено бронзовий кельт. (26, с. 71; 23, с. 71).

21. с. Нівра.

У 1968 р. під час розвідки В.Ситливий знайшов фрагмент стінки ліпної посудини світлокоричневого кольору, оздобленої витягнутим ребристим валиком, характерним для культури Ноа (фонди ТКМ: № А — 291). Знайдено також відбійник (із кременю чорного забарвлення) доби бронзи — раннього заліза (фонди ТКМ: № А — 290).

22. с. Пилипче.

У 1988 р. в уроч. «Давидів» розвідкою О.С.Ситника і М.Р.Левчука відкрито пункт «Пилипче — I». Тут знайдено крем'яні скребки доби бронзи — раннього заліза (фонди ТКМ).

23. с. Сапогів.

Серед знахідок, що трапляються в околицях села, є предмети культури Ноа. (10, с. 102).

В уроч. «Могилки» зафіковано могильник ранньоскіфського часу. Розкопками Г.Козібродського і А.Кіркора у 1876-1878 рр. досліджено три кургани. Поховання, здійснені за обрядом кремації та трупопокладення, належать західноподільській групі. Серед предметів, які супроводжували небіжчиків, були кам'яна і глиняна миски, три бронзових дзеркала, бронзові бляха і шпилька, бронзові наконечники стріл (9 штук — тригранні, 13 — трилистові), намистина із темного скла, глиняне пряслице та інші предмети.

Окремі знахідки зберігаються у ЛІМ (1, с. 153; 26, с. 18; 23, с. 72; 27, с. 72, 73).

24. смт. Скала-Подільська.

У 1955 р. знайдено чернолощений черпак голіградської групи фракійського гальштату. Точне місце знахідки невідоме. Черпак зберігається у Кам'янець—Подільському історичному музеї. (1, с.128; 19, рис. 51, 18).

25. с. Сков'ятин.

В уроч. «На сіножаті» П.Д.Тектиловим відкрито поселення західноподільської групи ріньоскіфського часу. В 1956 р. пам'ятку обстежено Тернопільською археологічною експедицією ЛІМ під керівництвом І.К.Свешнікова. Знахідки передано до ЛІМ (18, с. 4, 10; I, с.153).

26. с. Трійця

У 1989 р. О.М.Гаврилюком відкрито багатошарове поселення, розташоване на правому березі р.Збруч на невисокому місці (на місці сучасних городів у східній частині села). Поверхня поселення піддається інтенсивній оранці. Зібрано багато уламків глиняного ліпного посуду (столового і господарського). Переважна більшість кераміки світлокоричневого кольору. Значну частину складають фрагменти великих товстостінних горщиків із грубого тіста з домішками шамоту. Є кілька фрагментів з лощенням під вінцями та на стінках посуду. Близько третини знахідок складають фрагменти сироглиняного (різних відтінків) ліпного посуду. Кераміка належить голіградській групі фракійського гальштату. Матеріали зберігаються у фондах ТКМ.

27. с. Устя

У 1969 р. розкопками О.Д.Ганіної досліджено кілька поховань в курганах. В одному з таких поховань (п.2-а, к.2) знайдено чотири бронзові тригранні наконечники стріл ранньоскіфського часу (рис. 1, 8-

11). Фонди ТКМ: № А — 2785, А — 2787, А — 2792, А — 2794.

У 1988 р. розвідкою О.С. Ситника і М.Р.Левчука відкрито кілька пунктів місцевознаходжень старожитностей:

27.1. Устя — 1.

В уроч. «Ясенівка» знайдено кілька фрагментів ліпного посуду світлокоричневого та з червоними відтінками кольорів (голіградська група). (Фонди ТКМ).

Є також кілька крем'яних пластин доби бронзи — раннього заліза. (Фонди ТКМ).

27.2. Устя — 2.

В уроч. «Хриплів» зібрано фрагменти ліпного посуду сірого (темних і світлих відтінків), темного та світло - коричневого кольорів. Поверхня більшості фрагментів загладжена. Знахідки віднесено до голіградської групи. (Матеріали зберігаються у фондах ТКМ).

27.3. Устя — 3.

В уроч.«Хриплів» з протилежного від села краю знайдено фрагмент стінки горщика з наліпним опуклим виступом на перегині в серединній частині, кілька уламків банківських горщиків орнаментованих псевдопроколами і витягнутим валиком у верхній частині бокового перегину, фрагмент великого за розмірами черпака або ж вази. Знахідки віднесено до культури Ноа.

Серед інших знахідок — крем'яні відщепи бронзового - раннього залізного часу. (Матеріали розвідки зберігаються у фондах ТКМ).

27.4. Устя — 4.

В уроч.«За Яснівкою» зібрано матеріали, переважну кількість яких складає кераміка. Кухонний посуд представлено уламками стінок (з вінцями) банківських горщиків. Фрагменти стінок орнаментовані псевдопроколами, защипами, відтягнутими ребристими, а також наліпними з пальцевими вдавлинами валиками (на шийці посудин). Серед інших є фрагменти стінок горщиків з наліпними опуклими виступами, а також псевдопроколами вище і нижче наліпних частин та самі денця посудин, зокрема дуже масивних.

Столовий посуд представлено знахідками ручок, прикрашених на перегині розплощенутим гудзиком. Є фрагмент петельчастої плоскої ручки.

Очевидно, згаданий посуд належав культурі Ноа.

Серед інших знахідок — крем'яні відбійники епохи бронзи—раннього заліза та уламки двох кам'яних сверлених полірованих сокир (обушкова та нижня частини) і верхня частини долота або тесла, які можна віднести до епохи бронзи.

Матеріали розвідки зберігаються у фондах ТКМ.

28. Худиківці.

У 1988 р. розвідкою О.С. Ситника і М.Р.Левчука поблизу села в уроч. «Над Лісом» зібрано крем'яні відщепи, невиразні уламки заготовок. Частина знахідок належить добі бронзи (фонди ТКМ).

29. с. Цигани.

Місцевим жителем З.Л. Жолінським передано до ТКМ крем'яну сокирку (рис. 1, 2), серп (рис. 1, 1).

Серп виготовлено із темносірого кременю.

Сокирка — невеликих розмірів. Виготовлена із світлосірого кременю. Лезо від робочого краю до тре-

тини довжини сокирки заполіроване.

Знахідки належать добі бронзи—раннього заліза.

30. с. Шупарка.

На полі з боку Новосілки був знайдений бронзовий неорнаментований кельт з одним вушком. Зберігався у музеї НТШ у Львові (№17, 633) (17, с.30).

* * *

Надзвичайно цікавий матеріал для висвітлення історії краю дали археологічні дослідження так званих «Траянових валів». Вперше наукове обстеження цих валів було проведено польськими дослідниками у минулому столітті. Тоді «вали Траяна» фіксувалися поблизу сіл Гермаківка, Залісся, Млинівка, Кудринці, Завалля, Панівці, Боришківці, Білевці. Їх спорудження пов'язувалося з римським часом (І —

IV ст. н.е.). (23, с.47-48).

Сучасні дослідження окремих ділянок валу дозволили висловити припущення про спорудження так званих «валів Траяна» ще у ранньому залізному віці і пов'язати їх появу з племенами фракійського гальштуату. (15, с. 48-50).

До наведеного вище каталогу нами подані ті із зафікованих пам'яток часів бронзи і раннього заліза, які мають більш менш надійне культурне або ж хронологічне визначення. Зрозуміло, що таких пам'яток на території району с значно більше, але вони ще не всі виявлені чи належним чином зафіковані. В зв'язку з цим існує необхідність подальших археологічних досліджень з метою відкриття і вивчення пам'яток первісних людей, що населяли Борщівщину у сиву давнину.

1. Археологічні нам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза.— К., 1982.
2. Ганіна О.Д. Поселення скіфського часу у с.Іване-Пусте. // Археологія.— 1965.— Т.19.
3. Ганіна О.Д. Зерна та насіння рослин з поселення Іване-Пусте. // Археологія.— 1968.— Т. 21.— С.187-193.
4. Граков Б.Н. Ранній залізний век (Культури Западної та Євро—Восточної Європи).— М., 1977.
5. Ільїнська В.А., Тереножкін А.І. Кіммерійське время (ІХ — перша половина VII ст. до н.е.). // Археология УССР.— К., 1986.— Т. 2.— С.18-43.
6. Ільїнська В.А., Тереножкін А.І. Скіфія. // Археология УССР.— К., 1986.— Т. 2.— С.43-184.
7. Крушельницька Л.І. Племена культури фракійського гальштуату. // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (дoba первіснообщинного ладу).— К., 1974.— С.213-223.
8. Крушельницька Л.І. Доба раннього заліза. // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (дoba первіснообщинного ладу).— К., 1974.— С.230-268.
9. Крушельницька Л.І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза.— К., 1976.
10. Крушельницька Л.І. Культура Ноа. // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Інеоліт, бронза и раннє залізо). / Отв. ред. А.П.Черниш.— К., 1990.— С.99-104.
11. Крушельницька Л.І. Висоцька культура. // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Інеоліт, бронза и раннє залізо). / Отв. ред. А.П.Черниш.— К., 1990.— С.107-115.
12. Крушельницька Л.І. Раннекласифікація культури в Західному Поділлі. // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Інеоліт, бронза и раннє залізо). / Отв. ред. А.П.Черниш.— К., 1990.— С.151-157.
13. Крушельницька Л.І. Поморська культура. // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Інеоліт, бронза и раннє залізо). / Отв. ред. А.П.Черниш.— К., 1990.— С.164-167.
14. Крушельницька Л.І., Малеев Ю.Н. Племена культури фра-

- кийского гальштуата (Гава—Голиграды). // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Інеоліт, бронза и раннє залізо). / Отв. ред. А.П.Черниш.— К., 1990.— С.123-132.
15. Кучера М.П. Траянові вали Середнього Подністров'я. // Тези доповідей і новідомлень I-ої Тернопільської обласної наукової історико-краснавчої конференції.— Тернопіль. 1990.— Ч.1.— С.48-50.
16. Малеев Ю.Н. Гальштатские городища в Западной Подольши и Прикарпатье. // Межкультурные связи эпохи бронзы на территории Украины.— К., 1987.— С.86-101.
17. Полянський Ю. Нові археологічні знахідки з Галичини. // Записки НТШ.— Львів, 1923.— Т. 149.— С.9-30 (табл. I—14).
18. Свєнінков І.К. Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952-1957 рр. // Археологічні роботи музею в 1952-1957 рр.— Львів, 1959.— С.3-27.
19. Свєнінков І.К. Племена культури Ноа. // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (дoba первіснообщинного ладу).— К., 1974.— С.195-201.
20. Свєнінков И.К. О символике вещей Михалковских кладов. // Советская археология.— 1968.— № 1.— С.10-27.
21. Hadaczek K. Złote skarby Michałkowskie.— Kraków, 1904.
22. Hadaczek K. Dział przedhistoryczny Muzeum im. Dzieduszyckich. / Odbitka z «Przewodnika po Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie». — 1907.— S.89-100.
23. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej.— Lwów, 1918.
24. Lubomirski J.T. Zabytki Krajowe z okresu brązowego. Wykopalisko we wsi Raszewie. // Wiadomości Archeologiczne.— Warszawa, 1873.— T.1 — S.17-36.
25. Przybysławski Wl. Dwa złote skarby w Michałkowie. / Odbitka z «Teki konserwatorskiej». — Rocznik II.— Lwów, 1898.
26. Przybysławski Wl. Repertoriunm zabytków przedhistorycznych Galicji Wschodniej.— Lwów, 1906.
27. Sulimirski T. Scytowie na Zachodnim Podolu.— Lwów, 1936.

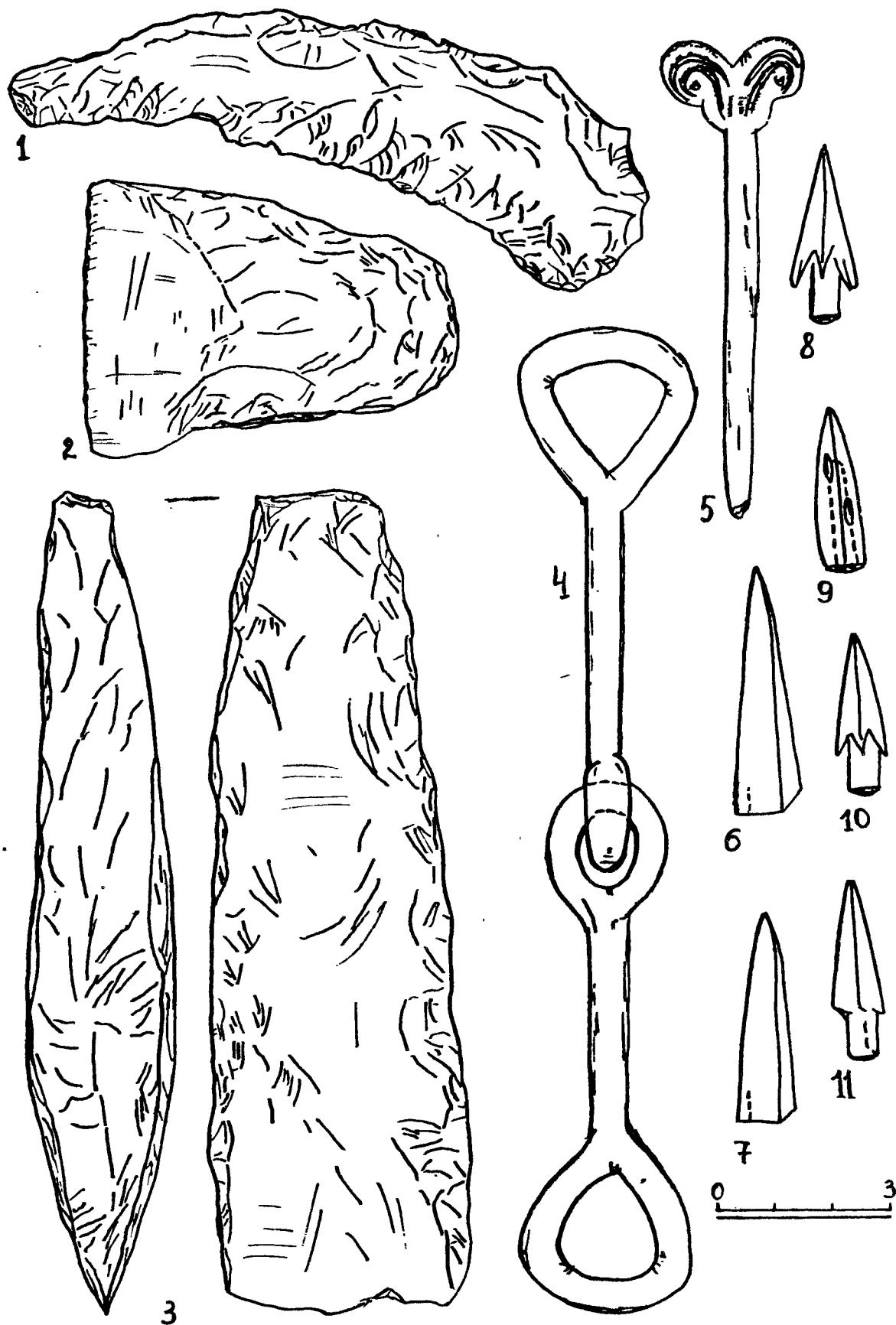

Рис. 1 Петровський О. Археологічні пам'ятки епохи бронзи та раннього залізного часу на території Борщівського району.

Давньоруські старожитності Борщівщини

Територія Верхнього та Середнього Подністров'я, до складу якого входить і Борщівщина, ще з кінця V століття була заселена слов'янським етнічним масивом, репрезентованим празько-корчакською археологічною культурою.¹ На базі останньої в другій половині I тисячоліття формуються старожитності типу Луки-Райковецької.²

За даними різноманітних літописних списків та візантійських джерел, в згаданому регіоні більшість дослідників локалізує хорватське племінне об'єднання.³ В 992 році, після походу Володимира Святославича на хорватів, землі Верхнього Подністров'я були включені до складу Русі.⁴ Протягом наступних століть етнонім хорвати, який представляв одне з слов'янських угрупувань, був повністю витіснений етнічною назвою руси, що залишилася домінуючою в літописних джерелах та актових документах XIII—XV століття.⁵ В цей час сучасна Борщівщина входила до складу різних державних утворень: Теребовлянського, Галицького та Галицько-Волинського князівств, а з середини XV століття була присиднана до Польського королівства.

Перші археологічні дослідження на теренах району були розпочаті в другій половині минулого століття, але вони носили однобічний характер.⁶ Дослідники вивчали виключно іскрополі курганного типу. Узагальнюючими працями, які пізніше використовували різні автори та авторські колективи, були монографії В.Пшибиславського і Б.Януша.⁷

Давньоруські археологічні пам'ятки району представлені 14 городищами, 6 селищами, 14 могильниками. Майже всі городища мисового типу, які розміщені на домінуючих висотах, що мають природні круті схили, а з напільногого боку укріплені штучними валами і ровами. Більшість з них знаходиться на берегах річок Дністра, Збруча, Нічлави, Серета та їх допливів. Селища локалізуються на надзаплавних терасах річок, струмків та неподалік джерел. Переважно вони багатошарові, але давньоруський матеріал представлений виключно XII — початком XIII століття. Збільшення загальної кількості селищ та їх площа обумовлено демографічним приростом населення. На жаль, ні про планування городищ, ні тим більше селищ, ні про типи житлових та господарських споруд, ми не можемо вести мову без проведення стаціонарних досліджень на їх території. Могильники представлjenі декількома типами: курганні і грунтові. Серед останніх виділяється група з підплітовими похованнями. Окремі дослідники вбачають в них типові ознаки хорватських ритуальних традицій.⁸

Археологічно вдалось прослідкувати різні види ремесел: залізообробне та виготовлення різноманітних предметів з заліза, ювелірне виробництво, склоробне. Значного розповсюдження набуло гончарство. Для Борщівщини характерні не тільки горщики із загально-давньоруським типом вінець, а й так званим галицьким, який зустрічається виключно в Придністров'ї і фактично домінує над першою групою керамічного посуду. Про розвиток ткацтва свідчать

знахідки різних типів глиняних та шиферних пряслиць. Значна кількість остеологічного матеріалу, виявленого на території пам'яток, свідчить про поширення серед місцевого населення скотарства, рибальства та полювання.

Поштовхом для подальшого розвитку духовної культури стародавньої Русі послужило прийняття в 988 році християнської релігії. Про рівень писемності на Тернопільщині вказують знахідки 3-х бронзових писал, два з яких походять з давньоруських селищ району. Вони репрезентовані двома типами: перший загальний для всієї території Русі, а другий — характерний тільки для Галичини. Ці старожитності свідчать, що освіченими були не тільки мешканці городищенських центрів, а й певна кількість селян-смердів.

Цікаву групу матеріальної культури давньоруського періоду являють речі культового призначення. Якщо на Тернопільщині відомо 17 пунктів, де виявлені хрести-енколпіони, то на території Борщівщини зафіксовані лише дві його знахідки, одна з яких представлена лицьовою частиною енколпіона і походить з Мельниці-Подільської. Відлитий він в односторонній формі. За характером зображення його можна віднести до розповсюдженых на території Русі предметів культу XI століття. Аналогічний хрест-енколпіон знайдений біля с.Зеленче Теребовлянського району.⁹

Нище подасмо краткі давньоруські пам'ятки, виявлені на теренах регіону, з описом старожитностей, знайдених при археологічних дослідженнях в XIX—XX ст.

Бабинці І.

Городище розміщене над стрімкими берегами р. Нічлави та її притоки р.Циганки. Пізніше на його площі збудований середньовічний замок. З фортифікаційних споруд, на початку ХХ століття, чітко прослідковувався глибокий рів, який відділяв фортецю від мисового плато.¹⁰

Бабинці ІІ.

Селище, ймовірно, розміщувалось на тому ж мисоподібному виступі, але північніше городища.¹¹

Більче-Золоте І.

Городище розміщене південно-західніше села на правому березі р.Серет в урочищі Городище. В кінці 70-х років минулого століття невеликі розкопки на його території провів А.Кіркор. В 1921 році городище обстежив і детально описав В.Антонович: в 1956, 1975 роках пам'ятку оглянули І.К.Свєшніков і І.П.Герета.

Городище є одним з найбільших у Західному Поліссі. Його площа займає майже 2 гектари. З північного, західного та східного боків воно захищене стрімкими схилами гори та прямовисиними скелями на її верхівці, а з південної сторони — трьома валами та ровами, що перетинають півколом верхню площину зі сходу на захід. Перший, з боку городища, вал має

висоту в найвищому місці 7 м, ширину 8 м і довжину 310 м; ширина рова 8 м, глибина біля 1 м. На відстані 42 м на південь від нього розміщений другий вал довжиною 170 м, висотою 2—3 м, щириною 5,2 м з ровом ширину 3,6 м та глибиною біля 0,6 м. На відстані 98 м від другого валу тягнеться третій — довжиною 308 м, висотою 1—1,3 м, ширину 2,5—3 м. З зовнішньої його сторони знаходився рів, сліди якого в наш час не прослідковуються. Вся поверхня городища заросла лісом і задернувалася. Під час археологічних досліджень на території дитинця знайдені: бронзові хрест — енколпіон, браслет, застібку; срібну пряжку; залізні ножі, сокирки, наконечники стріл; уламки скляних браслетів; фрагменти гончарного посуду кінця XII — початку XIII ст.¹²

Борщів I.

Городище розміщене на 1000 м південніше околиць міста на високому лівому березі р.Нічлави, в урочищі Лиса гора.¹³ Вал простежується тільки в західній частині останньої зі сторони урвища річкового каньйону. Площа городища піддається інтенсивній оранці. В 1991 році пам'ятку оглянув М.П.Сохацький.

Борщів II.

Могильник з підплітовими похованнями.¹⁴ На даний час локацізувати пам'ятку неможливо.

Верхняківці I.

Могильник з підплітовими похованнями розміщений західніше села на правому березі р.Нічлави в урочищі Під Млинами. Останнє являє собою низинну місцевість, на якій подекуди ростуть верби. Некрополь відкритий і досліджений А.Кіркором в 1878 році. Виявлено 5 поховань на глибині 0,89—1,75 м. З них три виявилися парними. Кістяки орієнтовані головами на південний захід. Виміри кістяків дали можливість стверджувати, що небіжчики були низькорослими. Біля них знайдені бронзові скроневі прикраси, на одній з яких була закріплена підвіска з вушком, та перстені. В одному з поховань, під головою в напрямку шиї, два куски матерії з лінійним візерунком, що гаптований золотою ниткою.¹⁵

В 1976 році могильник оглянув О.С.Ситник.

Висічка I.

Городище знаходиться біля південної околиці села — в межиріччі Нічлави та її правої притоки струмка Драпаки, на високому мисоподібному виступі в урочищі Замок. З заходу та сходу воно обмежене стрімкими схилами гори. Пізніше на його території збудовано середньовічний замок.¹⁶ В 1991 році пам'ятку оглянув М.П.Сохацький.

Вільховець I.

Могильник ґрунтовий відкритий і частково зруйнований на початку ХХ століття під час будівництва дороги з Мельниці-Подільської до села. Кістяки орієнтовані головою на захід. Біля них виявлені срібні перстні, скроневі та інші прикраси, бронзові серги. Особливу цікавість викликає пара скроневих прикрас, нижня частина яких являє собою масивну шестигранну намистину, яка багато оздоблена пірамідками філігранової роботи та скляними кольоровими вставками в оправі і звисаючими монетоподібними бляшками, верхня ж частина — це гладка голка, для неї на поверхні центральної намистини зроблений приймальник у вигляді квітки. Знайдені предмети на

початку століття знаходились в колекції п.Тіховського з м.Борщова.¹⁷

В 1991 році пам'ятку оглянув М.П.Сохацький. Територія некрополя піддається оранці.

Вовківці I.

Городище знаходиться в урочищі Середній Горб, оточене валами і ровами з півночі, а з інших боків ярами. Вся площа пам'ятки поросла лісом.¹⁸ В 1991 році М.П.Сохацький, оглянувши вище згадану територію, прийшов до висновку, що городище локацізується за 1500 м південно-західніше села на мисоподібному плато, на правому березі р. Циганки. На поверхні він виявив керамічний матеріал кінця XII — початку XIII століть, зафіксував скучення обпаленого каміння.

Вовківці II.

Могильник з ґрунтовими похованнями виявлений випадково в другій половині XIX ст. Розкопано одне поховання. З нього походять бронзові трохиамістинні серги київського типу.¹⁹

Вовківці III.

Могильник з підплітовими похованнями. Некрополь розміщений за 200—300 м південно-західніше села — на лівому березі р.Циганки, на високому сліпоподібному підвищенні, яке частково вкрито мішаним лісом, в урочищі Кінська Шия. Останнє знаходиться з правої сторони від дороги на село Верхняківці. Пам'ятку відкрив і дослідив А.Кіркор в 1878 році. Дослідник виявив п'ять поховань. Кістки небіжчиків орієнтовані головами на захід; під окремими з них знаходилося вапно. В трох похованнях руки були витягнуті поза тіло, а в двох інших права рука лежала на грудях, ліва ж — повздовж кістяка. Поховання безінвентарні, хоч у заповінні всіх виявлені фрагменти великих глиняних посудин, тісто останніх з домішками грубозернистого піску. Один з кінців кам'яної плити, під якою знаходився небіжчик, мав виразне заокруглення, яке нагадувало людську голову з заглибленими на місці очей, носа, вуст та вирізбленими руками.²⁰

В 1976 році пам'ятку оглянув О.С.Ситник. В кінці 80-х років через територію некрополя була прокладена дорога, внаслідок чого могильник був майже повністю зруйнований. В 1991 році пам'ятку обстежив М.П.Сохацький. Він виявив і дослідив одне поховання західної орієнтації. На фаланзі пальця похованого зафіксовано бронзовий перстень в півтора оберти.

Глибочок I.

Селище локацізується за 500—700 м північно-західніше села — на мисоподібному підвищенні правої берега безіменного струмка, в урочищі Попові Долини, яке знаходиться з правої сторони від дороги на с.Товсте. Відкрите в 1991 році М.П.Сохацьким. Вся площа селища піддається оранці. На його поверхні знайдені шиферне біконічне пряслице; скляна намистина зеленого кольору, два уламки скляних браслетів зеленого і темно-синього забарвлення, останній візантійського виробництва; фрагменти бронзових речей; кам'яний трикутноподібний предмет з отвором, імовірно, для суцання ниток, уламки гончарного посуду кінця XII — початку XIII століть. Особливу цікавість становлять дві кам'яні ливарні формочки для виготовлення скроневих прикрас та натільних хрестиків.²¹

Глибочок II.

Могильник курганий. В 1877 році А.Кіркор дослідив один з великих курганів, в якому під кам'яною кладкою на глибині 1,4 м знаходились три кістяки, які були орієнтовані головами на захід. Антропологічні виміри здійснив І.Коперницький. За його підрахунками, дослідженні черепи належали до типу вузькоголових і мали виміри: 87, 5; 86, 1; 88, 8. На фалангах пальців двох кістяків виявлені бронзові перстені.²²

Дзвенигород I.

Городище знаходиться на високому лівому березі р. Дністер біля впадіння в нього безіменного струмка, майже в центрі села, в урочищі Городище.²³ Воно оточено валом, який місцями частково пошкоджений. В його конструкції чітко прослідовуються дерев'яні кліті. На території городища розміщені база Тернопільського педагогічного інституту, городи місцевих жителів.

Дзвенигород II.

Могильник з підплітовими похованнями знаходиться на околиці села. Відкритий в другій половині минулого століття А.Кіркором.²⁴

Іване-Пусте I.

Селище знаходиться в урочищі Хриплів, з лівої сторони від дороги до с. Михалків. На поверхні виявлені уламки гончарного посуду.²⁵

Іване-Пусте II.

З території села або його околиць походять залізні предмети: підкова з шістьма отворами і оковка (рильце) для лопати, бронзове писало; які датуються кінцем XII — початком XIII ст.²⁶

Королівка I.

Могильник з ґрунтовими похованнями виявлений в одному з гротів печери «Оптимістична», яка знаходиться південно-західніше села. Біля кістяків знайдені срібний перстень, бронзові серги, скляні браслети, залізна сокира, уламки кераміки.²⁷

Кривче I.

Селище знаходиться біля села в межиріччі р. Циганки та її безіменної правої притоки на мисоподібному плато в урочищі Вал. Схили його, утворені річковими каньйонами, скелясті і стрімкі. Вони захищають селище із західної, східної та південної сторін, а з півночі воно відділене від плато валом та ровом довжиною 670 м. На території північно-східної частини пам'ятки зафіксована давньоруська кераміка.²⁸

Кудринці I.

Городище розміщене на околиці села на правому березі р. Збруч, на високому мисоподібному виступі в урочищі Городище. Пізніше на його місці був збудований середньовічний замок. На території городища знаходиться джерело Солонець.

Кудринці II.

Могильник з ґрунтовими похованнями. Відкритий Я.Бриком в першій четверті ХХ століття.²⁹

Ланівці I.

Городище знаходиться біля південної околиці села на лівому березі р. Нічлави на високій горі в урочищі Замчисько. По периметру оточене валом. На

його території та у валах виявлені гончарний посуд.³⁰ В 1991 році пам'ятку оглянув М.П.Сохацький.

Ланівці II.

Селище розміщене східніше села в урочищі Монастир. Відкрите в 1927 році Ю.Полянським. На поверхні зібрани хрестики, глиняні пряслиця, уламки гончарного посуду.³¹

Ланівці III.

Могильник підплітовий.³²

Лосяч I.

Могильник підплітовий розміщений на околиці села. Відкритий в 1877 р. А.Кіркором. Досліджено одне поховання. Кістяк орієнтований головою на захід, на фаланзі пальця виявлене бронзове кільце.³³

Мельниця-Подільська I.

З території містечка походить лицева частина (стулка) хреста-енколпіона. В центрі останнього зображеній розіп'ятий Ісус з німбом в довгій набедреній пов'язці, стопи ніг розміщені в протилежній стороні і спираються на підставку чотирикутної форми. На кінцях рамен енколпіона, крім нижнього, в медальонах зображені: богородиця — зліва, бог-батько — зверху та апостол Іоан — справа.³⁴

Михалків I.

Могильник ґрунтовий знаходиться в межах села. Відкритий в 1900 році К.Гадачеком. Досліджено три поховання, з яких одне виявилось зруйнованим. В останньому на лобній частині людського черепа збереглась полоса зеленого коліору від окислених бляшок діадеми. На жаль, вони не потрапили до дослідника. В закладеному поруч розкопі К.Гадачек виявив на глибині 0,35 м від поверхні друге жіноче поховання, орієнтоване головою на захід. Довжина кістяка 1,45 м. На лобній частині черепа знаходились десять срібних прямокутних (25x20 мм) орнаментованих бляшок від діадеми. На поверхні бляшок зображена чотириконна тварина з довгим хвостом, ймовірно кінь. По кутах в них були пророблені отвори для закріплення на матерії. В третьому похованні виявлено два дитячих кістяка, орієнтовані головами на південний захід, руки були зложені на грудях. Дослідник датував могильник VIII—XI ст.³⁵ Правда, Т.Сулімірський піддав критиці хронологічне датування К.Гадачека і, на основі подібності до бляшок діадеми з с. Шманьківців Чортківського району, датує його XV—XVII ст.³⁶ Однак, порівнюючи матеріали вище згаданих некрополів з матеріалами ґрунтових могильників з сіл Калинівщина Чортківського району і Добрівляни Залищицького району з типово давньоруськими речами, можна стверджувати, що датуються вони XII—XIII ст., хоч окремі предмети можливо можуть відноситися і до XIV—XV ст.³⁷

Міжгір'я (колишній Монастирок) I.

Могильник підплітовий. Виявлено одне поховання.³⁸

Мушкатівка I.

Городище відкрите в 1937 році археологічною експедицією, до складу якої входили К.Майєвський, М.Ю.Смішко, І.Д.Старчук. Дослідники провели незначні роботи: шурфування і переріз одного з валів, які дали можливість стверджувати, що пам'ятка належить до ранньоісторичних часів. О.О.Ратич вважав городище типово давньоруським. В 1963 році

його оглянув П.О.Раппопорт, а в 1973 році — М.П.Кучера. Останній, провівши шурфування, спростував думку свого попередника, який піддав сумніву раніше твердження дослідників про наявність давньоруського культурного шару на городищі. В 1991 р. пам'ятку оглянув М.П.Сохацький, який більш детально локалізував її розміщення.

Городище мисового типу знаходитьться за 1500 м на південний схід від села в урочищі Чорний Ліс. Воно оточене з напольного боку, за К.Масєвським, чотирма ровами і валами, а за М.П.Кучерою — п'ятьма. Останні — підковоподібної форми. Між ними є ділянки вільної поверхні мису шириною в середньому 10 м (перед другим з середини валом — 20 м). Кожний вал з прилеглою площадкою утворює єдине ціле, кінці їх заокруглені. Зовнішній вал найбільший. Його висота 2—2,5 м, ширина 10—12 м. На поверхні валу виступають плями перепаленої глини. У північній частині вал спускається в долину, перекриваючи доступ до городища з північного заходу. Східний кінець зовнішнього валу колись проходив понад обривом на північ. Сліди його простежуються виразно. Переріз валу, здійснений учасниками експедиції 1937 року, дав його стратигічну будову, яка складалась з прошарків перепаленої глини, напливів та землі. Місцями на поверхні валу виступають великі скupчення перепалених дубових колод. За даними М.П.Кучери, на городищі є тонкий (15—20 см), проте непогано насичений, культурний шар з керамікою XII—XIII століть.³⁹

Окопи I.

Городище X—XI століття.⁴⁰

Пилипче I.

Городище знаходитьться за 700—800 м від північно-східних околиць села на лівому високому березі р. Білки, притоки р. Нічлави, в північній частині мисоподібного виступу плато, яке обмежене з півночі, сходу та півдня стрімкими схилами двох глибоких ярів та річкового каньйону. Городище відкрите М.Д.Бандурою в 1985 році. Пізніше, протягом 1988—1989 р., його оглянули О.С.Ситник, М.Р.Левчук, О.М.Гаврилюк. Фортифікаційні споруди візуально не простежуються. Поверхня пам'ятки, з якої зібрано уламки кружального посуду кінця XII — початку XIII ст., піддається інтенсивній оранці.⁴¹

Пишатинці I.

Городище відкрите в 1877 році А.Кіркором.⁴² В 1991 році спробу локалізувати пам'ятку зробив М.П.Сохацький. Можливо, воно знаходиться на високому мисоподібному виступі, який нагадує трикутник, за 2000 м на захід від села — в межиріччі струмків Драпаки та його безіменної правої притоки. Городище частково знищено кар'єрними розробками. Фортифікаційні споруди відсутні. На поверхні пам'ятки виявлені фрагменти гончарного посуду кінця XII — початку XIII ст.

Турильче I.

Могильник підплитовий відкритий в 1913 році. Всі предмети з поховання потрапили до музеїної збірки Борщівської гімназії. На жаль, під час I світової війни, колекція була втрачена.⁴³

Устя I.

Городище розміщене за 1500 м південно-східніше села на високому мисоподібному плато лівого берега

р. Дністра в урочищі Городище (Над Темником). З півночі відділено стрімкими схилами яру, по дну якого протікає безіменний потічок, який впадає в Дністер, а з заходу та північного-заходу — глибоким ровом, влаштованим в природній балці, нижня частина якої пристосована під сучасну польову дорогу. За формугою городище близьке до трикутника. Довжина основи останнього 106 м, а максимальна ширина 62 м. По периметру площи (0,33 га) проходить невеликий вал висотою 0,2 м, ширину 2—3 м. Вал відсутній в північно-східній частині. На думку М.П.Кучери, він, ймовірно, на цьому участку не зберігся. Поверхня городища нерівна — понижується до західного кута з сходу, південного сходу та півночі. З заходу і південного заходу схили стрімко обриваються до dna рову. Останній глибиною 7 м, ширину біля 25 м, що утворилася внаслідок прокладання польової дороги. З боку Дністра східна частина городища являє собою майже вертикальну стіну каньйону. Площа пам'ятки раніше піддавалась оранці, проте зараз заросла травою. Щільність культурного шару незначна — 0,25—0,4 м, більш інтенсивна по краях площи городища, особливо в понижній частині. В ньому знайдені уламки стінок гончарного посуду XII—XIII ст., остеологічний матеріал. Насиченість культурного шару посередня.

Вище описана пам'ятка входить до складу великого давньоруського комплексу XII—XIII ст., який складається з городища та двох великих селищ-спутників загальною площею біля 8 га. В 1968—1969 роках комплекс обстежив О.М.Приходнюк. На початку 80-х років його досліджував М.П.Кучера, в 1988—1989 роках комплекс оглянули О.С.Ситник, М.Р.Левчук, О.М.Гаврилюк, в 1990 році — М.Ф.Рожко.⁴⁴

Устя II.

Селище відкрите і обстежене в 1988 році О.С.Ситником та М.Р.Левчуком. В наступному році його оглянув О.М.Гаврилюк, а в 1990 році — М.Ф.Рожко. Воно розміщене за 1000 м на південний схід від села на високому плато лівого берега Дністра. З півдня та сходу воно обмежене стрімкими схилами яру, порослого лісом, по дну якого протікає безіменний потічок та дністровського каньйону. Загальна площа селища біля 2 га. Поверхня піддається оранці. На території пам'ятки виявлені фрагменти бронзового писала, скляна намистина синього кольору, уламки гончарного посуду кінця XII — початку XIII ст.⁴⁵

Устя III.

Селище розміщене за 1500 м на південний схід від села та західніше і північно-західніше вище згаданого городища в урочищі Підгороддя. Відкрите на початку 80-х років нашого століття М.П.Кучерою. Загальна площа селища 4 га, але, на думку М.Ф.Рожка, територія селища-посаду займала площу розмірами 350×400 м, або 14 га. На поверхні, яка піддається оранці, виявлені фрагменти гончарної кераміки XII—XIII ст., найбільша концентрація якої відмічена в південній частині пам'ятки. Вироби з скла представлені уламком скляного браслета. Крім цього, М.Ф.Рожко зафіксував тут значний розвал каміння, що, за твердженнями дослідника, є залишками крепіді з основи валу.⁴⁶

Устя IV.

З території села походить перстень з зображенням птаха.⁴⁷

- Баран В.Д. Ранні слов'яні між Дністром і Прип'яттю.— К., 1972.— С.9, 171-185, 201; Баран В.Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рацков).— К., 1988.— С.4, 49, 56-79, рис. 1; Пачкова С.П. Археологические исследования многослойного поселения у с. Горошова Тернопольской области / Археологические памятники Среднего Поднестровья.— К., 1983.— С.4-50; Русанова И.П. О керамике раннесредневековых памятников Верхнего и Среднего Поднестровья / Славяне и Русь.— М., 1968.— С.147-148; Русанова И.П. Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом // САИ.— 1973.— Вып. ЕI-25.— С.6, 21, 47; Русанова И.П. О ранней дате памятников пражского типа / Древняя Русь и славяне.— М., 1978.— С.139-142; Тимонук Б.О., Приходнюк О.М. Ранньослов'янські пам'ятки VI—VII ст. в Середньому Подністров'ї / Слов'яно-Руські старожитності.— К., 1969.— С. 71-79.
- Русанова И.П. О керамике...— С.150; Русанова И.П. Славянские древности....— С.7, 13-15.
- Летопись по Лаврентьевскому списку. Издание Археографической комиссии.— СПб, 1872.— С.29; Константин Багрянородный. Об управлении империей.— М., 1991.— С.135-141 / За твердженням імператора, етнонім «хорвати» на слов'янській мові означає «обладатели більшої страни» /; Петегирич В.М. Давньоруські підплітні поховання Тернопільщини / Тези доповідей і повідомлень І-ої Тернопільської обласної наукової історико-краснавчої конференції.— Тернопіль, 1990.— Ч.I.— С.71-73; Седов В.В. Восточные славяне в VI—XIII вв. / Археология СССР.— М., 1982.— С.123-128 (В.В. Седов зробив історіографічний аналіз проблеми локалізації хорватського племінного об'єднання).
- Летопись по Лаврентьевскому списку.— С.119. В Інatiївському літописі похід Володимира Святославича на хорваті датується 993 роком / Літопис руський // За Інatiївським списком переклав Л.Махновець.— К., 1990.— С.68 /.
- Вперше стiнчна назва «Русь», яку застосував літописець по вiдношенню до населення сучасної Захiдної України, вiдмiчена пiд 1211 роком. / Літопис руський.— С.374 / . В грамотi князя Льва Даниловича вiд 1292 року вказаний регiон iменується «роусскимъ». / Lewicki J. Grammatik der Ruthenischen oder Klein Russischen sprache in Galizien.— Przemysl.— 1834.— Beilage Dok.1.— S.2. В договорнiй грамотi лiтовських князiв Явнути, Кейстутa, Любартa, Юриi Наримунтовичa та Юрия Корiатовичa з польським королем Казимиром Великим та мазовецькими князями Земовитом i Казимиром, яку М.С.Грушевський i В.О.Розов датують 1352 роком, вiдносно населення та земель Захiдної України застований термiн «Русь». / Южно-русские грамоты, собранные В.Розовым.— К., 1917.— Т.I, гр.3.— С.5-6 /.
- Сохацький М. З історії археологічних досліджень на Борщівщині / Літопис Борщівщини.— 1992.— Випуск перший — С.4-9.
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych Galicyi Wschodniej.— Lwów, 1906. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej.— Lwów, 1918.
- Петегирич В.М. Давньоруські підплітні поховання...— С.71-73; Седов В.В. Восточные славяне...— С.128, але, на думку В.В. Седова, область розповсюдження підплітників поховань може бути пов'язана з хорватсько-тиверською стiнчною груною.
- Власова Г.М. Бронзовыe изделия XI—XIII вв. из села Зеленче / МАСП.— 1962.— Вып.4.— С.253, рис. 5/1, 2.
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.9; Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.47; Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на територiї Захiдних областей УРСР.— К., 1957.— С.80; Археологiчнi пам'ятки УРСР / Короткий список.— К., 1966.— С.322; Ауліх В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологiчнi пам'ятки Прикарпаття i Волинi ранньослов'янського i давньоруського перiодiв.— К., 1982.— С.149; Винокур І.С. Історiя лісостепового Поднiстров'я та Пiвденного Побужжя.— К.— О., 1985.— С.90-91, 93, рис. 28.
- Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.80.
- Antoniiewicz W. Sprawozdanie z delegacjy na Podole i do Wilna / WA.— Warszawa.— 1921.— T.VI.— S.188-189.— Fig.16; Свешників І.К. Археологiчнi роботи Львiвського iсторичного музею в 1952-1957 pp. / Археологiчнi роботи музею в 1952-1957 pp.— Л.— С.12-13;
- Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.60; Ауліх В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологiчнi пам'ятки Прикарпаття i Волинi...— С.150.
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.10;
- Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.81.
- Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.81; Седов В.В. Восточные славяне...— С.127, карта 18.
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.20; Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.74-75; Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.61; Ауліх В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологiчнi пам'ятки Прикарпаття i Волинi...— С.150; Седов В.В. Восточные славяне...— С.126— 127, карта 18; Винокур І.С. Історiя Лiсостепового Поднiстров'я...— С.90-91, рис. 28; Ауліх В.В. Погребальныe памятники Галицкой земли / Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття.— К., 1990.— С.154.
- Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.74; Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.81.
- Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.71-72; Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.62; Історiя мiст i сiл УРСР. Тернопiльська область.— К., 1973.— С.165.
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.19-20; Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.76; Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.62; Археологiчнi пам'ятки УРСР...— С.322; Ауліх В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологiчнi пам'ятки Прикарпаття i Волинi...— С.150; Винокур І.С. Історiя Лiсостепового Поднiстров'я...— С.90-91, 93, рис. 28; Кузя А.В. Малые города Древней Руси.— М.. 1989 (на картi-вкладцi позначено пiд № 1248).
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.19; Седов В.В. Восточные славяне...— С.205; Ауліх В.В. Погребальные памятники...— С.154.
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.20; Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.75-76; Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.62; Ауліх В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологiчнi пам'ятки Прикарпаття i Волинi...— С.151; Седов В.В. Восточные славяне...— С.126-127, карта 18; Винокур І.С. Історiя лiсостепового Поднiстров'я...— С.90-91, 93, рис. 28; Ауліх В.В. Погребальные памятники...— С.154.
- Материали, зібрани М.П.Сохацьким, знаходяться у фондах Борщівського краснавчого музею.
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.12-13; Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.62; Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.81; Седов В.В. Восточные славяне...— С.127, карта 18.
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.12; Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.61.
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.12; Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.61;
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.12; Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.61;
- Przybyslawski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych...— S.63; Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.64; Археологiчнi пам'ятки УРСР...— С.323; Ауліх В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологiчнi пам'ятки При-

- карпатті і Волині...— С.151;
 Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я...— С.90-91, рис. 28.
26. Матеріали знаходяться у фондах Тернопільського краєзнавчого музею /інв. № А-5491, А-5492, А-1711/
27. Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.65; Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область.— С.172; Аулях В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині...— С.151;
 Седов В.В. Восточні славяни...— С.127-128, карта 18;
 Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я...— С.90-91, рис. 28.
28. Малеев Ю.Н. Обследование памятников на левом берегу Днестра / АО.— М., 1974.— С.304-305;
 Аулях В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині...— С.151.
29. Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.66; Археологічні пам'ятки УРСР...— С.324;
 Аулях В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині...— С.151;
 Седов В.В. Восточні славяни...— С.127, карта 18;
 Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я...— С.90-91, рис. 28.
30. Полянський Ю. Нові археологічні знахідки з Галичини / Записки НТШ.— 1923.— Т.149.— С.21-23;
 Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.151; Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я...— С.93.
31. Полянський Ю. Нові археологічні знахідки...— С.23;
 Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.66; Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область.— С.169; Аулях В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині...— С.151;
 Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я...— С.93.
32. Седов В.В. Восточні славяни...— С.127, карта 18.
33. Przybysławski W. Repertoriu m zabytków przedhistorycznych...— S.16;
 Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.67;
 Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.66; Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область.— С.169; Аулях В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині...— С.151-152;
 Седов В.В. Восточні славяни...— С.126-127, карта 18;
 Аулях В.В. Погребальні пам'ятники...— С.154.
34. Власова Г.М. Бронзовыe изделия...— С.253, рис. 5/2.
35. Hadaczek K. Dział przedhistoryczny muzeum im. Dzieduszyckich.— Lwów.— 1907.— S.100;
 Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.69;
36. Sulimirski T. Z zagadnień archeologii historycznej na Podolu / W.A.— Warszawa.— 1936.— Т.XIV.— S.85.
37. Ibid.— S.71-78, 81-83.
38. Археологічні пам'ятки УРСР...— С.324;
 Аулях В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині...— С.152;
 Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я...— С.90-91, рис. 28.
39. Majewski K. Badania terenowe zakłdu archeologii klasycznej U.J.K. w powiecie Borszczowskim.— Lwów, 1938.— S.7.—
- Ryc. 1, 2;
 Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.67;
 Археологічні пам'ятки УРСР...— С.324;
- Рашнопорт П.А. Восине зодчество западнорусских земель.— МИА, 1967.— № 140.— С.12;
- Кучера М.П. Дослідження городищ на Волині і Поділлі / Археологія.— 1979.— Вип.29.— С.70-71, рис. 1, 2, 4;
- Аулях В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині...— С.152.
40. Ратич О. Древньоруські пам'ятки...— С.81;
 Археологічні пам'ятки УРСР...— С.325;
- Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область.— С.165;
- Аулях В.В., Герета І.П., Пеняк С.І. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині...— С.152;
- Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я...— С.90-91, 93 рис. 28;
- Куза А.В. Маліє городища..., на карті-вкладці городище під № 1245.
41. Кераміка знаходиться у фондах Тернопільського краєзнавчого музею.
42. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.72;
 Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.81.
43. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne...— S.74;
 Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки...— С.81; Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область.— С.172;
- Седов В.В. Восточні славяни...— С.127, карта 18.
44. Кучера М.П. Обследование городищ в зоне водохранилища Могилев-Подольской ГЭС на Днестре / Археологические памятники Среднего Поднестровья.— К., 1983.— С.97-98, рис. 2/1;
- Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я...— С.90-91, 93, рис. 28;
- Рожко М. По дорозі на Галич / ПУ.— 1991.— №2.— С.61-62.
45. Матеріали знаходяться у фондах Тернопільського краєзнавчого музею / писало — А-5337, намистина — А-5339.
46. Кучера М.П. Обследование городищ...— С.97;
- Рожко М. По дорозі на Галич.— С.62.
47. Петегирич В.М. Археологічні джерела про писемність на південно-західних землях Київської Русі / Київська Русь: культура, традиції.— К., 1982.— С.45.

Список скорочень:

- АО — Археологические открытия
 МАСП — Материалы по археологии Северного Причерноморья (Одесса)
 МИА — Материалы и исследования по археологии СССР
 ПУ — Пам'ятки України
 САИ — Археология СССР. Свод археологических источников
 WA — Wiadomosci Archeologiczne

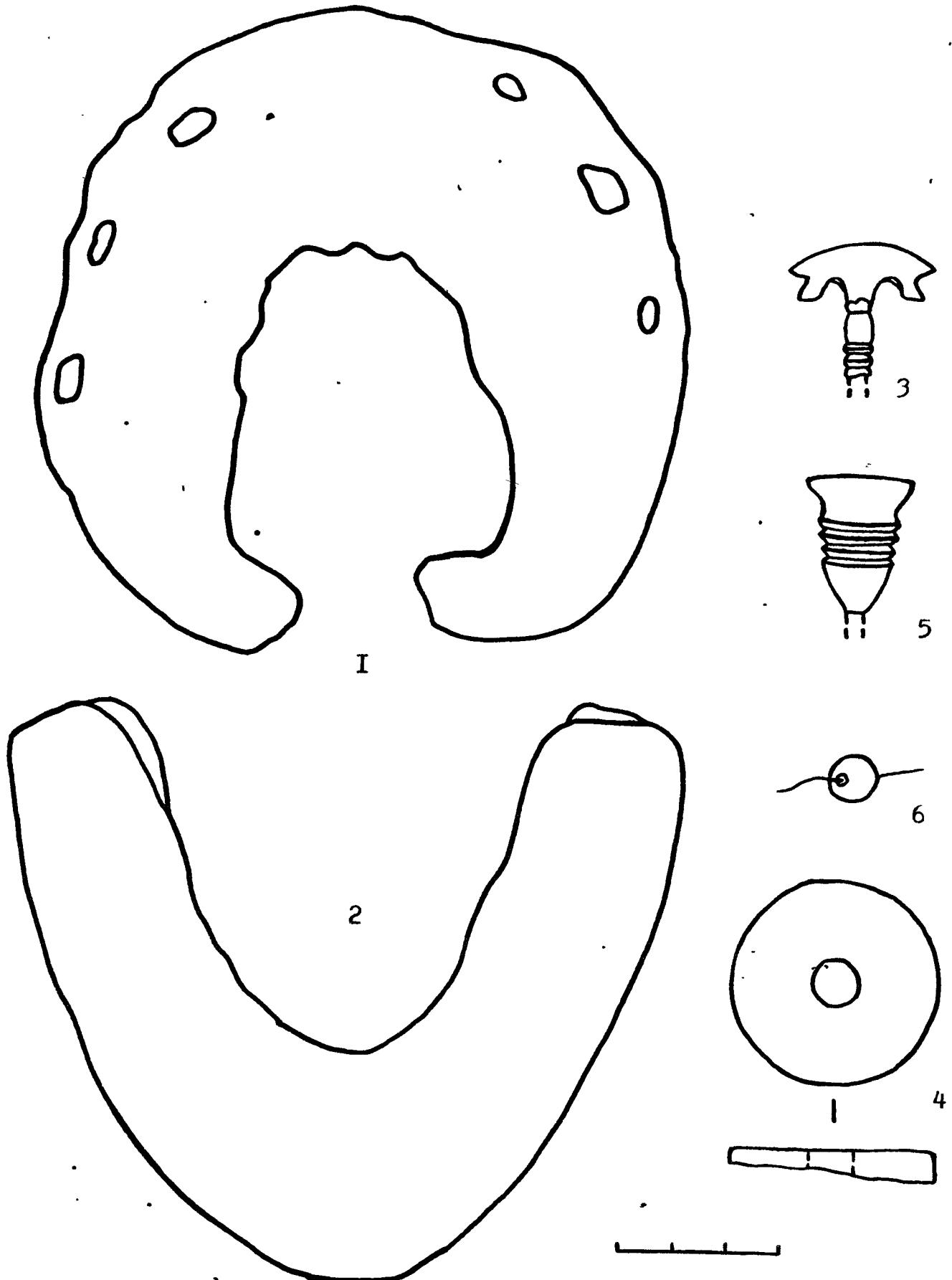

Рис. 1. Гаврилюк О. Давидівські старожитності Борщівщини.
Іване-Пусте 1, 2, 3; Трійця 4; Устя 5, 6. Залізо 1, 2. Бронза 3, 5. Глина 4. Скло 6.

Історія Борщівської «Просвіти»

(до 100-річчя з часу заснування)

Мабуть, жодна з українських організацій Галичини не мала таких заслуг перед своїм народом, як «Просвіта». Її філії та гуртки існували в усіх куточках західноукраїнських земель, навіть там, де проживало бодай з два десятки українських родин. Під солом'яними стріхами селянських ліг'янок, в дяківнях чи добrotних міських будинках читальні «Просвіти» були поодинокими світільниками освіти і культури сотень тисяч людей, цементуючи ланкую свідомого економічного і політичного життя корінного населення краю. «Просвіта» першою зробила крок до повернення української нації з темряви і небуття, стану замкнутості і хоторянства, допомогла вивести її на один рівень з іншими культурними народами Європи.

Особливо велику роль товариство відіграло у сільській місцевості, у віддалених від Львова регіонах.

Поява «Просвіти» на теренах Борщівщини стала переломною і в житті місцевої української громади. З створенням тут читалень «Просвіти» зародились перші паростки культурно-національного відродження...

Товариство «Просвіта» було створено в Галичині у 1868 р. Його засновники — перші будителі народу з середовища академічної молоді на чолі з доктором Корнилом Сушкевичем, Михайлом Коссаком, професором гімназії Павлином Свенціцьким, Анатолем Вахнянином — поставили собі за мету консолідувати навколо нової організації прогресивну громадськість, духовенство, селян.

Цілі та завдання товариства на перших загальних зборах 8 грудня проголосив студент Андрій Січинський: «Кожний народ, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільності, народні маси піднеслися до тієї ступені просвіти, щоб ця народна маса почула себе членом народного організму, відчула своє горожанське й національне достойнство й узнала потребу існування нації як окремешньої народної індивідуальності; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього».¹

Крім Львова, протягом 70-80-х рр. XIX ст. філії «Просвіти» були відкриті в Бортниках, Тернополі, Коломії, Золочеві, Станіславові, Перемишлі, Рогатині.² В навколишніх селах створювалися читальні.

I. Заснування читальні і її перші кроки

У Борщівському повіті перші читальні на статутах «Просвіти» з'явилися в др. пол. 80-х рр. XIX ст. За відсутністю повітової філії вони прижилися лише в Скалі і кількох селах, де провід у національному житті вели прогресивні священики народовського напрямку. Гуртки «Просвіти» зароджувалися у запеклій боротьбі з польською адміністрацією і дідичами маєтків. Доводилося долати опір московофілів, які міцно укорінилися на півдні Борщівщини, і противились будь-яким виявам української окремишиності.

Здавалося б, умови тогочасного життя зовсім не

сприяли просвітянському руху. Прошарок інтелігенції складався майже виключно з священиків, серед яких переважали промосковофільські настрої об'єднання з «Великою Росією», відкидалась навіть думка про існування окремо від російського українського народу. Начисленні українські громади в кількох містечках були не в змозі творити сприятливе для «Просвіти» середовище. Вони чисельно поступалися полякам, не мали власної торгівлі і промислів. Додаймо до цього, що повітова адміністрація, складена з поляків, аж ніяк не виявляла зацікавлення в культурному розвитку корінного населення Надзбуруччя. Якщо у Львові і більших промислових центрах Галичини на поч. 90-х рр. виравало українське організоване життя, то на Борщівщині все ще панував застій. Недаремно тогочасна галицька преса охрестила Борщівський повіт «глухим кутком». Та, попри несприятливі обставини, в серцях тисяч людей жевріла велика національна ідея, любов до рідної землі, природня тяга до знань і самоосвіти. Одними з перших волелюбні прагнення країн яскраво проявилися в Борщеві. Необхідність служжіння чароду, ідеї народовства тут знайшли підтримку у багатьох родинах міщан.

Ініціатором заснування читальні «Просвіти» в Борщеві виступив тодішній голова Гмінної Ради міста (по-сьогоднішньому — мер міста) Василь Дроздовський. Він зумів заручитися підтримкою окремих міщан і навіть місцевої влади. 27 березня 1891 р. до Галицького намісництва у Львові було направлено листа з повідомленням про відкриття в Борщеві гуртка «Просвіти».³ Його першими членами-засновниками виступили Василь Дроздовський, Іван Дроздовський, Микола Наконечний, Іван Свидзінський, Михайло Зелінський, Іван Шиманський, Михайло Свидзінський, Григорій Дроздовський, Микола Лоточинський, Іоан Дроздовський. Неординарна для краю подія знайшла жвавий відгук в українських часописах, серед передової громадськості. «Нове товариство читальні «Просвіти» основується в місті Борщеві, статути вже подані до Намісництва»,⁴ — інформувала 19 грудня газета «Діло».

Першим головою борщівської «Просвіти» українці вибрали Василя Дроздовського, а секретарем — Івана Крочака.⁵ Оскільки переважну більшість членів складали міщани, то товариство отримало назву «міщанська читальня». Це визначило подальший характер діяльності гуртка. Важливим успіхом просвітян було заснування власної бібліотеки. Її започаткували 50 книжок, карти Галичини і стінний календар, подаровані Головним Відділом товариства у Львові.⁶

Своєрідною презентацією гуртка послужив «декламаторсько-музикальний вечір», проведений 21 лютого 1892 р. в будинку Береша Дуглі. Перед глядачами виступив І.Крочак, який розповів землякам про мету діяльності «Просвіти», ознайомив з статутом і найближчими планами. Церковний хор

відспівав «Щастя нам, Боже», «Як ніч мя покриє», «Цвітка» за творами Рудковського і Вербицького.⁷

Однак відсутність інтелігентного проводу і ширших завдань зробили читальню замкнутою організацією, орієнтованою на задоволення власних потреб, а не на сподвижницьку діяльність серед місцевого населення. Тому в перші роки вона не мала в Борщеві значної підтримки. Ситуація змінилася на краще в кінці 1894 р. Саме тоді в місті відкрив адвокатську канцелярію Михайло Дорудняк, якому судилося відіграти провідну роль в культурно-національному відродженні Борщівщини.

«23 лютого 1895 р., — писало «Діло», — відбувся загальний збір борщівської читальні «Просвіти», котра від трьох літ була заспала». ⁸

Подія, описана газетою, вийшла за рамки буденості і стала поворотною в подальшій історії «Просвіти». Вибраний на голову читальні, М. Дорудняк доклав всіх зусиль для організації дісової роботи товариства. За його почином загальні збори 20 червня 1895 р. оголосили про відкриття позичкової каси для бідних верств населення.⁹ Того ж року було започатковано традиційні Шевченківські вечори, Свята Шашкевича і т.д. Так, 24 березня при активній участі селян читальня вперше провела «вечерок в пам'ять Тараса Шевченка».

Дорудняк впорядкував діловодство гуртка, придбав за свій кошт значну бібліотеку. «Відчитами, викладами і ширими словами заходи він проломив байдужість як інтелігенції так особливо міщенства, котре почало живо горнутися до читальні «Просвіти»,¹⁰ — читаємо в одному з документів.

Робота «Просвіти» з кожним днем ставала продуктивнішою і змістовнішою. Культурно-просвітні заходи читальні збиралі сотні зацікавлених глядачів. 17 грудня 1895 р. просвітяни влаштували для дітей «Свято Святого Миколая». На урочисте дійство прийшли 40 дітей і 200 дорослих. Зберігся опис Миколаївського вечора: «При звуках коляди, котру відспівав тутейший хор читальні, явився Святий Миколай в супроводі ангела і промовив до дітей сердечною промовою, а потім роздав дітям ... подарунки і образки.... Відходячи, промовив Св. Миколай гарячо до родичів, кладучи їм на серце, щоб дітей своїх виховували на пожиточних для народу робітників, пильно посилали їх до школи і вчили завчасу любити рідний край, свій народ, свою віру, мову і пісню».¹¹

Підсумок перших років діяльності «Просвіти» підвели загальні збори, що пройшли 27 грудня 1895 р. 150 просвітян констатували поступальний розвиток товариства: згіс його кількісний склад, відкрито позичкову касу, зроблено перші кроки до заснування філії «Просвіти» і складів «Народної Торгівлі».

На цьому ґрунті в Борщеві зросли перші паростки національного відродження українців, що живили місто відроджувачами десятиліть.

II. Розгортання просвітнього руху в Борщеві у 1896-1914 рр.

Однією з важливих функцій «Просвіти» того часу була допомога іншим українським організаціям. При відсутності в Борщеві українських структур «Просвіти» взяла на себе роль лідера культурно-національного життя українців міста. Вона виконувала функції торгово-посередницької спілки, консультативного органу міщен, політичного центру народовців. До 1908 р. «Просвіта» фактично проводила діяльність, яку пізніше перебрав на себе інститут

«Народний Дім».

Під час спорудження «Народного Дому» читальня взяла на себе основний тягар організаторських і будівельних турбот.¹² Виділ товариства на чолі з Михайлом Дорундяком провів широку збіркову акцію в повіті. В Борщеві було проведено цілу серію розважальних фестинів, вистав, вечорів на дохід будови інституту. Поряд з матеріальним зиском такі заходи об'єктивно сприяли популярності «Просвіти», ширili просвітній рух в народні маси.

Перше свято у будівничий фонд читальні про вели 3 березня 1901 р. В центрі уваги свята була вистава Льва Лопатинського «Свекруха», талановито відіграна місцевими аматорами.¹³

Аматорський гурток читальні у лютому наступного року поставив новий твір — «Конкурс на мужа» за сценарієм Льва Лопатинського, за сюжетом подій у виставі розвивалися у столичному Львові і в Борщеві.¹⁴ Славні талановитих акторів в ті роки набули Богдана Глібовицька, дочка священика з Циган, Ольга Левицька, Балько, Лоточинський, Соневицький та ін.

У 1905 р. вистава «Кара совісти» за постановкою Григорія Цеглинського ще раз нагадала країнам про потребу допомоги «Народному Дому». «Виділ читальні «Просвіти» в Борщеві всю нашу патріотичну інтелігенцію, міщен і селян цілої околиці уклінно запрошує на свято... і маємо повну надію, що ніхто не хибне»,¹⁵ — писали в «Ділі» Дорундяк, о. Купчинський і Калитовський.

Окрилені творчими успіхами і щедрими пожертвами, у червні аматори на розсуд глядачам подали виставу «Ворожбит», народну комедію на три дії Григорія Цеглинського.¹⁶ За вимогою борщівчан вона була кілька разів повторена і довший час вважалася найпопулярнішою в місті. Поряд з творами галицьких літераторів аматорський гурток читальні ставив на сцені і твори митців з Російської України, наголошуючи на єдності українських земель. Наприклад, 3 березня 1907 р. в Борщеві успішно пройшла вистава «Мартин Буруля» Карпенка-Карого.¹⁷

На завершальному етапі збіrkового марафону просвітяни поставили «Сватання на Гончарівці», а 4 квітня 1909 р. д-р Юлій Олесницький, член Виділу «Просвіти», в театральній залі прочитав-цикл лекцій «Як поставали і розвивалися міста».¹⁸

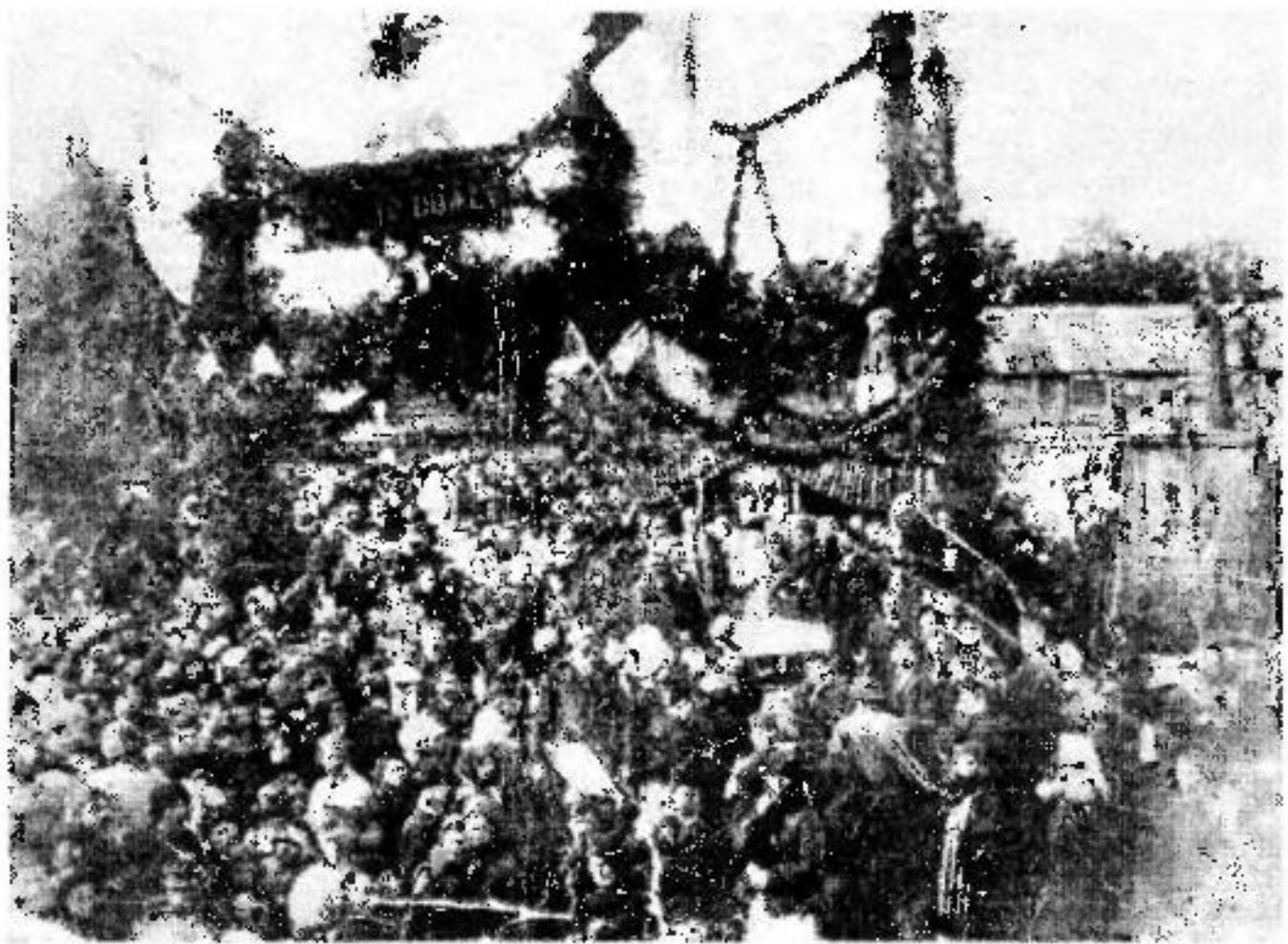
За неповними підрахунками, за десь'ять років (1901-1909) читальні провела більше 10 культурно-освітніх заходів і направила в будівничий фонд «Народному Дому» 10000 золотих.¹⁹

Широкий розмах діяльності спричинився до росту рядів «Просвіти». У 1895 р. вона налічувала 70 чол., у 1896 р. — 92 чол., у 1897 р. — 105, у 1898 р. — 99, у 1899 р. — 118, у 1900 р. — 130, у 1901 р. — 175, у 1902-1903 pp. — 179, у 1905 р. — аж 260 чол.

Правда, з членством були певні проблеми: не завжди сплачувалися членські внески, переїзди міщен і інтелігенції створювали труднощі для нормального творчого ритму читальні. В окремих випадках Виділ навіть йшов на виключення з рядів «Просвіти» тих громадян, які вчасно не сплачували членських внесків. Наприклад, у 1899 р. за несплату внесків припинили членство в організації 40 чоловік.²⁰

Великою заслugoю «Просвіти» було залучення до просвітянського життя жінок і дівчат. Згідно звіту читальні за 1902 р., в її рядах числилось 10 жінок і 54 дівчат.²¹

Певний період часу в колективних членах «Просвіти» навіть перебувало «Церковне братство»

Урочисте вісвітлення в Борщеві під час відкриття будинку «Народного Дому». 9 лютого 1915 р.
(З фонів Борщівського краєзнавчого музею). Сейчас публікується вперше.

при міській церкві.

Петочна робота товариства приходила зід час забудови Відраду, на консисторіях зборів і масових зборах. Враховуючи більшості підданих міста, «Просвіта» особливо жалюгідно проводила пізній осені і зиму, а в Інші пори року обмежувалася тонільними фестивалями і поспільними забіганнями Відраду. Що ж робили члени читальні? «На складах», — співчлен оди з річників звітів, — були раз у раз бесіди на темат, в чакліках письмів. Одни з членів читав, другі приступовувалися, відлітували підійті більші повісті, як «Розбійники на річці Міссісіпі», «Лордрож навколо землі», «Лілія Міккіта», крім того, держали в читальні відчуття на темат викопних основних, популярності медикіни, відомостями про раси, населення Землі, ... співали про експопрідні грунтіві під жоліаніци» та ін.²²

Така форма роботи країне сприяла симпатії міщан, виховувала їхні засади патріотизму, любові до України, розширювала кругозір. Поступово членки просвітній роботі читальні звернулися до Українців міста усвідомлювали себе окремими багатомілійонним народом та обидві сторони Збруча. Запоївонували популітарність закликів енергетичні та власні силі, а не на Росію чи Австро-Угорщину, будувати культуру і відслонувати свої життєві інтереси силами силами.

Сподічнім позитивним змін у гайтограді Борщівці стала щоденна читальня на поч. ХХ ст., по-новому членство у «Товаристві ім. Михайла Качковського», що було опоровою москвифільством в Галичині.

Відтого національного відродження. З того часу гурток в Борщеві підкорювався тімаки Матірюму Тев'я «Просвіта» у Львові. Москвиці намагалися повернуті втрачені віяння, опублікувавши у «Цілі» наскріз на керівництво борщівської «Просвіти». Проте їх сподівання відповідали марніми: зрозуміли підступність москвиців, просвітівни пісточкою порвали з ними ам'язи.

Славні міці на почі, чистіння повна широку цілеспрямовану роботу в місті. Зокрема вічком та активності були культурні заповіти.

Поряд з юматорськими виставами і концертами практикувались публічні відчутя, обговореннях політичних і економічних проблем району. Наприклад, у 1904 р. відбулося відчутя Ероніма Калиновського «Проруско-членську пійнук», а також сінодально-піснівниця колишнього члена Відраду Онуфрія Голубка про смес 3-літнє перебування в Канаді.

Прагнучи розширити сферу діяльності читальні, Відрада заснував при гуртку «Шкоду» і китівництво та крою для дівчат». В сирім роки й нічійдувало до 30 дівчат. Частину заняття проходили в будинку М. Лорандакса, частину — в кімнатах читальні. Науковий курс вели пані Калиновські, Дорунтакова і Юрасевич. Школа праця читальні, як сінічка джерела, дізна кілька років, щоб дінчата підвернулися під скелін живілах і самі себе прикріпили.

«Просвіта» активно підтримувала заходи укрійської преси. Коли жителі міста вирішили викупити у костюга міський годинник і помістити його та церковній дзвіниці, читальні листували у Фонд

його викупу виставу «Украдене щастя».

Польська адміністрація Галичини час від часу чинила перешкоди діяльності українських організацій. У 1901 р. Галицький сейм навіть відмовив «Просвіті» у мізерній дотації, що надавалась йому у рамках красного бюджету. 12 липня 1902 р. на розширеніх зборах борщівська «Просвіта» першою в Галичині виступила з ініціативою власними силами покрити дефіцит грошової готівки в товаристві і заснувала фонд добровільних пожертвувань. У прийнятій на зборах резолюції зазначалося: «Взиваємо також другі читальні «Просвіти», членів Центрального товариства і цілу руську суспільність, щоби за нашим слідом спричинились до вирівняння недобору... Нехай знають..., що кожний такий поступок нам не пошкодить, а лише збільшить нашу солідарність і жертволовність, нашу любов і прив'язане до наших народних інституцій, наші невпинні змагання до поступу, правди і просвіти». ²⁶

Ініціатива читальні сколихнула сотні гуртків в Галичині, привела до появи широкого громадського руху на захист «Просвіти».

З часом гурток поширив діяльність на села повіту. «Борщівська читальня «Просвіти», — писали дописувачі «Діла», — старалася бути осередком просвітнього руху не тільки для Борщева, але і для повіту, радо уділяла своїх кімнат для всяких зборів і нарад, для Виділу «Народного Дому», для півців церковних, для братств, а в послідніх часах для крамарів...»²⁷

Добре поставлена робота вивела «Просвіту» в Борщеві на одне з провідних місць серед читальень Східної Галичини. Вона стала лідером просвітнього руху в Борщівському повіті, об'єднала навколо себе інші культурно-освітні і економічні товариства.

Заслуги борщівської «Просвіти» високо оцінили центральні органи товариства. У вітальній телеграмі Головного Виділу від 31.III.1901 р., зокрема, зазначалося: «З правдивою приемністю... висказуємо пану д-ру Дорундякові яко голові і цілому Хвальному Виділу повне признане за взірцеве ведення читальні. Коли б в кожнім місті знайшлися такі совітні проводи, що уміли б повести справу просвітню так, як в Борщеві, то в короткім часі народі наш станув би на рівні з іншими народами, а тоді ніяка ворожа сила не була би в силі видерти йому його прав. Ми зі щирого серця желаемо вам єще успіхів..., котрим добро і просвіта руського народу лежить на серці». ²⁸

На окремих відрізках часу «Просвіта» переживала труднощі: плінність просвітянських кадрів, окрімі непорозуміння між членами товариства. Найбільшого розголосу набув конфлікт між Михайлом Дорундяком і Семеном Ковблєм у 1905 р. На противагу діючій читальні Ковбель намагався створити другу читальню під назвою «Читальння «Просвіти» на Мазурівці в Борщеві». ²⁹ Для здійснення своїх планів він хотів використати місцеве кооперацівне товариство «Власна Поміч». На щастя, розколу тоді вдалося уникнути.

III. Бібліотека

Гордістю і основою культурно-освітньої роботи була бібліотека, фундована у 1891 р. Бібліотечну справу українці тоді тільки налагоджували, тому читальніна книгоzbірня виявилася першою в місті. На початках відчувався брак досвіду, необхідних підручників. Рятувало становище допомога зі Львова, добровільні датки. Для потреб бібліотеки Виділ закупив книжкову шафу, стіл, крісла, допоміжні прилад-

дя. З року в рік книжковий фонд поповнювався новими виданнями. У 1895 р. бібліотека читальні вже складалася з 245 книг і томів періодичних видань (переважно друку «Просвіти», товариства ім. Качковського, професора Насальського, К.Паньківського і Омеляна Поповича).

В читальні започатковано голосне читання, обговорення прочитаного, публічні виступи і переслух рефератів. Наприклад, у 1896 р. пройшли виклади з географії, історії, літератури, статистики (про планетні системи, Коперника і Галілея, про світову торгівлю, політичний устрій держав, про еміграцію тощо). Відомості по етнографії читачі черпали з журналу «Життя і слово», «Записок Наукового товариства ім. Шевченка».³⁰

Велика заслуга в успішному розвитку бібліотечної справи належить Єроніму Калитовському, адвокатському помічникові М.Дорундяка. Він очолив бібліотеку у 1894 р. і опікувався нею більше десяти років, до виїзду на адвокатську практику в Заліщики. За його стараннями всі видання були акуратно оправлені, складено бібліотечний каталог, вівся облік читачів. На замовлення читальні в кінці XIX — на початку ХХ ст. в бібліотеку надходили часописи «Зоря», «Свобода», «Русське Слово», «Руска Рада», «Економіст», «Дзвінчик», «Комар», «Поступ», «Гайдамачка», «Канадійський фермер», «Літературно-науковий вісник», «Батьківщина». Михайло Дорундяк подарував бібліотеці свою річну підписку «Діла», а священик Гулла — підписку «Посланника». Багато книг надійшло від Медвецького, Семена Ковбля.

Бібліотечну кімнату прикрашав портрет Шевченка і «Герб Русі» (тризуб), подаровані читальні мальром Лисиковичем.³¹

Щороку бібліотекою користувалося від 50 до 100 членів «Просвіти» і жителів міста. Засікавленість міщан пояснювалася широким вибором літератури, пропагандою української книжки серед населення, тягою до знань і пізнання навколо світу. Особливою популярністю користувалися такі твори: «Повістки і оповідання» Ю.Насальського, «Покотигорошок», «Щастя за морем», «Чужа кривда», Шевченків «Кобзар», твори І.Франка, історична література, оповідання Руданського, Кониського, А.Чайковського, «Руська читанка», «Руська бібліотека», і звичайно, видання «Просвіти».

В умовах відсутності інших масових джерел інформації українські книги формували світогляд членів «Просвіти», ставали мірилом моральних і культурних цінностей. Слави завзятих читальників в Борщеві набули Онуфрій Голубець, Ісидор Зелінський, Михайло Лоточинський, Семен Ковбель, Янко Васильців, Іван Танич, Андрій Саранчук, Микола Лисий, Іван Коп'яківський.

Керівники «Просвіти» добре усвідомлювали важливість бібліотеки і не шкодували коштів для її розвою. Тільки в одному 1900 р. на потреби бібліотеки було виділено 222 золотих.³² Гроші йшли на купівлю нових книжок, забезпечення передплати, оправу річників тощо. «Видатки на читальню бібліотеку разом з рухом бібліотечним є мірилом розвою бібліотеки і інтелігентності її членів, порукою розвиваючої читальні, що принесе в недалекій будущності... якнайкращі овочі (результати — авт.),»³³ — писав Михайло Дорундяк.

На 1900 р. бібліотека мала більше 500 книг, у 1901 р.— 850, у 1902 р.— 899 книг і 77 річників, у 1903 р.— 1062, у 1904 р.— 1120, у 1905 р.— 1180 книг. Поступово фонди поповнювалися творами В.Стєфа-

ника, О.Кобилянської, Мартовича, М.Коцюбинського, П.Мирного, М.Вовчка, російських письменників Толстого, Тургенєва, Чехова, Горького, західних митців Гі де Мопасана, В.Щекспіра та ін.

Зрослий потік читачів викликав необхідність створення при бібліотеці «Кружка лекторів», що почав діяльність у 1905 р. під проводом О.Дмитра Курдицка. Основними завданнями гуртка були публічні відчити, пропаганда української книжки, проведення «анальфabetних курсів» (курсів по ліквідації неписьменності). Велику допомогу жителям Борщева в оволодінні основами письма надали Семен Ковбель, Йосип Шарковський, Михайло і Микола Лоточинські, Петро Довгань, Ісидор і Григорій Зелінські, Онуфрій Голубець, Степан Юрків.³⁴

В роки першої світової війни бібліотека зазнала втрат, були пограбовані бібліотечна кімната, знищенні сотні книг. У 1921 р. в бібліотеці числилося лише 293 книги. Стараннями просвітян протягом 20-х рр. книжкові фонди вдалося частково відновити. У 1926 р. вони складали вже 720 книг. Багато видань бібліотеці подарували Петро Смаль, Михайло Шиманський, Андрій Лунів, Петро Гораль.

Нові умови діяльності вимагали і нових підходів до організації бібліотичної справи. Піклуючись про підростаюче покоління, Виділ читальні в сер. 20-х рр. відкрив дитячу бібліотеку. «Просвіта» передплачувала часописи «Український голос», «Новий час», «Свобода», «Громадський голос», «Сільський господар», «Світло», «Бібліотечний порадник», «Аматорський театр», «Народну просвіту», «Нову зорю», «Правду», «Український бескид», «Дзвіночок», «Життя і знання», «Діло».

Протягом 1921-1939 рр. обов'язки бібліотекарів виконували Микола Кон'яківський, Михайло Голубець, Михайло Лоточинський, Михайло Дрібнюк, Володимир Голубець та інші.

Традиційно значну допомогу в поповненні бібліотечного фонду надавала Центральна Управа «Просвіти». Зі Львова йшли бандеролі з часописами, виданнями «Просвіти», дешевими книжками для молоді і малечі. У львівських архівах збереглася велика кількість листів, що яскраво розповідають про співвідношенням бібліотечної секції борщівської читальні.³⁵

29 листопада 1931 р. силами бібліотеки в Борщеві було влаштовано «Свято книжки».³⁶ На виставку прибули гости з Львова, Тернополя, Чорткова, Заліщик. Українські видання популярного, літературного, наукового змісту свідчили про успіхи галичин у видавничій діяльності, знайомили відвідувачів павільйону з найновішими надбаннями читальніної бібліотеки.

Книгозбірня «Просвіти» в Борщеві до 1939 року. Під час зайняття міста радянськими військами більшість книг загинули у вогні, деякі були заховані в домівках борщівчан, деякі — конфісковані... Бібліотека загинула. Її доля не з'ясована остаточно ще й до сьогодні.

Можливо, на основі каталогу, що зберігається в архіві і датується 1927 роком, слід частково відновити бібліотеку і передати в «Народний Дім», де вона раніше знаходилася. Справа ця копітка, потребує ретельної роботи і залучення широкого кола зацікавлених осіб. Останнє слово — за просвітнями.

IV. Позичкова каса.

Для піднесення матеріального добробуту своїх

членів «Просвіта» у січні 1896 р. заснувала власну позичкову касу. Її безінтересно вів голова товариства М.Дорундяк, а допомагали йому Михайло Зелінський і Іван Шиманський. Під невеликий процент (5%) кожний член читальні міг отримати кредит. Чимало людей саме заради цього вступали в «Просвіту».

Стартовий капітал каси становив більше 1000 золотих. За рахунок щорічних пайів касовий оборот з року в рік зростав. Для підтримки товариства у 1896 р. гроші в касу читальні внесли «Просвіта» (780 корон), інститут «Народний Дім» (1692 корони), Михайло Дорундяк (800 корон). Загальна сума (заящаджені) за 1896-1900 рр. становила 3391 корона.

Через позичкову касу читальні фінансувала будівництво будинків «Церковного братства», «Народного Дому». Правда, на поч. ХХ ст. каса дещо піду пала, що було пов'язано з великими витратами на будівництво, але потім її діяльність набула попереднього розмаху. Наведемо такі цифри: у 1896 р. прибуток каси складав 2399 зол., у 1897 р. — 1337 зол., у 1898 р. — 239 зол., у 1899 р. — 1521 зол., у 1900 р. — 1804 зол., у 1901 р. — 1866 зол., у 1904 р. — більше 2000 зол.

В 20-30-і рр. позичкова каса вже не відігравала такої ролі в житті читальні, як раніше. Зменшились вклади, касовий оборот. Каса в основному обслуговувала внутрішні потреби товариства. Туди йшли прибутки з вистав, вечорниць, членські внески. Наприклад, у 1926 р. у касі знаходилось 1574 золотих готівкою.

Позичкова каса була ліквідована разом з товариством у 1939 р.

V. Хор

При читальні протягом довшого періоду часу діяв хор. Він був заснований у 1894 - 1895 рр. борщівським дяком Йосипом Шарковським на базі церковного хору.

Першу згадку про читальній хор в Борщеві подає газета «Діло». 23 січня 1895 р. вона повідомляла: «При читальні (в Борщеві) існує зложений з самих сил міщанських місцевий хор (30 осіб) під проводом півця церковного п. Йосипа Шарковського, котрий хором занимався дуже широко і довів його до значної вправи. Для хору закупила читальні найновіші світські кварнети і коляди».³⁷

Хор прославився виступами на концертах в Борщеві, в багатьох селах. Він виконував музичний супровід майже всіх аматорських вистав «Просвіти». З роками при хорі сформувався колектив талановитих виконавців. Деякі з них навіть стали професійними співаками.

Щороку читальній хор подавав на розсуд публіки нові твори, формував у глядачів естетичні смаки, пропагував українську пісню і національну музичну традицію. На поч. ХХ ст. в репертуарі хору були твори Вербицького («Раз мотилька», «Цвіти мої весняні», «Де Дніпро наш»), Лаврівського («Козак до торбана»), Лисенка («Верховина») та багато інших.

Після війни керівництво хору перебрав у свої руки Йосип Шалацький, талановитий диригент і пропагандист народного співу. Великий успіх колектив мав на урочистій академії з нагоди 30-ліття філії «Просвіти» в Борщеві, що відбулася у 1925 р.³⁸

На поч. 30-х рр. борщівський хор складався з 25 чоловік.³⁹ Хор часто давав сольні концерти, складав ядро церковного хору при місцевій церкві. У 1933 р.

кін виступив з концертом на честь Святого мученика Йосафата. Наступного року хористи поставили міщенам концерти; приурочені ювілеям Тараса Шевченка і Юрія Федковича.

Схильні відгукувались про хор самі читальніки: «Тутейший хор,— писали вони,— під управою п.Шарковського має у нас добре заслужну славу бо від кільканадцяти літ с дуже добре засліваний і має прогарні голоси солістів, особливо сопрано і баси, так що аж жаль... що марнуються вони без артистичної рибакти». ⁴⁰

Завдяки старанням хорового колективу «Просвіта» в Борщеві адебувала собі нових прихильників, ріс авторитет товариства серед широких верств населення.

VI. Аматорський гурток

Аматорський гурток при читальні «Просвіти» створено у пр. школ. 90-х рр. XIX ст.⁴¹ Він об'єднував талановитих пресентин, співаків і шансоністів української сцени. Свою популярність гурток закоювали виставою «Гостина Св. Миколая», яку аматори ставили щороку під карачі опісля глядачів. В аматорському гуртку по-справжньому розкрився талант багатьох борщівчан, почались наніть свої режисери і драматурги. За мотивами життя борщівських міщан Еронім Калиновський написав п'єсу «Гостина Святого Миколая и Борщеві», що протягом багатьох років була візитною карткою драмгуртка. В рядах «Просвіти» перші кроки в драматургії робив відомий український митець діаспори Семен Ковбель (1877-1966), багато безіменних талановитих мігрантів.

Пізніше репертуар групи поповнилося виставами «Свекрухах» Льва Лопатинського, «Украдене щастя» Івана Франка і т.д.

Для підтримки сценічного мистецтва «Просвіти» створила «Кружок любителів нашої сцени» під управою о. Дмитра Курандика. У 1903 р. в його склад входили пп. Соневицький, о. Купчинський, Скаловізіз, Калитовський, Ковбель, Шиманський, Шарковський.⁴² Особливу активність в роботі аматорського гуртка вирізнялися Онуфрій Голубець, Гонорита Лоточинська, Марія Васильців, Іван Шиманський, Йосин Свіндзінський, Антоніна Зелінська (мається на увазі період до 1914 року).⁴³

В кінці XIX — на поч. ХХ ст. в Борщеві часто виста-

вали під патронатом «Просвіти» йшли за режисурую Семена Конблі. Вдалими були ролі «Гонорія» (Антоніна Зелінська), «Доти» (Йосин Свіндзінський), «Івана» (Іван Шиманський), «Анни» (Гонорита Лоточинська), «Свекрухи» (Марія Томиальська), «Петра» (Семен Ковбель) - (вистава «Украдене щастя»).

«Будинок відзначити,— писала у 1900 р. газета «Діло», — що при виставах під час якої проводиться талант наших глядачів до штуки драматичної, інтелігенту гру аматурів — селяни дуже кланялися всі гості». ⁴⁴

Для подіління умов роботи аматорів заходами М. Доруняка і за його кошти у 1899 р. було закуплено нову сцену, прикрашену панно «Від Борщеві» та портретом Івана Котляревського. Замовлення для «Просвіти» безкоштовно виконав мальтір п.Лисинський.

При читальні аматорський гурток проходив у діяльності в 20-30 і рр. У 1924-1925 рр. він поставив вистави «Назар Стодоля», «Ой це ходи Гришо...», які зібрали до 500 відвідувачів. Прочим у 1926 р. професійним вдалося виставувати аж дев'ять вистав: «Украдене щастя», «Двадцять літ творчі», «Конкурс на мужа», «Веркошинці», «Дівочі мрії», «Клуб сифражистів» та інші.⁴⁵

Роботою гуртка тоді керував суддя Петро Смаль, пізніше — Йосин Шарковський. Він об'єднував навколо себе більше 40 членів читальні.

На поч. 30-х рр. драмгурток приєднався до збиркової акції на підтримку «Різної Школи». 1 червня 1931 р. аматори дали виставу «Чорноморці», а прибуток в 215 злотих передали борщівській «Захоронці».

У 1933 р. гурток освоїв твори Богдана Лепкого, «Варфоломіївську ніч», «Зраду».

Великий вплив на становлення груп аматорів мали професійні актори, які в різні роки мешкали в Борщеві. Варто хоча б згадати Ваншу Смілеву-Петровичеву. Остання у 1933 р. наївіть очолювала аматорський гурток при «Просвіті». ⁴⁶ Вистави з участю Петровичевої збиралі переповнені зали і давали значні трохи прибутки.

До 1908 р. аматорський гурток не мав короткіх умов для постановки вистав, репетицій, не кожу чиє професійний гардероб і текстильне обладнання. Часто вистави ставились просто неба, в непристосованих тісних приміщеннях. Гарний акустичний зал в Борщеві мав польський «Сокіл», але з політичних мотивів він часто відмовлявся надавати приміщення для вистав. Ситуація докорінно змінилася у 1909 р., коли «Просвіта» перебралася в будинок «Народного Дому». Аматори отримали в своє розпорядження великий зал на другому поверсі. На сцені, спеціально обладнаній для вистав, налічувала сидурільсна сухиймська будка (Зараз театральний зал в «Народному Домі» проходить реконструкцію).

VII. Місцевозадіяння читальні

За майже 50-літній період діяльності «Просвіти» кілька разів змінила місце осіданку. В перші роки існування вони жили в «кінціні» — церковному будинку в центрі міста. Приміщення для читальні знаходилося відсутні місцем як Шарковський. З 1896 р. «Просвіта» знайшла пригнілок на першому поверсі будинку «Церковного братства», у сусідстві з «Народовою торгівлею» і церковними організаціями. Це стало можливим внаслідок угоди з греко-католицькою

Вистава на сцені «Народового Дому», організована для дітей читальним «Просвіти». 1937-1938 рр. (З фондів Борщівського краєзнавчого музею).

ромарелю міста, згідно з якої члені читальни дозволили побудувати будівлю, а всім отримали право безплатного 20 літнього використання приміщення «Борщівського братства».

У 1908 р., за значні послуги перед інститутом «Народний Діл», «Просвіта» надарували у давичне користування дві кімнати на першому поверсі «Народного Дому», а також телячийний зал для вистав і зборів. З того часу до 1939 р. включно «Просвіта» не мізила більше свою адресу.

бібліотеки підп'яті читальні». ⁴⁹

На запрошення «Просвіти» 16 грудня 1902 р. Грушевський виступав в Бориславі на народному яку, а згодом в числі помісних гостей був присутнім на аматорській виставі «Свокрухі». ⁵⁰

Під час католічної відпусті Кудринецького декана пату у 1900 р. цікавився життям борщівської «Просвіти» митрополит Андрей Шептицький. З березня він підрівняв читальню, розмовляв з її членами, а на прощання багато заспокоїв курток на добре сидіння. ⁵¹

«Народний Діл» діє у 1919-1939 рр. містечко місцеві «Просвіти». Спілка 1937-1938 рр.
(З фонду Борщівського краєзнавчого музею).

VIII. Зв'язки «Просвіти» з громадськими і культурними діячами Галичини

Благодатний вплив на читальню мали зв'язки з відомими культурно — освітніми і громадсько — політичними діячами Галичини, а також з майстринями театру і «Руською Бесідою».

Підкінців прошлого століття борщівчани активно спиралися і на філантропа Богдана Лепкого, який живітуючись в Івано-Франківську в Омському Губернському. Збереглися відомості, що 24 березня 1895 р. він приймав участь у вечорі з нагоди 35-ї річниці смерті Т. Шевченка, відзначаного в Бориславі «Просвітою».

Найдутинським читальню і Михайло Грушевський. Він був присутній на кількох зборах турка, знайомився з умовами його діяльності, давав корисні поради. У 1902 р. спілковий зчлен подарував борщівській бібліотеці перші томи своєї «Історії України — Русі». Це ратіює, у 1896 р., М.Грушевський підкрінувся на листі Є. Колитовського і прислав від імені Наукового товариства ім. Шевченка видання з історії і літературі. ⁴⁸ Відомі просвітіни належали Грушевському яківсьому подику, в якій говорилося: «Відкрі читальні «Просвіти» в Бориславі складає Вам, пане Професор, ширу подяку за даровані книжки до

Кілька разів «Просвіта» гостинно дрібнича у себе відомий український театр «Руська Бесіда». Професійні діятори у перервах між виступами допомагали місцевим аматорам співати основні геніально-романтическі, андемонічні знову репертуаром тощо.

IX. Борщівські просвітителі

Видатну роль в становленні «Просвіти», її бурхливому розвитку відіграли сотні міщан, селян і селянок з Борислава та підлеглих сіл. Своїм патротичним порошком, працюючи по знань боскін, самопожереженою почали дорогу «Просвіти» вперед, коли її підійманий прохід і організаційне начальство.

На різних етапах історії читальню очікували люди з різними характерами, поглядами на місто «Просвіти» в житті суспільства, політичними перевіреннями. Але всіх їх об'єднувало любов до рідного краю, відповідальність національній ідеї, висока культура і відповідальність за долю півднівства.

В складі історичних обставин організаторами і першими членами борщівської «Просвіти» були міщани. З їх середоплану походили також перший голова читальні Василь Дроздовський (1891-1895). На посаді голови виділу у 1895 р. його замінив краєвий земський

Михайло Дорундяк (1895-1907), якому судилося відіграти виняткову роль в історії Борщівщини. З приходом Дорундяка гурток з зародкового стану виріс в центр громадської і культурно-освітньої роботи, піднявся до рівня лідера української громади краю, одного з кращих в Галичині. Дорундяк започаткував еру відходу міщан і інтелігенцій з позицій московофільства на народовську орієнтацію.

Ідейними однодумцями Дорундяка в просвітній роботі в кінці XIX — на поч. ХХ ст. були відомий політичний діяч, посол від Борщівщини до австрійського парламенту д-р Роман Яросевич, Єронім Калитовський, о.Глібовицький з Циган, о.Дмитро Курдидик.

У 1895 р. в склад Виділу гуртка входили: д-р Михайло Дорундяк (голова), Михайло Зелінський (заст. голови), Омелян Кобринський (секретар), Іван Шиманський (касир), Єронім Калитовський (бібліотекар), Іван Свидзінський і Михайло Вишньовський.⁵²

На поч. ХХ ст., крім перелічених осіб керівництво «Просвіти» складалося з О.Купчинського, Ісидора Свидзінського, Ісидора Зелінського, Семена Ковбля, Йосипа Шалацького, Івана Купчинського, Григорія Дроздовського, Івана Крочака, о.Михайла Гулли.

У 1921 р. до керівництва читальню прийшла нова генерація українських діячів соціал-демократичного напрямку. З середини 20-х рр. їх замінили ундовці-члени партії УНДО, які утримували контроль над «Просвітою» до 1939 р. включно. Протягом 1921-1939 рр. борщівську «Просвіту» очолювали: Андрій Лунів (1921-1923), Петро Смаль (1924-1927, 1933), о.Йосип Малицький (1927-1929, 1933-1938), Володимир Чировський (1931-1932), Йосип Шалацький (1938).

Перший повоєнний Виділ складався з голови (А.Лунів), писаря (Іван Ванджура), бібліотекаря (Микола Кон'яківський), містоголови (Петро Смаль), касира (Василь Заброцький), господаря (Теодор Любінський).⁵³

Щороку загальні збори змінювали персональний склад Виділу, іноді оновлюючи його більш як на половину. Це свідчило про вироблені роками демократичні традиції «Просвіти», плюралізм думок і свободу вибору.

В керівні органи читальні входили люди різного віку, різних переконань і професійних зацікавлень. Так, з складу Виділу 1926 року Петро Смаль був повітовим суддею, Теодор Любінський, Михайло Голубець — кравцями, Йосип Шалацький — дяком в греко-католицькій церкві, Іван Байдюк, Михайло Кілімар, Михайло Чорній — шевцями, Осип Свидзінський, Володимир Волощук — рільниками, Михайло Свидзінський — столяром.⁵⁴

Згідно донесення Борщівського повітового староства, на зборах «Просвіти» 17 червня 1934 р. була сформована така структура Виділу:

голова — о.Йосип Малицький,
містоголова — Михайло Лоточинський,
секретар — Йосип Саган,
скарбник — Йосип Шалацький,

Члени Виділу: Михайло Голубець, Михайло Скоропід, Павло Дроздовський, Михайло Зелінський, Михайло Ванджура, Володимир Голубець;

Члени Ревізійної Комісії: Петро Гораль, Іван Байдюк, Іван Скоропід.⁵⁵

Останні відомості про персональний склад керівництва «Просвіти» збереглися в архівах за 1938 р. Тоді головою був Йосип Шалацький (52 роки, ріль-

Д-р Михайло Дорундяк (1857-1907) — організатор Борщівщини, голова читальні «Просвіти» в Борщеві у 1895-1907 рр.
Художник — Микола Варовий.

ник), його заступником — Михайло Дрібнюк (35 років, кравець), секретарем — Рушицький (34 роки, агроном), скарбником — Михайло Голубець (38 років), господарем — Михайло Скоропід (42 роки, рільник). Членами Ревізійної Комісії виступали Михайло Зелінський (39 років, рільник), Володимир Ванджура (35 років), Ярослав Галайчук (34 роки, рільник), членами Виділу — Михайло Лисий (30 років, рільник), Володимир Зелінський (28 років), Володимира Малицька (25 років).⁵⁶

Більшість з них походили з Борщівщини. Але було багато й таких, хто задля підтримки просвітинського руху в повіті спеціально перехали на постійне місце проживання в Борщів. Так вчинили Петро Гораль в 1924 р., Володимир Чировський у 1929 р. і т.д.

Поряд з лідерами «Просвіти» жваву діяльність в товаристві проводили рядові члени. В 20-30-і рр. плідну просвітнію роботу вели Василь Заброцький, Роман Дуткевич, Тетяна Баглай, Михайло Путілько, Олександр Рушицький, Антін Дроздовський, Ольга Соневицька, Іван Бендзера, Михайло Подільський, Іван Сельський, Ольга Сельська, Іван Ковбель, Антоніна Зелінська, Михайло Левицький, Петро Греськів, Йосип Боднар і багато інших. Попередні обчислення показують, що за 50 років через «Просвіту» пройшло більше тисячі борщівчан.

X. Політична боротьба в читальні

Ідея культурно-національного відродження українців Галичини через організацію читалень «Просвіти» знайшла серед жителів Борщева загальну підтримку, у різних верствах населення з різними політичними поглядами.

Якщо стратегічна мета — просвіта народу — не викликала ні у кого заперечень, то засоби її досягнення, і головне, питання про те, хто вестиме народ, залишалося відкритим. Перші борщівські просвітителі, як вже зазначалося, були міщенами і орієнтувалися на тодішні традиційні цінності. Це, між іншим, виражалося у підтримці московофілів, у запереченні провідної ролі інтелігенції в «Просвіті». З оживленням діяльності борщівської «Просвіти» до її керівництва прийшла молода хвиля галицьких політиків і громадських діячів. В своїй роботі вони опиралися на народні маси і проповідували право українців на самовизначення (згодом їх назвали «народовцями»). Найбільш яскравими представниками народовців в Борщеві були Михайло Дорундяк, Еронім Калитовський і Роман Яросевич. Вони зуміли в читальні створити міцне керівне ядро, згуртувати навколо себе більшість членів товариства і вести читальню національно-демократичним шляхом розвитку. Пріоритет в роботі народовців віддавали підвищенню національної свідомості жителів міста, пропаганді знань, освіти, культури. В кінцевому підсумку їх діяльність вивела українську громаду Борщева з темряви і неуцтва, відродила втрачені народні традиції, пісню, запровадила в спілкування літературну українську мову, тобто підвела українців до розуміння своєї самобутності, рівноправності, необхідності самовизначення.

На противагу народовцям, в кінці XIX — на поч. ХХ ст. була помітною московофільська течія на чолі з Кудринецьким деканом о. Михайлom Гуллою. Навколо нього гуртувалися деякі міщені і окремі священики. У відкритий конфлікт з головою «Просвіти» Дорундяком о. Гулла не вступав, з огляду на слабкі позиції московофілів в гуртку. Прихильники просійської орієнтації намагалися здійснювати тиск на «Просвіту» через місцеву філію «Руської ради» — представницького органу московофілів Галичини. Але з цього нічого не вийшло. Тому на поч. ХХ ст. московофіли на чолі з М. Гуллою покинули ряди борщівської «Просвіти». Використовуючи особисті зв'язки, о. Гулла намагався перешкоджати розвою читальні, але його плани зазнали невдачі. У зв'язку з описуваними подіями Михайло Дорундяк 11 лютого 1903 р. повідомляв у Львів: «Всечестний отець Гулла від півтора року не єсть членом читальні, чим і пояснюється, що наша читальня минувшого року... ані одної книжечки видавництва «Просвіти» не одержала...»⁵⁷

В умовах польської окупації (1920–1939) змінились умови діяльності «Просвіти». Змінився також спектр політичних сил в товаристві, як і в усюму українському суспільстві. Розчаровані програною боротьбою за самостійність України, багато галичан стали на радикальні позиції, вдаючись до відкритого терору і саботажу щодо польської влади. Подібна ситуація склалася і в Борщеві. Скориставшись спрятливими обставинами, групі радикально настроєних діячів у 1921 р. вдалося опанувати керівні посади в читальні. Адвокат Андрій Лунів став головою «Просвіти», а його прибічники — членами Виділу.

В гуртку розпочалась запекла і безкомпромісна боротьба за вплив на рядових членів, за голоси на виборах до гмінної Ради і польського парламенту. Незабаром боротьба вийшла за рамки дискусій і переросла у відкриту конfrontацію. Обопільні звинувачення, особисті образи, спроби однієї частини членів «Просвіти» репрезентувати все товариство стали реаліями життя української громади Борщева.

Активну опозицію Луніву створив суддя Петро Смаль, — член партії УНДО і представник поміркованого крила в «Просвіті». Тому в краснавчій літературі конфлікт між УСРП і УНДО в борщівській «Просвіті» подається як боротьба між «лунівцями» і «смалівцями». В принципі, суть конфлікту полягала у відповіді на запитання: «чи вдається «Просвіті» зберегти свою сутність як просвітницької організації, залишитися на центриських позиціях, тобто представляти інтереси переважної більшості українців Борщева, чи перетвориться у політичний рупор окремих осіб для задоволення групових інтересів?»

Конфлікт між «лунівцями» і «смалівцями» особливо загострився у 1928 р. Ось як описують архівні джерела спогей протистояння: «У 1928 р. загальні збори читальні «Просвіти» в Борщеві не відбулися, оскільки бойкот з 20 членів «Просвіти» під проводом секретаря тутешньої філії «Просвіти» Семеном Харамбурою та урядовцем тієї філії Максимовим та ще двох директорів «Повітового Союзу Кооператив»... вдерлися розбоем, виламуючи двері, до читальні... і криками та найдикішою лайкою старалися не допустити до відкриття зборів. Хоч членів читальні було в три рази більше, але Виділ... не допустив до бійки, а сам покинув приміщення.»⁵⁸ (Дещо по-іншому цю подію описано в «Історично-мемуарному збірнику Чортківської округи», де автором допису виступає прихильник Луніва.⁵⁹) Відкрита сутичка між ворогуючими сторонами означала остаточну поляризацію просвітян і оголошення стану «війни» між ними.

З року в рік «смалівці» витісняли з «Просвіти» радикалів. У 1923 р. Лунів в останнє був головою читальні. Відтоді Виділ формували лише прихильники УНДО. Оскільки читальння входила у склад філії «Просвіти», борщівчани, щоб позбавитись опіки радикалів, порвали з філією зв'язки і напряму підпорядковувалися Головній Управі «Просвіти» у Львові. У 1932 р. Виділ читальні направив до Львова листа, в якому обґрунтував свою позицію в конфлікті. У листі, між іншим, наводились такі деталі: «Філія стається захопити під себе нашу читальню і перервати нашу безпосередню зв'язь з Головним товариством в той спосіб, що задумує перевести люстрацію читальні, котрій ми не піддамося. Тому просимо ласкати припоручити філії, щоби всяких люстрацій у нас занехала...»⁶⁰

На початку 30-х рр. «лунівці» остаточно втратили позиції в «Просвіті». Достатньо сказати, що у 1936 р. серед 130 членів гуртка лише 20% вважали себе прихильниками УСРП.⁶¹

В результаті боротьби «Просвіта» зберегла характер культурно-освітньої організації, не піддалася політичному тиску і залишилася на статутних принципах товариства. Це означало, що борщівська читальння і надалі буде служити просвіті народу, культурному і національному розвою українців краю.

XI. Діяльність «Просвіти» у 1921–1939 рр.

З вибухом першої світової війни «Просвіта» в Борщеві припинила своє існування. Російська адміністрація вбачала в ній потенційну небезпеку мазепинства, а культурний розвій української нації аж ніяк не входив в плани Миколи II і його оточення. Тільки з приходом австрійської армії на Борщівщину у липні 1917 року читальння відновила діяльність. В роки Визвольних Змагань (1918–1920) гурток знову не діяв.

Польська повітова влада дозволила відкрити чи-

тальню лише у вересні 1921 року. Просвітяни зустрілися з масою проблем: апатія і зневіра населення, окупація приміщень читальні військом, відсутність коштів, пограбовані фонди. Довелося починати майже з нуля. Врешті-решт вдалося налагодити черговість засідань, схилити до членства в гуртку кілька десятків міщан. У 1923 році товариство сплатило Головній Управі борг за 1914-1923 рр.⁶²

В бібліотеку почали надходити періодичні видання, в т.ч. «Календар «Просвіти». Якщо у 1921 р. читальня налічувала 79 членів, то у 1926 р.— вже 182. Налагодилися контакти з іншими українськими товариствами міста. У 1924-1925 рр. спільно з «Союзом Українок» «Просвіта» організувала курс для неграмотних, курс крою та шиття. Зросли прибутки: у 1921 р. в читальній касі було 784 золотих, у 1926 р.— 1279 зол.

На розширеніх засіданнях Виділу практикувались лекції, відчити. Протягом одного 1924 р. дано 24 відчити: з цивільного права, астрономії, про Т.Шевченка, І.Франка.⁶³

Значні прибутки дозволили гуртку виділити кошти в дар Матір'ому товариству, на відбудову театральної сцени в «Народному Домі», влаштування вистав, купівлю книг і господарські потреби.

Оживило просвітній рух зачленення до роботи в гуртку молоді. У 1928 р. тодішній голова читальні Йосип Малицький в річному звіті повідомляв: «До читальні старші міщани відносяться досить байдуже, молодь жатоміст горнтеться щораз більше до читальні»⁶⁴

Розгортаючи широку роботу серед населення, «Просвіта» у січні 1925 р. організувала гуртки праці, поділені на чотири секції (для підлітків, хлопців-піарубків, дівчат і жінок, старших мушин). Опікуном чоловічих секцій був Петро Смаль, а жіночої — Ірена Лунів і Євстахія Воркун — від «Союзу Українок». «Ідея організації гуртків дуже щаслива, бо це відразу збільшило число членів читальні до 150...»⁶⁵ писали опікуни секцій.

З середини 20-х рр. до роботи в «Просвіті» активно залучилося греко-католицьке духовенство. Серед просвітян великою популярністю користувалися лекції о.Захара Золотого «Про історію України», «Ординачія виборча до Сойму». Шамбелян Й.Малицький довший час очолював борщівську «Просвіту», був одним з тих, хто сприяв щоденній

клопіткій роботі товариства.

Сподвижницьку діяльність серед молоді вели Йосип Шалацький, Петро Гораль, Володимир Чирковський, Михайло Голубець. В «Народному Домі» вони давали відчити з історії України, географії, знайомили з найкращими творами української літератури. У 1933 р. лідери «Просвіти» організували самоосвітній гурток. Його вели Петро Гораль і Йосип Шалацький, а заняття відвідувало 52 чол.⁶⁶ Певний час при читальні діяв шаховий гурток.

В 1932 р. в Борщеві сталася подія, що могла мати фатальні наслідки для «Просвіти». Незадоволена популярністю гуртка, повітова влада намагалася за будь-яку ціну його закрити. У червні 1932 р. поліція двічі провела в приміщеннях читальні ревізію, опломбувала бібліотеку і обидві кімнати. Посилаючись на заборону, агенти Борщівського постерунку забрали з собою більше 40 українських видань. Серед конфіскованих книжок були часописи «Український Інвалід», «Запорожець», «Прикарпатська Русь», календарі «Червоної Калини», «Просвіти», «Жалібна книга полеглих воєнів УГА», альманах «Січ», збірник пісень «Ще не вмерла Україна», «Записки НТШ», Шевченків «Кобзар», книги «Українські школи під польською владою», «Історія України», «Панцирний хліб» І.Франка, «Україна ірредентиста» Ю.Бачинського.⁶⁷

Постановою суду від 18 червня борщівська «Просвіта» була заборонена. Лише після настійних домагань і протестів української громади влада пішла на поступки. 14 червня 1933 р. гурток знову відновив діяльність.

В проміжку часу, коли «Просвіта» перебувала під забороною, жителі міста заснували парафіяльну читальню ім. Святого Йосафата, де тимчасово збиралися просвітяни. З легалізацією «Просвіти» культурна діяльність знову була перенесена у світську читальню.

Напередодні приходу більшовиків товариство налічувало в своїх рядах 205 чол. В його плані входили підготовка до «Шевченківських днів», аматорських вистав. Проте встановлення Радянської влади в Західній Україні у вересні 1939 р. на довгий час перервало просвітнію роботу, започатковану борщівськими міщанами у 1891 р. Товариство було заборонене, майно конфісковане і знищено, багатьох членів репресовано.

1. Гриців О. «Просвіта»: історія і сучасність // Літопис Червоної Калини.— 1991.— Число 6.— С.49-50.
2. Перський С. Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові.— Львів, 1932.— С.4.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА у Львові).— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк. 86.
4. Діло.— 1891.— Число 267.— 19 грудня; Скочиляс І. Борщівщина 100 років тому: політична і світська хроніка // За вільний край.— 1991.— 7 березня.
5. Діло.— 1891.— Число 125.— 16 червня.
6. Там же.
7. Там же.— 1892.— Число 26.— 15 лютого.
8. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк.211; Діло.— 1895.— Число 7.
9. Там же.— Арк.91; Діло.— 1895.— Число 7.
10. Там же.— Арк.212; Діло.— 1896.— Число...— 23 січня.
11. Там же.
12. Скочиляс І. Інститут «Народний Дім» в Борщеві (1896-1939) // Літопис Борщівщини.— 1992.— Випуск перший.— С.20.
13. Діло.— 1901.— Число 33.— 25 лютого.
14. Там же.— 1902.— Число 31.— 21 лютого.
15. Там же.— 1905.— Число 21.— 9 лютого.
16. Там же.— Число 118.— 9 червня.
17. Там же.— 1907.— Число 35.— 27 лютого.
18. Там же.— 1909.— Число 24.— 3 лютого; Число 70.— 31 березня.
19. Скочиляс І. Інститут «Народний Дім» в Борщеві.— С.20.
20. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк.121; Діло.— 1900.— Число 58.— 24 березня.
21. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк.49.
22. Там же.— Арк.100.
23. Діло.— 1896.— Число 278.
24. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк. 28, 43, 62, 101, 102, 111, 122.
25. Там же.— Арк. 67 зв.
26. Діло.— 1902.— Число 146.— 16 липня; ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк.132-132 зв.
27. Діло.— 1900.— Число 58.— 24 березня.
28. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк.130.
29. Там же.— Арк.156.
30. Там же.— Арк.212; Діло.— 1896.— Число...— 23 січня.
31. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк.110 зв.— 111.

32. Там же.— Арк. 35 зв.
 33. Там же.— Арк. 36.
 34. Там же.— Арк. 72.
 35. Там же.— Арк. 208-208 зв.
 36. Там же.— Арк. 196.
 37. Діло.— 1896.— Число...— 23 січня.
 38. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк.5.
 39. Там же.— Арк. 17.
 40. Діло.— 1909.— Число 15.— 23 січня.
 41. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк. 110.
 42. Там же.— Арк. 62 зв.
 43. Там же.— Арк. 50 зв.
 44. Діло.— 1900.— Число 58.— 24 березня.
 45. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп 1, спр.1248.— Арк. 5.
 46. Там же.— Арк. 16 зв.
 47. Діло.— 1895.— Число...— 23 січня.
 48. Центральний державний історичний архів України у
Києві.— Ф.1235, оп.1, спр.511.— Арк.1-2.
 49. Там же.— Арк. 10.
 50. Діло.— 1902.— Число 21.— 7 лютого.
 51. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк. 28 зв.

Яків Гніздовський. Пава (1980, дереворіз)

Антоні Шпайдер

Бабинці

(Краєзнавча розвідка з 1874 р.)

Бабинце, також Бабинце Кривченські, в народі називають Бабинці, село і гміна в Борщівському повіті, колись в Червоноградському повіті Подільського воєводства. На сходіеже з містечком Кривче, на півдні з Пилипчем і Буковиною (яку відділяє ріка Дністер), а також з Колодрібкою; на заході — з Шупаркою і Худиківцями, від півночі — з містечком Кривчем. Відстань від Бабинець до староства в Борщеві — 2 милі, від суду повітового, латинської парафії і пости, а також базару в Кривчу — 0,5 милі. В селі є греко-католицька парафія. Бабинці розташовані над берегами річки Нічлави, що протікає тут глибоким яром у південному напрямку до Дністра і утворює численні завивини. У Нічлаву від Кривча з півночі впадає малий потік Циганка. Обидві річки зливаються в одне ціле на північ від Бабинець і розширяють вузьке русло, замулене болотом. Цим руслом Нічлава пливе далі в сторону Пилипчого і несподівано різко повертає на схід, входить в межі села Пилипче, де знову повертає на півден. (Причиною такого різкого повороту, яким Нічлава пливе на протязі чверть милі, є скалисті, гілсові (алібастрові) береги по обидві сторони яру, яким ця річка протікає). Рівень води у Нічлаві в Бабинцях доходить від 4' до 6', під час повені — до 12'-16', однак вона ніколи не випливав з високих берегів русла. Від південної сторони села пропливав великим коліном ріка Дністер, над якою височать береги, що тягнуться на протязі кількох сажнів... Середина русла (Дністра) є одночасно границею між Галичиною і Буковиною. На другому березі ріки лежить село Мусорівка.

Бабинці розташовані на висоті 924 метрів над рівнем моря, і є природною границею гористого подільського степу, що тягнеться далі на схід над Дністром і Збручем.

Високі узгір'я від сторони містечка Кривче ховають в своїх надрах могутні поклади гіпсу, які (знаходяться) у верхніх шарах малими (пластиами), один за другим хаотично..., до 20 м глибини. Глибші пласти, навпаки, більш спресовані і з попелястого кольору. В західній стороні (села) і по правому березі Нічлави виступають високі узгір'я, в яких залягають значні поклади силурію. Вони тягнуться у південному напрямку і далі над Дністром. В тих покладах, як згадує Ройчинський, колись знаходили різноманітні каменіlosti, навіть гриби. (Про знахідки скаменіліх грибів в Бабинцях розповідав мені місцевий селянин, який розбивав величезну кам'яну брилу з метою її використання для огорожі, і знайшов в ній закаменілій гриб у «живому вигляді», такий самий, як ті, що ростуть у тутешніх дубових лісах... Крім рослинних скаменіlostей, тут знаходяться багато комах різноманітних видів, що пахнуть фосфоритом.)

Від північно-західної сторони простягаються об'ємні поклади сірого вапна, що обумовлено буйною рослинністю подільського степу. Підвищення над Нічлавою і Циганкою з'єднується перевалом «Перейма», через який проходить дорога з Кривча до Бабинець і далі до Шупарки.

Перевал деякі дослідники вважають за вал, насипаний людськими руками. Зараз в переважній більшості він пересораний. Основа валу в багатьох місцях є досить міцною, а в глибині надр містяться різноманітні поклади, переважно гілсу. Наверху Перейми безперестанку шумить вітер, навіть коли внизу все спокійно. Для покращення комунікації через Перейму недавно хотіли прокласти тунель, але на переході стали гіпсові поклади.

Білий алябастер знаходитьться в багатьох місцях, на узгірях над Дністром. Особливо яскраво його видно на стрімких берегах річки, а місцями він являє собою просто красиве видовище.

Місцеві ґрунти в переважній більшості складаються з родючої землі, що переходить в чернозем, сформований розкішною рослинністю.

Територія громади Бабинець, згідно провізорочного кадастру, займає 3028 моргів, з них 765 моргів ріллі, 59 моргів лук і городів, 155 моргів пасовиськ і 392 морги лісу — (власність) двірського общару, і 1481 морг ріллі, 119 моргів лук і городів, 57 моргів пасовиськ — власність селян. (Згідно найновіших обмірів, площа гміни становила 3195 моргів 1420 сажнів квадратних. За даними Йосифінського кадастру з 1786 р., площа гміни становила 2965 моргів 853 сажні. Щорічний земельний прибуток, згідно Йосифінської метрики, складав 5078 золотих ринських з ріллі, 1155 з.р. з лук, 126 з.р. з пасовиськ і 362 з.р. з лісів, — всього 5723 з.р.)

Назви полів і окремих частин Бабинець такі: Ба-ба, Переїма, Голятин, Лаба, Пелик, Під Крухаль-чем, Церковний город, і т.д. Щорічна врожайність в селі становить 1677 мір пшеници, 1650 мір жита, 2944 мір ячменю і 3102 мір вівса.

На родючій землі, крім звичайних культур, сіють на широкий розмах кукурудзу і садять тютюн; є навіть історичні згадки, що в давнину на похилах до півдня узгір'ях над Нічлавою вирощували виноград, а на полях закладали виноградники. Однак зміна клімату, а особливо вирубка давніх дубових лісів на висотах від Кривча згубили цю культуру. Місцеві ліси, переважно дубові, ростуть лише на південному заході села, на границі від Пилипча до Шупарки і Касперовець, з'єднуючи крайовий Окопсько-Борщівський тракт з трактом Скала-Заліщики. Понад Дністром проходить комунікаційна дорога зі жвавим безперервним рухом із Заліщик до Устя

Єпископського і далі до Окопів. На сьогодні (тобто на 1874 р. — ред.) Бабинецька гміна налічує 229 будинків, а точніше — будинкових номерів. Відповідно до конскрипції з 1780 р., в Бабинцях було 118 господарств і 129 родин; у 1824 р. — 124 будинки і 194 родини; а в 1857 р. — 229 будинків. У 1872 р. пожежа знищила 50 хат, а кілька людей загинуло в полум'ї пожежі. Збитки були величезні.)

В селі є кілька хороших добротних будинків, а саме: муріваний двір, млин, дерев'яна корчма, греко-католицьке преборство, фільварок. Решта будинків являють собою ліп'янки, що мають досить поганій вигляд. (Відповідно класифікації будинків від 1807 р., в Бабинцях існували наступні забудови: муріваний панський двір, дерев'яна корчма, преборство — ліп'янка, два більші селянські будинки (ліп'янки) і 133 менших селянських ліп'янок).

Місцеве населення тепер налічує 1181 чол., з них 42 особи католицького віросповідання, 1132 греко-католики і 7 шизматиків. Прізвища місцевих жителів такі: Гуска — 23 родини, Ярема — 8 родин, Гишка — 4 родини, Гадзеся — 2 родини, Роганка — 1 родина, Лаба — 3 родини, Крупка — 3 родини, Бирка — 8 родин, Загуртний — 1 родина, Середа — 1 родина, Середин — 2 родини, Іванішин — 1 родина, Семенишин — 3 родини, Семенів — 1 родина, Серман — 2 родини, Федоришин — 1 родина, Кирилишин — 3 родини, Василишин — 2 родини, Закалин — 1 родина, Дикун — 1 родина, Стигар — 2 родини, Дребот — 1 родина, Козак — 3 родини, Крик — 1 родина, Пелех — 1 родина, Сапач — 5 родин, Чубай — 9 родин, Балий — 2 родини, Рудий — 7 родин, Лукий — 10 родин, Шкварко — 5 родин, Босчик — 2 родини, Ромашенко — 6 родин, Шушко — 1 родина, Вербний — 1 родина, Загірний — 1 родина, Федорів — 1 родина. Паньків — 1 родина, Павлов — 2 родини, Олесь — 1 родина, Олеськюк — 1 родина, Гнатюк — 4 родини, Андрейчук — 9 родин, Антонюк — 1 родина, Василинчук — 2 родини, Малинюк — 6 родин, Степюк — 2 родини, Яцюк — 3 родини, Ковалюк — 2 родини, Танасійчук — 3 родини, Куцяк — 4 родини, Зубчак — 2 родини, Ситник — 4 родини, Іжевський — 1 родина, Палашовський — 3 родини, Скіпські — 1 родина, Ламірські — 1 родина, Лазовські — 2 родини, Боровський — 1 родина, Бобінський — 1 родина, Яворський — 1 родина, Малицький — 2 родини. Найбільше податків сплачують: Загутний Ярема — 8 зол., Гуска Семен — 7 зол., Стигар Яків — 7 зол., Гуска Танаска — 7 зол.

Війтом Бабинець у 1867 р. був Василь Василинчук.

Євреї у селі немас. (Згідно конскрипції 1790 р., тут налічувалось 669 осіб, а саме: 1 священик, 5 шляхтичів, 108 господарів — селяни, 24 халупники, 206 зарібників, слуг і підростків, 321 жінок і дітей. У 1857 р. налічувалось 1158 душ, з них 25 католиків, 1126 греко-католиків і 7 шизматиків. Щодо зайнятості місцеве населення поділяється на такі групи: 1 священик, 3 урядовці, 4 військових, 126 господарів, 2 халупники, 5 ремісників, 253 слуг і найманих (робітників), 765 жінок і дітей. У 1810 р., в час, коли ця частина краю належала Росії, в Східну Україну з Бабинець смігрувало кілька родин).

Тепер місцеве населення за ознакою зайнятості поділяється на 1 священика, 3 приватних урядників, 4 військових, 128 господарів, 7 загородників, 5 ремісників, 258 зарібників і слуг, 775 жінок і дітей.

Всі місцеві жителі займаються рільництвом і вирощуванням худоби. (У 1824 р. в Бабинцях у селян-

було 84 коні, 212 волів, 112 корів і 591 вівця. Тепер — 98 коней, 302 волі, 217 корів і 604 вівці.)

Рослинність на степових узгір'ях Нічлави і Дністра дуже сприятлива для вирощування овець. У 1861 р. тут довший час панувала зараза на худобу, яка згубила значну частину рогатої худоби.)

Врожайність тутешньої землі дозволяє мешканцям значні партії збіжжя... виділяти на продаж. Однак часто трапляються довготривалі посухи, які зменшують місцеві врожаї до середніх розмірів. Дошкальною с недостача пасовиськ і сіножатій, а також палива. Тому використовується (для опалення) солома або кізяки худоби...

Внаслідок посухи навесні, особливо в травні, кукурудза не завжди виліплює затрачені зусиль. Кукурудза пізно дозріває, і тільки тоді с сенс її продається, якщо до середини жовтня не буде морозів. Часто кліматичні умови вимають таких різких змін, що в серпні або в вересні (як цього року) (навіть) бувають приморозки.

Характер і звичай місцевого населення якнайдокладніше описав нам п. Владислав Завадський.¹

Пануючою мовою в селі є українська. Звичай місцевого населення країці, як у інших селян околиці, принаймі крадіжки та інші злочини тут не так часто трапляються, як в інших місцевостях.

Покращені в господарстві в цілому ще не видно. Найважливішою єжею з картопля і кукурудза, не зважаючи на те, що клімат і земля дають підстави на набагато кращий асортимент. Садівництво ще на низькому рівні, як і бджільництво, що колись процвітало. (Згідно давніх інвентарів, панський маєток отримував колись від селян 200 пнів бджолиної десятини...). Цілком занедбане і рибальство. Нічлава, як і Циганка, славилася колись вужами, раками, лінами, щупаками, минтусою, карпом і осетром. Тепер ловлю риби займається у вільний час тільки молодь. Були також черепахи, але всі виловлені на продаж...

Розповсюджені тут хвороби — відомі лихоманка і дихавиця. Згадують ще про пануючу давніше чуму, яка похоронила значну частину населення, а також про холеру. (Про холеру у 1848 р. є згадка в парафіяльному інвентарі. Вона так винищила людей, що їх прийшлося обліковувати за даними 1846.)

Кам'яна «баба» на околицях Бабинець. Сучасний вигляд.
Світлина Володимира Соломона.

Початки твої місцевості сягають давніх часів. Свою назву село пов'язує з каменем (Баба), який стояв колись на височині над долиною Нічлави. До цього часу цей камінь називається «Бабою». (Про «Бабу», або камінь, між людьми ходять різноманітні розпові-

ді. Найрозпovсюдженнішою с легендою, згідно якої цей камінь являє собою закам'янілу дівчину, яка, спокутуючи тяжкі гріхи, приходила в зазначеній час до місцевого священика і старших людей вимолювати прощення. Коли ж її покута закінчилася, хтось зі злості розтопив кам'яну фігуруку, яка залишилася на місці, для застереження інших від гріхів.

Колись в Бабинцях був величезний кам'яний поміст, грубо оброблений, що нагадував постать скелі жінки. Від цього помосту збереглася лише нижня частина. Згідно переказів, «бабу» зруйнував Перун, вдаривши в неї блискавкою. Основу, або рештки каменя до цього часу видно здалека. Крім згаданої старожитної пам'ятки, на полях виорюють римські монети, різні оздоби, прясла і кам'яні намиста, навушники, шпильки, уламки зброї та інші речі. Згодом в Бабинцях виник збудований Лянцкоронськими оборонний замок, знищений в час останніх турецьких воєн XVII ст. При розбиранні замку в 1830 р. у відкритій півниці знайдено рештки якоїсь підводи, від якої залишилось лише залізо і трохи бронзи. Новітніми часами замок цілком зник з людського ока, і лише назва та перекази вказують місце, де він колись стояв. Раніше Бабинці належали до Кривчанського ключа, і разом з містечком Кривче розділяли нелегку долю. В середині XVII ст. Кривчанську волость у посаг взяв Станіслав Єзьоровський гербу Равич. Під час поділів Польші дідичем Кривчанського ключа був Станіслав Потоцький. До ключа, крім Бабинець, належали також Худиці, частина Пилипча (Филипковець), Нижнє, Верхнє Кривче і Кривче-містечко. Після Станіслава Потоцького ці маєтки придбали Голейовські. У 1782 р. Ян Голейовський передав своє право на Бабинці Томашові і Ангелі з Голейовських Городиським за 90000 золотих польських... (У 1785 р. Бабинці давали поміщику 4266 золотих 9 грош прибутку). Після смерті Томаша його сини Антоні і Дyonіzій поділили між собою Бабинці. Згідно контракту від 19 серпня 1820 р., Dionіzій Городиський став дідичем всіх Бабинець, сплативши брату (компенсацію) у 7501 голандських дукатів. Після смерті Dionіzія його наслідниками залишилися Віктор, Валерія, Оскар (Оскар Городиський у 1839 р. працював в академії інженерів у Відні), Юлія, Корнель, Гелена і Сільвія Городиські. У 1850 р. суд визнав їх всіх власниками Бабинець. Бачучи труднощі поділу батьківського маєтку, у 1856 р. вони відprodали його Миколі Лукасевичу і Емілії Вартерасевич разом з

Гробовець родини Городиських в Бабинцях. Середина XIX ст. Сучасний вигляд. Світлина Володимира Соломона.

правом індемнізації (Індемнізаційний капітал за Бабинці визнано у квоті 21956 золотих ринських, у 1856 р.). В 1863 р. Микола Лукасевич свою частину (села) продав Кастані з Миколаєвичів Лукасевичів, а частину (села) Вартерасевичів набули Плевінські. Тепер власниками Бабинець є наслідники Миколи Лукасевича і Кароля Плевінського.

До панського маєтку, крім фільварків і корчм, належать також великий млин американського типу, над Нічлавою на 12 каменів і кілька фолюшів. Пропінанія (прибутики від продажу горілки — ред.) виносить біля 800 золотих ринських. (Згідно фасії 1805 р., в одній корчмі при дорозі до Кривча вишинковано (реалізовано — ред.) за рік біля 600 гарців шумовки і 20 бочок пива, привезеного з місцевих пивоварень.

Парафіяльна греко-католицька церква Святої Трійці (перед тим була церква Рождества П.Д.Марії), побудована з дерева у грецькому стилі, недавно згоріла. Зараз муру

ють нову церкву. Місцева парафія охоплює лише село Бабинці. Парафіяльні метрики починаються з 1784 р., а книга заповідей — з 1820 р. Документів, що проливають світло на заснування місцевого костелу, немає ніяких. Помешкання греко-католицького проборща дерев'яне, покрите соломою. Дотація пастора становить 40 моргів 9 квадратних сажнів орної землі, 8 моргів 412 квадратних сажнів лук і городів, які приносять 99 центнерів солодкого сіна і 24 центнери паші. Проскурного платять 88 господарів по 16 крейцерів щорічно. Метрики жителів католицького віросповідання датуються 1784 р. і знаходяться при парафіяльному костелі в Кривчому.

Систематизованої школи в селі до цього часу немає.

На цвинтарі біля церкви стоїть мурована каплиця з гробівцем родини Городиських. В каплиці під час будівництва теперішньої мурованої церкви... відправлено українську Службу Божу. І тепер тут в зазначені дні ще відправляється поминальне богослужіння. В гробівці спочивають Томаш Городиський, Теребовлянський мечник, фундатор каплиці, з своєю дружиною Анелою з Голейовських Городиською; а також Dionіzій Городиський (помер у травні 1851 р.) з дружиною Елеонорою з Альбіновських Городиською і їх малолітньою дитиною.

Encyklopedia do kraju znanstwa Galicyi... — Tom drugi. — Zebrał i wydał Antoni Schneider. — Lwow, 1874. — S.124-129.

3 ПОЛЬСЬКОЇ переклав Ігор Скочилас

Степан Гайдучок

В ярах і печерах Поділля

Туга омотала серце. Тужно за розмахом подільського простору, за його хвилястими ланами. Тужно за золотою зливою подільського сонця.

А до того хотілось і совість успокоїти. Двадцять літ минуло, як захоплювався я підземеллями С.Канціяну й Постойни, небагато менше, як вгризався сам печерами в твердий валняк над Сочкою — а власного, рідного Кривча чи Більча-Золотого не бачив.

Тож туди дорога.

I.

Повних двадцять годин ніс поїзд нашу трійку в цьогорічну липнєву спеку через Тернопіль на Іване-Пусте. Фільмовою стежкою перекочувалися в душі недавні спомини з 1919 року. Вже від Борщович спинювалося око чимраз частіше на нових оселях колоністів. Але далі крізь Поділля, густо вони перемішалися з нашими селами. Згаслою князівською славою забіліла Теребовля і під перші зорі викинув нашу трійку засапаний поїзд на зупинці Гермаківка.

До Кривча ще три кілометри. Користає з цього меткий хлопчина та обіцяє підвести, немов би вже коні були на поготові. Він розуміє, що така нагода вдруге не верне. Тому варто навіть малий заробіток скопити.

Нічлігом залягли ми в башті колишнього замку. Хоча здобували його колись козаки, турки, обдирано тут як каже Сенкевич, якогось Кривчинського зі шкіри за ренегатство (так робили мабуть поляки з ренегатами) — ми спімо вигідно й супокійно. Цим разом історія не повторяється. З башти зробили тепер вигідне, туристичне скоронище.

Ранком ідемо в церкву. Вже по дорозі випадає ріжниця між населенням. Латинники (поляки-католики) ходять в міській тандирі, наші ж твердо держаться народного строю. Жіночтво в багато вишиваних чорною волічкою сорочках, в кокетливо підтиканих горботках, а чоловіки в лейбіках, сорочка поверх, низом також мережана, солом'яні капелюхи. Старші газди на давній лад кругло підстрижені. Цілий одяг домотканого виробу. Типи жінок досить низькі, чоловіки рослі, чорняві.

Є в чому любуватися. Наша наймолодша розмалася рідною красою зовсім. Обіцює голосно колись тут замешкати.

II.

Віддавши Богові, що Боже, зискавши моїми зубками (гірськими черевиками) симпатії всіх тих, що ходили в таких «на таліянському фронті», пускаємося до печер. В низ яром річки Циганки ідемо яких півтори кілометра. Стежка вигідно вдергана. Дивне диво! В ніякому друкованому провіднику не подано,

хто ті печери відкрив. Чи тому, що це зробив украйнець? Навіть голові місцевого краснавчого кружка п.Мельцерові незнана історія відкриття. А прецінь вона цікава, тому дещо спинюся над нею.

Як сам Клим Гутковський подає в «Ділі» з 3-4 листопада 1908 р., дивний випадок дав йому змогу їх прослідити і відкрити.¹

По якомусь місцевому землетрясенню весною 1908 року вимулила вода дучу (діру) на склоні гори. Дітвора, що пасла там череду, заглядала туди й лазила, аж поки одній пастушці не привиділась Матінка Божа. Рознеслась вістка по околичних селах.

Процією стали люди туди ходити. Далі пішов процесійний похід, зацікавилася церковна влада і зложила свою комісію для провірки. В її склад входив і Клим Гутковський. Провірити не було змоги. Лиш Гутковський і тодішній Ігумен о.Василіан з Зеленої переповзали вузьким гирлом до нутра. Видно, що інші члени комісії були заоб'ємні. Зате одному з прочан, Карпові Музіці, старшому вже газді, ввиділася Матір Божа з цілою родиною. Поліз з кількома прочанами в печери. Ті зі страху понертались, він пішов дальше і не вернувся. Счинився крик. На розшуки поліз Гутковський з двома учнями, Уляницьким і Сербинським, та слід Музики на сухих місцях згубився. Так і не відшукали його, хоча два дні шукали. Вперше тоді докладно обійшов Гутковський печери, понадавав їм назви, як «Дзвін Чорної Ради» і т.д. Відтак лазив ще кілька разів, досліджував, фотографував. При вході поставлено тоді скромненьку капличку. Так воно було з відкриттям тих печер. В 1909 р. ходив туди наш географ д-р Ст.Рудницький разом з В.Гірновичем. Саме Гірнович освітлює з наукового боку повстання цих печер у фельстоні «Діла» ч.183 за 21.VIII.1909 р.

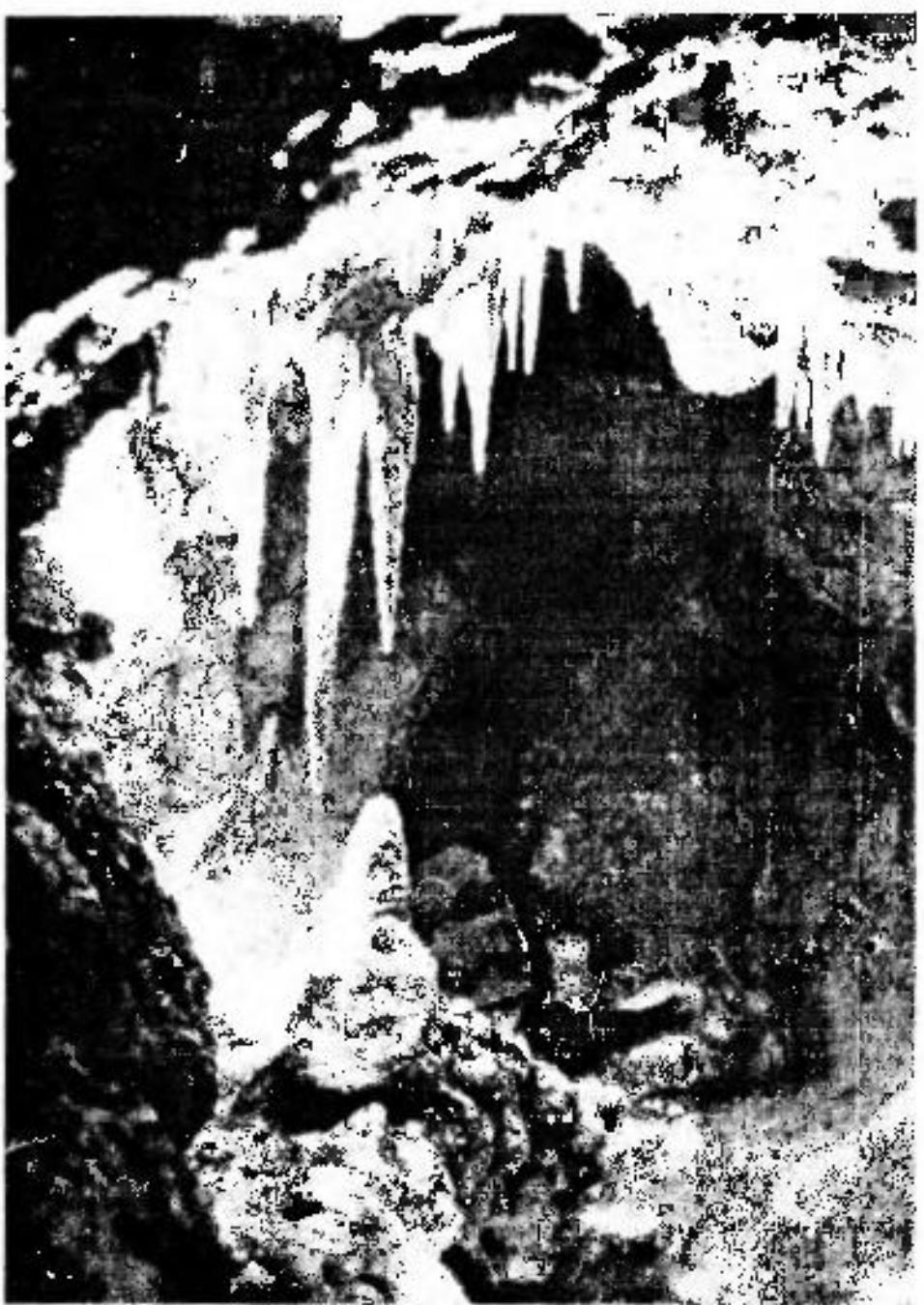
Що їх наново треба було Гутковському відкривати, це зрозуміле. Збудовані чи так вижолоблені підземними водами в мягкому гіпсі, мусіли з часом засунутися, тому то Кіркор нечував їх існування.

III.

Що ж ви бачили?, — питасте. Вверх яру дерев'яна каплиця, де кілька разів у році правиться богослужіння. Гіпсові обриви так і проглядають здовж цілого яру. Малими отарами ходять вівці, мов у карпатських полонинах.

Понижче каплиці, яких сто кроків, забудований на спаді вхід до печери. Забудівка нічим не ріжнитьсь від тої, яку можете побачити на знімці Ф.Величка з-перед війни. Ждемо на провідника, а заразом студіюємо написи на дошках. Довідусмося з них, що теперішній парох о.Назаревич ще як студент теології з кількома іншими в 1925 році перший працював над

¹ Див. Клим Гутковський. Про печери в Кривчу. // Літопис Борщівщини (Історико-краєзнавчий збірник).— Борщів, 1992.— Випуск перший.— С.28-31.

В Хриштальній печері.

відкищеними застінками входу, а щойно пізніше засинялися печерно. Подільське туристичне краєзнанччя та «— від Тернополі».

Співакся провідник; піділгувуючи йому програму, що на випадок нещастя не буде ніяких присуджень і виходити по східцях в холодну речу. Согортас нас пристаний холодок. Під світлі свічки та заспілінняючі лампи йшкено закрутаки 450 метрів довгого коридора. На зов провідника часто скликався. В одному місці давуся пробус головою підбігти камінок тісну. Всіх потім провідник не потребув. Й привітує: «Від'їжжай на голову!».

Якіськоє нездімінних вражень у мене нема. Зате душа радується твою красою, яку земля так зряча скрила у своюку шутрі.

Стіни покриті сладкими табличками гіпсу чи міза, а то й слебистру. Білинсьть, відомий сінок і мічиться казковими барвами. Око любується винайти-

ми гілочками кришталю, якими засіяні стіни подільських кімнат. В них часом коридор шириться, великанськими гронаами білого шлюпраду понисіджувають кристали на півколі, стінах. Частенько на боки ведуть бічні хідники, подище нещаєджені. Нових лівтора години оглядаємо побіжно салі, проходи, подивляемо красу природи. Заразом я пізнаємося я названим подільських кімнат — соль; лежкі з них і працітливі містри заввишки.

С там кімната Орлоніча, Савіцького, Кунцева й інших, Нема тільки солі сінко, а саме Клима Гутковського!

Помінано, чи доцільно воно називати салі гравіючими хобі чи кінок заслужених людей; але також же так, що сподіваюся, що при найближчій нагорі не забудуть і за салю К. Гутковського.

Мені здається, що дібрі характеристичні назви діл підземних салі більше споміші у душі туриста замінником, ніж теперішні назви. Подібних назв до війни нестірано в Постолій, хіба може тепер, як перехрещеної й на «Постумія». Поки чудом провідник є кімнату Мельцера, або тан «Каплицю». Там відівніть парох раз у рік богослужіння.

Од тому кілька днів була відіграна, що понад 300 людей буде в печері — пояснює провідник, якіх сюжетами церква має на це право сервітуту.

Віхищимо на сонце, бо на днішній побут ці дослід печер має відігратися.

IV.

Західимо в четвертій сонинічної скілька до таври Германа, де може з нас читись іншим захоплюється. Я квасним молотком, я — Лев відом, а Лануся дівчина наречій стром.

— А ти чоха на очі помогає, — каже нам газда. Вмишидиця, три рази і поможе.

Не дивніша. Чуті її сіркою... А сірку ноге я собою, бо перепливам гіволові поклади і її розмускаючи в них.

Так яже добре сподудні пускаючи в дінну дорогу. Ідемо збочем ігру Циганки на Худівці. Охудівці — реф!. Цюній комісії збоча — це марії насовинська для худоби; а що на верх — це по найближчій цісчині помітніші зори.

Східимо в яр Нічлаї. І знову верхя зру-зглядять на нас своїми гілковими чи зломами кригітні.

Віспоняємо у вуруті садів з Худівці більш чистального дому, який вікінчуєть. У всіх на чисті сінно криз. Будують з сирої глини, ба інший матеріал деревний. Цеглу робить так, що глину мішкать з сол-

ломою, витискають формами і сушать. Кажуть, що хати теплі й не вогкі.

Приємним холодком попід ліс із чисто карпатськими зворами попадаємо на нічліг в Шупарку. Плита «незнаного жовніра» при дорозі, прегарний читальний дім і кооператива та поганий нічліг на ячинці.

Цікавляться: чи ми «з мусу» ходимо. Себто іншими словами: чи ви шпіони.

Йдемо на Новосілку Костюкову серед погідних піль. Возять конюшину, яку вяжуть у вязанки, бо менше обтрясається. Сагають біля ланів панської кукурудзи, а там ми й не зчулися, як взяли розпалений сонцем горбок. Понеслися зором над яр Дністра, оглянулися на гзимси й дучі Мушкарівки, з яких по словах стрічного газди добувають «галлябайстер» і скотилися в Новосілку Костюкову з її баштою серед села.

Перед полуничним сонцем скрилися ми до О.Боярського. Гостинно нас прийняли, бо ж його син сокіл, як і ми, оглянули гарно розмальовану церкву і вже возом підвіз нас о.Боярський до Монастирка.

V.

Замерехтили зеленю омаєні гзимси яру Серету і ми спинилися над самим селом Монастирок біля каплиці. Спроваджує нас о.Боярський і завдяки йому багато нам роз'яснюється.

— Отсс мав бути жертівник, — показує великанську плиту.— А цим рівцем стікала кров у збірник, що його переробили ченци на кропильницю і надали вид хреста, видовбаного в камені. Оглядаємо печеру під нависом. Він підпертий стовпцями з кам'яних плит, наложених одна на одну.

Показує нам отвір, яким на випадок нападу рятувалися ченци.

Прегарне місце. В низ вид на село, що приліпилося під стіни яру ластівочими гніздами, а поза рікою блислять каміністі обриви яру, глядячи двома отварами до нас. Туди лазив д-р Ю.Полянський, і познаходив якісь ножики з часів кам'яної доби.

Запізнаємося з проф. Бауером. Як сам каже, він «райхсдойч». Просить відчитати йому написи на жертовнім камені.

Нема-то, як німецька докладність! Ми були б над написом не надто застоновлялися. Відчитують о.Боярський і д-р Лев. Усі відтак приходять згідно до твердження, що напис відноситься до покинення Монастирка ченцями. За цим промовляє і дата: 1772 рік. Напис кирилицею. А другий напис на верху каменя (перший на грани) — є напис якогось прогульковця з 60-х рр. XIX ст.

Дивується проф. Бауер, що такими місцями, як яр Серету, Монастирок, наука не займається систематично. Кідає погляд, що не самі ріки врізалися тими ярами в свою дорогу, але й ледівці мусіли також тут попрацювати (подібний здогад висловлює Є. Сіцинський у своєму творі «Нариси з історії Поділля», ч.1, про річище Смотрича).

Оглянувшись каплицю, дізвавшися, що в біденнькому селі школи донині нема, розпрощалися ми з щирим о.Боярським (Гануся аж розцінувалася) і потягли на Більче-Золоте.

VI.

Замайорила нам ліворуч над Серетом могила і ми під вечір станули над Більчом. Пізніше дізналися, що москалі похоронили в тій могилі своїх козаків.

Круто спустилися ми в низ стрімкою збочею, ми-

нали отари овець та опинилися у шкільнім захисті. Школа невелика, семиклясова, управляє п.Кречковський.

І коли ми опинилися у шкільному захисті, то ствердили, що щасливу гадку мало міністерство освіти, яке зреалізувало оснування тих захистів. Величезна вигода для мандрівника, де воно не було. Має спокій, ніхто його не мучить питаннями, що чуваємо...

Рано по купелі йдемо в церкву. Мальована М.Сенеком, робить гарне враження. Заслуханий у спів, задивлений зразу в мягкі мальовило, даремно шукаю зором іконостасу. Ще більше розчаровуюсь, коли починає грati в церкві «Фігармонія». — А ми і так здалека мали цю церкву за костел. Квадратова вежа стріляє готикою вверх, на вежі годинник. Щойно стрічні селяни сказали нам, що це церква. З якимсь прикрем настроєм вийшли ми з неї, хоча я з заходом тримаю.

VII.

І знову нас понесло в печери «Вертеbi». З Максимом Перуном, в якого пам'ятковій книзі стрінулися ми з «Лісовими Чортами», прямували ми через морелевий сад до Вертеbi.

Оповідає він про свого батька, що був там провідником, водив Деметрикевича, Антоневича й інших. По батькові провідництво оділичив, бо ще малим хлопцем лазив з ним туди.

Ми при «Вертеbi». Замкнена залізними дверима — гратами, ледве помітна в малому видолинку. Піред нами втікають до своїх нор суслики.

Входимо до печери. Віс холодом. Нижча від твої в Кривчу, більше вогка та цікавіша. Частіше треба згинатися відносно, зате побіч кришталів знаходити сталякти, в багатьох місцях на наших очах творяться сталягміти. Показує нам провідник вугілля (Бог зна, з яких часів), черепки, посуди, людські кости валяються частенько. В кількох місцях під ногами глухо дуднить.

— Там поховали свої скарби колись люди, що тут мешкали, — додає добродушно провідник.

Має з собою карту, видану колись у Krakovі. І дивним дивом на карті назви, які щось про поодинокі кімнати говорять, їх характеризують. Не так, як у Кривчу.

В декотрих місцях рачкуємо, щоб оглянути найгарніші місця. Там творяться мініатюрні сталякти, декотрі на червоне закрашені, то знову стіни висипаються білими, кругленькими виноградними ягодами. В деяких місцях освічує маленькі занавіси. Прегарно пропускають світло, мов ця Велика в Постайні. Коби тільки вищі були.

З тими відвідувачами (в Більчу - Золотім) дійсно клопіт. Повикурювали свічками свої назвища і це опоганює печери, або відбивають сталякти, якщо йде більша прогулька.

Провідник веде нас до різьби королевої. Мала кімната. На стелі, як освітите, природою вирізьблена ціла жіноча голова у плоско різьбі. Підозріваете мимохіть, що це штучна робота. Щойно зблизька переконуєтесь про її природність. Показує нам ще місце, де Лісові Чорти помагали археологу Кандібі при розкопках — і виходимо на світ.

Геор Дуда,
мистецтвознавець,
директор Тернопільського обласного художнього музею

Колянківський, Курилик і події, пов'язані з Охтирською Богородицею

«Цікаві події, пов'язані з іменем Охтирської Богородиці», цю спершу публікувану в цій ж обіртці, це розповідь про автора мемуарів Миколу Колянківського та його Мистецькому Годині, праці «Василія Курилика та його «Спогади Христові»». Згадані події живлення та діяльності людей, які несуть у собі святу ідею — Бог і Україна, — збагачують нашу культуру.

Микола Колянківський народився у селі Папіївці на Борисівщині 19 червня 1912 року. Бурелі ханілі першої спілкової лінії і наступних Визволювальних Змагань, що працювали, одна за одною на честь чорноморського землемісника Надії, притаманні його данинству. Понад більше після навчання у школах сільській О.О. Веневіти у Бучачі. Чотири автографи креслень (подібно до академіка В. Гнатюка) проходять у Станіславівській гімназії. Відмінок 1936 року закінчиває богословські студії у Львові. Та не доведеться бути Миколі священиком: створює від журнальності. Найдавніше (1942–1944 рр.) редакторство юденського «Краківські Вісни». Після переїзду до Німеччини (1946 р.) бути головним редактором нацистського журналу «Міжнародного патріотичного підприємства «Час», який виходить у місті Фюрт (Баварія). «Час» мав літературно-мистецьку спільність, в якій прагнували реалізувати нові книжки і засновувати літератори. У серпні 1949 року виїзд до Парижу, де «Час» зливає з газетами «Українська». На працю під час років, спочатку в Парижі, а потім в Единбурзі і Торонто (Канада), куди емігрував у 1955 році, був видавцем і редактором українського журналу (журналу) «Ми і Світ». У журналі під прагненням засновувати про осі призви країнів світу, українців... Ми вже часів міжвоєнного періоду — після М. Колянківського, — були найбільш українським експериментальним мистецтвом, якож

імпресіоністичним літературним Українієм.³ Понад кілька-кілька років видавав піврічник і «Літературні вітальні книжкові» Альманах Тернополя і Борислава. У Торонто річниця «Свято» (з 1949 р.) протягом чотирьох років редактував північний «Наша Місія» — орган місіонерської Українсько-Католицької Старості. Окрім підкініїв обірків фольклорію, гитари й гуморески «Богеми на веселю» (Німіцберг, 1947) під псевдонімом М. Томаша, «Амбасадор» (Торонто, 1968) і «Томі» (Ніагара-Фоллс, 1979) під псевдонімом — прізвищем М. Томаша-Колянківського. Вже після смерті по-

Олена і Микола Колянківські: зібрані твори і залишки літніх

Українській Мистецькій Фундації в Ніагарі-Фоллс

тиора у кількох тому видавництві «Відділення Першої паніїла книжка «Дібренинні підивини» (1991). Статті в журналі «Ми і Світ» періодично піднімають М.К.-їй.

Над підзаголовком Миколи Колянківського заслуженого мистецтвом і почесного художника Української Академії «Подібні як білої пігрійки картини синішими зиргачами. Ми почали колекціонувати підзеркальників й не можемо їх зупинитися. Часто ого в нас підгоріє від синіструму замінуванням місцем іншим, усіх форм», — згадувала згодом Ольга Колянківська.⁴

У 1957 році підкривши першу українську пристану

Картину Галерею в Торонто (бул. 1071 Бетирст) під місю ж назвою, що і журнал — «Ми і Світ». В оголошенні говорилося: «Заможність і культуру господаря хати пізнати по якості картин, що прикрашають його стіни».⁴ У 1965 році створив ще дві галереї при вулицях 2263 Блур і 830 Іонг. З метою покриття зрослих матеріальних видатків Ольга Колянківська змушені була відкрити косметичний салон. Впродовж більше десяти років Колянківські знайомили публіку з виставками мистецтва — українською та малярів інших національностей. Були закуплені твори М.Бідняка, Я.Гніздовського, О.Грищенка, С.Омельченко-Заріцької, В.Кричевського, П.Мегика, М.Мороза, Г.Новаківської, А.Сологуба.

Навесні 1970 року вони закупили за 32000 доларів 160 картин із циклу «Страсті Христові» за Євангелієм св. Матвея Василя Курилика і спеціально для цього почали будову Мистецької Галереї в місті Ніагара-Фаллс (стейт Онтаріо). «Спочатку ми думали,— писав М.Колянківський,— будувати музей для інших творів, купивши колекцію Курилика, ми змінили план будинку, достосувавши його до цього твору».⁵

Ніагарський водоспад знаходиться на кордоні між Канадою і США. Щоб осягнути красу цього дива природи, треба оглянути його з канадського боку. Він притягує мільйони туристів з різних країн світу. Проект будинку музею в цій місцевості розробив професор Радослав Жук з Монреалю — українець за походженням.

Двоє самітніх людей, чоловік і жінка, добре усвідомлювали, що на їх шляху буде безліч організаційних і фінансових труднощів. Проте вони одержимо вірили, що зможуть їх подолати. І в цьому їм допоможе чудодійна Божа Матір. «Я не знаю, чи без такої віри ми потрапили б бути здійснювати наші плани і продовжувати наше існування»,— писав М.Колянківський.⁶ Ікону Охтирської Божої Матері Колянківські закупили в Юліуша Вереша, угорського маляра з Будапешту. На іконі є напис і дата — 2 липня 1739 року. Саме тоді, як говорить легенда, Богородиця з'явилася о.Василеві Данилові під час сінокосу. Відбивала таке сліпуче сінло, що отець Василь впав на коліна. Вставши, запіс образ до хати і був він у цього три роки. Після цього приспілось отцебі, що Богородиця веліть помити ікону чистою джерельною водою і зберігати її, бо матиме цілющі властивості. Вмившись цією водою, видужала від недуги донька о.Василя. Видужало й багато інших хворих.

Якось о. Василь помітив тріщину на іконі й віддав її маляреві для реставрації. Але маляреві з'явилася в спі Пречиста і сказала: «Залиш відновлювати. І так нічого не вдісі!..»

Коли чуда почали множитися, о.Василь переніс ікону до церкви. Згодом приїхала спеціальна духовна комісія, щоб перевірити факти. Про чудодійну ікону довідалася російська цариця Єлізавета й веліла своїм коштом побудувати в Охтирці церкву.Проект розробив славетний архітектор В.Растrellі. В 1768 році відбулося освячення собору Покрови Пресв. Богородиці. В 1844 році святушину перенесли з великими почестями до Троїцького монастиря. Ікона від часу потемніла, без рами, коштовностей і золотого ореолу. Цікава тим, що Божа Маті, замість традиційного Ісуса, тримає на лівому рамені Розп'яття Христове.

Відомо, що маляр Петро Рогуля, родом із Поль-

щавщини, намалюував у 1730-х роках ікону Охтирської Богородиці і подарував митрополитові Тимофію Щербацькому. Очевидно, Пречиста з'явилася (чи приснилася) о.Василеві і він попросив маляра намалювати цей образ. Під час Другої світової війни один з угорських вояків, які воювали на Східному фронти, викрав ікону. Вояка було вбито, але його товариш забіз образ у Будапешт батькові загиблого, торгівцеві картин. Легенда, історія і здогадки стосовно ікони подані М.Колянківським у журналі «Ми і Світ».⁷ В мемуарах вони вищепі, тому я вважав за потрібне їх навести.

Отже, Колянківські продали свої будинки в Торонто, купили два акри землі і, долаючи фінансові труднощі, яким у споминах присвячено кілька окремих розділів, збудували і 19 червня 1971 року відкрили перший поза Україною музей образотворчого мистецтва в Ніагара Фаллс, поблизу «восьмого чуда світу» при автомагістралі Квін Елізабет Вей.

Як описують сам Микола Колянківський та о.Петро Хомин у циклі журнальних статей «Своїй чужі про Український Музей»,⁸ (бо авторами передмови, на жаль, не доводилося бувати в Канаді), будинок вже з мистецьким твором. Зведеній на скалі й заливобетонному фундаменті, мас п'ять поверхів і 13.500 кв. стіл площа, зовні нагадує модерну фортецю. Наверху знаходитьться редакція журналу «Ми і Світ» та помешкання господарів. Простір стін служить для експозиції мистецьких творів. Весь четвертий поверх займає цикл «Страстей Христових» В.Курилика з правдивою іконою Охтирської Богородиці у центрі поміж ними. Третій поверх, що міститься на рівні входу з боку під'їзду для автомобілів, до 1983 року був прикрашений складеною з шести панелей фрескою В.Курилика «Український Піонер» розміром 150×740 см.⁹ Там є велика колекція картин на тему «Красиві України», невелика добірка гуцульської кераміки й петриківських розписів, виставка книжок В.Курилика і сувенірів. На другому поверсі, до якого веде головний вхід від шосе, знаходитьться зал серії малионків «Створення Світу» Таліса Кікавки, виставочний зал з творами різних мистців і куток українських писанок. Просторе підвальне приміщення служить складом для картин, книжок і журналів, а також показу мистецьких фільмів. Галерея має в постійній експозиції майже 90 творів Миколи Кричевського, понад 20 творів Миколи Глушенка, біля 100 — литовського мистця Леона Урбонаса з Австралії, біля 40 — польської малярки Аліції Шуберт-Ольшевської, сотні графічних листів та картин інших українських і неукраїнських авторів. Унікальною є збірка портретів засновників Галереї, що створені різними мистцями впродовж 25 років. Є велика колекція скульптурних творів, багата фільмометка, архівний і бібліотечний фонди. Цегляни однієї з сторін вкриваються прізвищами Добродіїв музею, окремих осіб та інституцій, які внесли не менше 100.000 доларів.

При головному вході стоїть різьблений 10-тонний пам'ятник Піонерам (Першопроходцям Канади) роботи Едварда Конюшого, при вході з боку під'їзду — «Степова Баба» з України, про історію придбання якої йдеється у мемуарах. Про те, як реалізовувалася ідея музею-галереї, Микола Колянківський та Денис Кучерявий описали в журналі «Ми і Світ».¹⁰

Серед усіх пам'яток «Страсті Христові», як згадує М.Колянківський; «... стали основою музею,

однаково дорогою для українців і неукраїнців, для тих хто вірить і не вірить, хто приходить подивляти мистецтво або шукає лиши короткочасної розваги.»¹¹ При цьому Музей в Ніагара Фоллс став «своєрідною каплицею» для Охтирської Божої Матері. Коли Василь Курилик вперше побачив на стінах «Страсті Христові» з іконою Богородиці у центрі поміж ними, він присів і тихо сказав: «Це чудо, це чудо!»¹²

«Страсті Христові» — пізні всесвітньовідомий (серед української діаспори) цикл потребує окремої розмови. Ім'я його автора невідоме нашому глядачеві і читачеві, який переважно виховувався на «високоідейних» творах соцреалізму. В 2-му виданні УРЕС (Український радянський енциклопедичний словник) знаходимо такий життєпис мистця: «Курилик Василь Дмитрович (1927–1977) — канадський живописець (за походженням українець). Навчався в Художньому коледжі в Онтаріо. Картина «Дух Шевченка вимає над Канадою» (1970) подарована Київському музею Т.Шевченка». ¹³

Василь Курилик народився 3 березня 1927 року у Вітфорді біля Едмонтону (стейт Алберта). Його батько Дмитро, родом з-під Чернівець, вийшов за океан у пошуках країзої долі ще в 1923 році. Мати Марія з Гуцулляків народилася у Канаді, але батьки її також походили із села Борівці. В родинному домі виховувався в українській релігійно-культурній традиції. Тож українська тема не випадково згодом стала домінуючою в його творах.

Дитинство мистця було складним: батькові потрібний надійний помічник, а старший син був хворобливий і мав природний нахил до малювання, а не до господарки. Так і ріс самотнім меланхоліком. Англійську мову опанував юною в школі. Закінчив середню школу у Вінніпезі та філологічний факультет Манітобського Університету. Друге переселення родини в 1949 році до Стені Крік (стейт Онтаріо) було причиною того, що Василь покинув рідний дім, щоб продовжувати малюську кар'єру проти волі батьків. Малюство коротко студіювало в Мистецькому Коледжі в Торонто, а потім вийшов до Мексико. Навчання продовжував самотужки на підставі підручника з натурного рисунка. Шлях до успіху в малюстві не стелився просто і легко. Матеріальні нестачки змусили його побувати лісорубом, орачем, будівельником, студентом, офіційним, цегельником і безробітним. У Торонто, де дістав працю майстра обрамлення картин, згодом (1960 р.) відбулася перша виставка його картин. У 1951 році вийшов до Лондону, де внаслідок первового захворювання (хронічної депресії), попав до психіатричного шпиталю, в якому пробув кілька років. Тут у лікарні В.Курилик знайшов моральну підтримку й душевну рівновагу в християнстві, «в пості та молитві». Відтоді релігія стала одним із головних стимулів його життя і творчості, а свій талант мистця почав уважати як дар Божий.

Перед поверненням до Канади, у лютому 1959 року В.Курилик провів як прочанин п'ять тижнів в Ізраїлі. Відвідав Єрусалим, ходив по Святих місцях, малював місцеві краєвиди, архітектурні мотиви, вглядався в обличчя його-мешканців. На 12 апостолів він вибрав довільно типаж із пресових фотографій. Три роки тривала підготовча робота. З цього приводу В.Курилик писав у своїй автобіографії: «Коли б декілька років раніше хтось сказав був, що малюватиму релігійні теми, я б називав його божевільним. Релігія чинила мене хворим,

бо я був практикуючим атеїстом. Але терпіння привертало інколи людині Бога. Хоч-не-хоч (так моді здавалось) я повернувся, щоб напово проступівши християнством».¹⁴

Цикл «Страсті Христові» за Евангелієм від Св.Матвія — найбільший твір свого життя, мистець почав ілюструвати на Новий 1960 рік, виконуючи по одній картині кожного тижня впродовж наступних трьох років. Він об'єднав 160 образів розміром 66х51 см, виконані в техніці «акварельної гуаші» (за словами автора). Розповідь починається у переддень приготування до Тайної Вечері і закінчується місіонерською діяльністю Апостолів. Перед глядачем проходять як на екрані окремі епізоди Хрестової Дороги. В.Курилик змалював трагедію Страстей Христових як історію, що повторюється в житті окремих осіб і цілих народів. Автор писав, що намагався робити кожну картину так близькою до історії, як тільки можливе. Він не підписував картин, бо вважав, що мистецтво є знаряддям Божої, а не його власної волі. Бог є справжнім автором мистецтва, а людина с тільки його слугою.¹⁵

Кожний сюжет пояснюється цитатами з Євангелій на українській та англійській мовах. У Торонто вийшов великий альбом «Страстей Христових» (1975), в якому представліні всі 160 картин у кольорі. «Передмову» до нього написав сам мистець, «Від видавця» — Микола Колянківський, аналітичну статтю під назвою «Чи є аномальним Геній?» — д-р Доналд Де Марко з Університету Ватерлу. В.Курилик мав намір зробити ще 640 образів, щоб довершити ілюстрування усієї Євангелії. Але не зміг — помер передчасно від раку 3 листопада 1977 року. Рік перед тим заслуї мистця відзначені пайвищою відзнакою країни — Ордером Канади. Віндзорський Університет (Канада) визнав його почесним доктором гуманітарних наук. Останні 17 років свого життя передував у Торонто.

В.Курилик залишив значний мистецький спадок — біля 15 тисяч картин у різних техніках, 11 книжок з репродукціями творів і п'ять фільмів про нього. Крім «Страстей», він створив серії «Лісоруб» та «Український Піонер», видані окремими альбомами, цикли картин з біографічними мотивами. Альбом «Лісоруб» (1974) був проголошений «Нью-Йорк Таймс» найкраще ілюстрованою книжкою року і отримав високу оцінку в його книжковому огляді.¹⁶ Серію з 26 картин «Польські канадці» (1977) закуплено для галереї міста Гамільтон. Фреска «Український Піонер» придбана урядом Канади і з 1983 року міститься в Будинку Парламенту в Оттаві.

В.Курилик побував в Україні у травні-червні 1970 року. В Кисві передав свою картину Музею Т.Шевченка, відпочивав в Ялті. Перебуваючи у Львові, дістав зможу поїхати таксівкою в Борівці Кіцманського району на Буковині, де зробив багато рисунків, в т.ч. хати, в якій народився його батько.

Микола Колянківський також любив подорожувати. Як тільки траплялася можливість, нав'язував контакти і приїздив на Батьківщину. Всього він бував разів десять в Україні. «Незабутніми» залишилися для нього і дружини три тижні в Україні, сперше проведені в травні 1967 року на запрошення Українського товариства культурних зо'язків і Спілки художників України. Він відвідав Київ, Харків, Полтаву, Ялту, Львів, Ужгород, побував у майстернях і познайомився з багатьма художниками, обговорив проблеми, пов'язані з майбутніми од-

ноосібними виставками, вибрав кілька сотень картин для своєї галереї. Враженнями від поїздки з олістивом йому журналістським хистом і гумором подішлася з читачами на сторінках журналу «Ми і Світ». ¹⁷ Цього ж літа М.Колянківський відвідав Мексіко і курорт Куернавак, де познайомився з одним із найбільших мексиканських мистців Д.А.Сікейросом.

Подорож у травні 1971 року в складі урядової делегації прем'єра Канади П'єра Е.Трюдо він називав «незвичайною». Був тоді єдиний «етнічний» журналіст у групі з 40 представників преси і радіо. ¹⁸ Згодом були інші поїздки, зокрема остання 1980 року.

«Кульмінаційною подією» відвідин 1980 року стала поїздка в Панівці, де народився, та Єрмаківці (Гермаківку), де виростав. З Тернополя він іхав інтуристською «Волгою» т.зв. «цісарським гостинцем», яким проїздив колись велосипедом, а в час війни — в один бік павільон пройшов пішки. В Панівцях відвідав могилу свого батька, який вчителював тут 20 років, а в Гермаківці — спільну могилу матері й сестри, славний дендропарк. ¹⁹

Микола Колянківський помер раптово після сердечного приступу 28 жовтня 1985 року. Він писав багато про Галерею, Курилка, свої подорожі. Проте мало писав про себе. Біографічні відомості про М.Колянківського переважно ґрунтуються на листі Ольги Колянківської (від 16.03.1990 р.), надісланий мені через письменника Петра Тимочки. В біографії є кілька прогалин, які я мав заповнити при зустрічі: про гімназіальні роки в Бучачі, «богословські студії» у Львові, діяльність між 1936 і 1942 роками. Пані Ольга збиралася блітку приїхати в Україну і привезти виставку картин В.Курилка, купити хату в Гермаківці під меморіальний музей. Передчасна смерть 1 червня 1990 року, через п'ять літ після чоловіка, переіндустрила її планам. Вона повідомляла: «Про себе нічого не пишу. Колись буде зможа згадати. Моя роль була найменша. Єдине, що можу сказати, що ми все робили разом з ентузіазмом і спільно підтримуючи один одного, але Микола був той основний мотор, працівник і сильно вірючий в те, що робив, тому здолав зробити те, що постановив».

Покійна заповідала, що «Страсті Христові» Василя Курилка мають продовжувати своє існування в приміщенні, спеціально збудованому для картин у місті Ніягара Фаллс. Вони не можуть бути продані, роз'єдані чи сховані. Будинок і всю мистецьку збірку записано на «Корпорацію «Страсей Христові» Василя Курилка». Виконавець звіл О.Колянківської — отець д-р Роман Даниляк із Торонто, який з Радою Директорів мали вирішити дальшу долю музею. З 1990 року опікунську Раду очолювали Іван Буртиняк — президент, д-р Іван Грабовський — вице-президент, Клім Болеховський — секретар, Емілія Смаль — скарбник. Експозиція музею надала відкриття для огляду публіки. Справа життя Миколи та Ольги Колянківських продовжує діяти.

«Він дуже любив і подивляв свій край, хоч працював поза ним», ²⁰ — писала пані Ольга про чоловіка. То ж не випадково 13 липня 1992 року в залі Тернопільського обласного художнього музею відкрилася виставка «Страсей Христові» за Евангелієм св. Матвія» Василя Курилка з Мистецької Галереї «Ніягара Фаллс» О. та М. Колянківських. До цього вона експонувалася у Львові і Чернівцях. На вернісаж приїхала Тетяна Лук'янівич, рідна сестра покійної Ольги, подружжя Олег і Олеся Гайовишини

зі Львова, які привезли виставку з Канади і опікуються нею в Україні. Експозиція включала в собі 23 кольорові фотопрототипи і 160 діапозитивів «Страсей», образ «Чорнобильської Богородиці», численні фотографії, альбоми ілюстрацій «Страсей» та «Українського Піонера», комплект журналу «Ми і Світ» за 36 років, інші друковані матеріали.

Гайовишини також передали мені записи-спогади Миколи Колянківського, щоб при оказі її опублікувати. Вони зверталися до впливових літераторів у столиці, проте не знайшли там взаєморозуміння. Після того як Музей осиротів вдруге, Олег Гайовишин прожив у Ніягара Фаллс протягом року, підтримував порядок у будинку, впорядкував архів Колянківських. Серед паперів у робочому кабінеті він виявив неопубліковані спогади, з яких зняв копії. Оригінал залишився в музеї.

У журналі «Ми і Світ» друкувався щоденник М.Колянківського під спільною назвою «Так будувалися фундаменти», що охоплював проміжок часу від 18 лютого 1966 до 29 вересня 1980 року. ²¹ Ми ж маємо справу з іншим варіантом спогадів, у вигляді окремих новел. Обсяг записок — 38 сторінок машинопису (по 33-37 рядків). На початку першої сторінки є заголовок «Дивні події, пов'язані з іконою Охтирської Богородиці» і дата, очевидно власноручно проставлена автором — «18/19 травня 1972 р.» Записки поділені на 33 розділи-новели різного розміру (від 18 до 117 рядків), зміст яких винесений в заголовок. Перший безіменний і умовно названий мною як «Передмова». Друкованій текст у кількох місцях має сліди правок. Я не втрачався в текст рукопису і вважаю, що слід зберегти при публікації всі стилістичні і мовні особливості пера автора, хоч вони нерідко розбігаються із загальноприйнятим у нас правописом.

Автор розповідає про історію придбання Охтирської Богородиці і те, як вона була опізнана. Докладно зупиняється на справі будівництва музею, про те, як всі сили намагаються перешкодити його зведенню (неприхильна атмосфера в Києві, цькування в емігрантській пресі). Читач довідається про закупку «без одного центу» «Страсей» В.Курилка, візити «галерейних гостей» (Патріарха Мстислава, Архиєпископа В.Величковського, Кардинала Й.Сліпого), видання альбомів «Страсей Христових» та «Українського Піонера», поїзди і візити з Україною, «незвичайні» події, допомогу, подарунки і Божу опіку. Нарешті зміщення позицій в Україні й благословення Пати Іоана-Павла ІІ. Чимало місця займає опис розв'язання фінансових і судових справ. Ці, на перший погляд побічні деталі, свідчать про постійну матеріальну скрутку, которую довелося переборювати Колянківським.

Вважаю за потрібне до цих розрахунків додати, що фінансове становище подружжя було парадоксальне. Вартість рухомого майна (в т.ч. мистецьких творів) і будинку з двома акрами землі оцінена в 2.010.000 доларів, але вони постійно знаходилися в боргах. Велику роль у збереженні музею відіграв «Курилік Клуб», члени якого своїми річними внесками і позиками сприяли розв'язанню фінансових проблем.

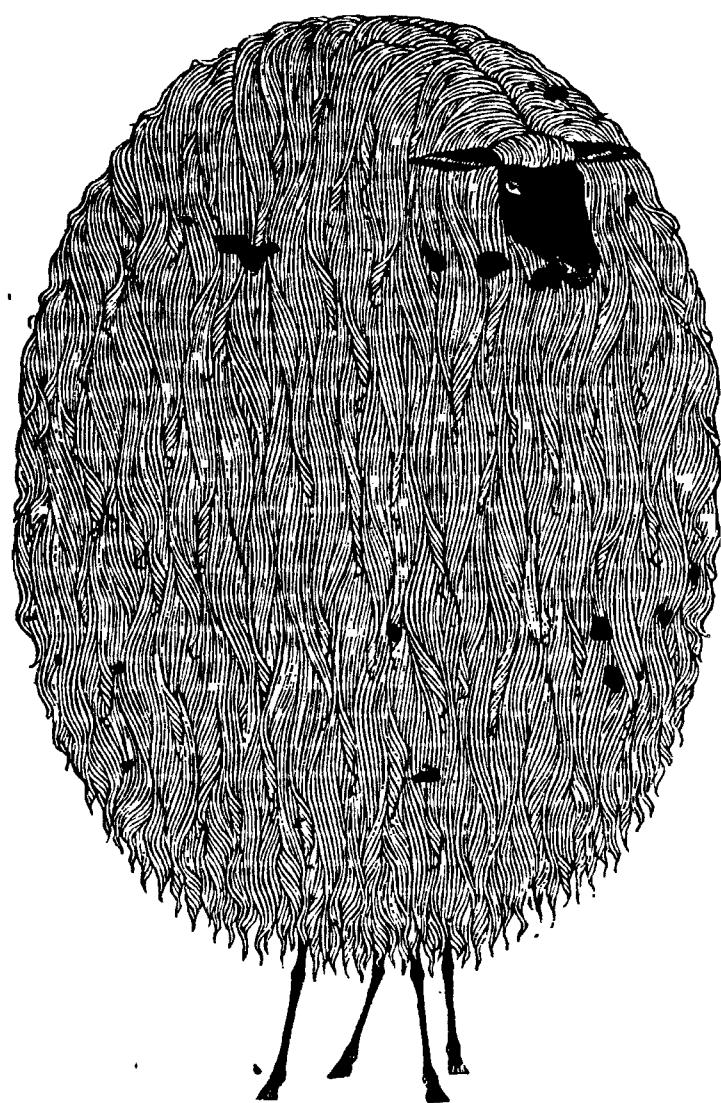
Автор торкається також деликатного питання політичних суперечок і міжрелігійних чвар серед української діаспори, займаючи тактичну середину між т.зв. патріотичною еміграцією і радянськими чинниками. Нерідко він дас чисто суб'єктивну

оцінку діяльності людей, з якою важко погодитися, зокрема «Час великої релігійної кризи.»

Кінцевий розділ «Акцидент без тривалих наслідків» присвячений поїздці до Єрусаліму в грудні 1984 року. Цю подію М. Колянківський докладно описав у великому репортажі «Свята Земля сьогодні» в своєму журналі.²² Йдеться про епізод відвідин

Національного музею Ізраїлю, коли саме перед від'їздом автор випадково впав з висоти трьох сходів головою на кам'яне подвір'я. «В місті терпні і смерті Христової мені пощастило також дещо потерпіти», — закінчує свої спогади Микола Колянківський.

-
1. Енциклопедія Українознавства.— Т.10.— Париж — Нью-Йорк, 1984.— С.369.
 2. Ми і Світ.— 1967.— Ч. 138.— С.8.
 3. Ми і Світ.— 1971.— Ч. 164.— С.24.
 4. Ми і Світ.— 1958.— Ч. 45.— С.21.
 5. Ми і Світ.— 1978.— Ч.204.— С.37-38.
 6. Канадсько Українська Мистецька Фундація.— Торонто.— 1991.— С.36.
 7. Ми і Світ.— 1968.— Ч.143.— С.5-7.
 8. Ми і Світ.— 1971.— Ч.164-165; 1972.— Ч. 166-169, 1983.— Ч.237.
 9. Ми і Світ.— 1972.— Ч.166.— С.21-24.
 10. Ми і Світ.— 1970.— Ч.159.— С.4-11; 1978.— Ч.204.— С.36-40.
 11. Канадсько Українська Мистецька Фундація.— Торонто, 1991.— С.40.
 12. Там же.— С.35.
 13. УРЕС.— Т.2.— Київ.— 1987.— С.220.
 14. «Страсті Хрестові» за Євангелієм від Св. Матвія.— Канада, 1975.— С.8.
 15. Ми і Світ.— 1977.— Ч.197.— С.21-28.
 16. Ми і Світ.— 1974.— Ч.183.— С.13-20.
 17. Ми і Світ.— 1967.— Ч.138.— С.8-17; 1969.— Ч.152.— С.7-29.
 18. Ми і Світ.— 1971.— Ч.162.— С.8-28.
 19. Ми і Світ.— 1980.— Ч.218.— С.4-17.
 20. Лист Ольги Колянківської від 16.03.1990 р.
 21. Ми і Світ.— 1980.— Ч.215; 1985.— Ч.249.
 22. Ми і Світ.— 1985.— Ч.244.— С.10-35.

Яків Гніздовський. Вівця
(1961, дереворіз)

Дивні події, пов'язані з Іконою Охтирської Богородиці

Угорський маляр Юлій Вереш зайшов одного дня до невеличкої галерсі, яку ми відкрили при 1071 Бестерт вулиці в Торонті — це було, мабуть, в 1958 чи 1959 році, і з того часу залишився пов'язаний з нею більш як десять років. Інколи ми продавали якийсь його невеличкий твір, але бувало це рідко. Частіше самі ми купували щонебудь в нього, або просто давали десять чи двадцять долярів на прожиток. Це був молодий, талановитий хлопець, який міг легко знайти добру працю. Але Юлій не любив працювати. Коли вже примушували його обставини, тоді вибирал найважчу роботу — прибирання в бюрах. Робив це вночі, щоб ніхто його не бачив. Відпрацьовував докладно стільки тижнів, скільки потрібно було, щоб одержувати безробіття, тоді покидає роботу і жив, нс клопочучись про завтра.

Позад нього було нелегке життя вдома, в Угорщині. Батьки були незаможні будапештянські міщани. На добавок, батько полюбляв чарку. Угорська революція в 1956 (?) році застала Юлія у війську, старшиною. Він бився з радянськими танками на вулицях Будапешту й по здавленню повстання втік до Італії звідтіля дістався до Канади. Допомогла йому в цьому якась багата італійка. Зрештою, життя Юліоша було заповнене романтичними історіями та оберталося довкола жінок не найкращої репутації.

Під осінь 1966 року Юлій Вереш позичив в кредитівці університету, який прибирал, одну тисячу долярів і поїхав до Будапешту, щоб відвідати своїх батьків. Їduчи, сказав, що спробує привезти кілька картин давніших мистців, щоб заплатити собі дорогу. Мав надію купити їх через свого товариша, що був одним з працівників музею.

Між п'ятьма іконами була Охтирська Богоматі

Повернувшись, Юлій привіз п'ять ікон, всі слов'янського походження — українські, або російські. Розказував, що купив їх у старого торгівця картина-ми, який мав колись свою картинну галерею. Після того, як її знаціоналізували, він дещо картин зберіг у себе.

Старий купець боявся торгувати з незнайомою особою. Вереш заходив до нього декілька разів, але він відмовлявся щонебудь продати. Погодився зробити це щойно перед самим від'їздом Вереша. У Юлія не було грошей, отож позичив собі 1,000 долярів у свого брата — народного мистця, який не погано заробляв у Будапешті.

Старі картини чи ікони, не легко вивозити з Угорщини. Вереш мав багато клопоту. Про це тільки настякнув, не розказуючи деталів. Коли поклав у нас на столі ікони, то, показавши на одну з них, сказав:

— А цей Христос незвичайний!

— Чому?

— Я мав нагоду про це переконатися!

Всі спроби видобути з Вереша більше деталів залишилися безуспішними. Він просто нс хотів про це говорити.

«Христос», як згодом виявилося, це й була Охтирська Божа Маті. В неї суворе, майже чоловіче облич-

чя, до того ж, не тримає Дитяти, а молиться до Розп'яття, — досить рідкісна композиція в іконографії.

Владика Мстислав пізнав ікону

Це був час, коли ми були в дуже добрих взаєминах з тодішнім архиєпископом Мстиславом Скрипником. Він часто бував в нашій хаті, інколи купував деякі грав'юри. Ікони, звичайно, були предметом його особливого зацікавлення. І ось він зайшов до нас саме тоді, коли ще жодна з ікон не була продана. Вереш хотів мати за них 2,000 дол.

Тільки глянувши на ікони, Владика викрикнув:

— Та це ж, брат, Охтирська Божа Маті! В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа! Прости, Господи, маєток зроблю на цій іконі!!!

Став розказувати тоді, що його бабка була ігуменою в Охтирському монастирі та що водила його туди ще дитиною.

Але враз змінився, став якийсь інший, як завжди. Владика ніколи не рахувався з грішми. Зокрема ж в ту хвилину мав грошей в церкві більше, як міг видати. Сам казав, що має 120,000 і не має на що їх видати.

— Ціна 2,000 долярів за багато! Я не дам стільки!

Ціну встановив маляр Вереш, не ми, отже мінятії не могли.

— Я хочу купити тільки Охтирську!

Вереш сказав був тоді, щоб не продавати ікон окремо, отже така можливість відпала.

Владика посидів ще хвилину й сердитий вийшов. З того часу наші взаємини почали псуватись. Закінчилося тим, що після однієї з наших поїздок в Україну, Владика опублікував у своєму журналі проти нас статтю. Це закрило можливість йому і його родині бачити Охтирську Богоматір.

Купуємо ікону ми самі

В одному з наступних номерів «Ми і Світ» я дав оголошення, що продаються оригінальні ікони з України. Серед них є славна Охтирська Богоматі. Ми закликали українців купити цю ікону, щоб не дісталась в чужі руки.

Нотатку перечитала п. Нілія Стецьків, дружина лікаря д-ра Євгена Стецькова з Тонаванди, біля Бофала, Н.И. Десь незабаром подзвонив до нас д-р Стецьків, наш давній знайомий. Сказав, що хотів би купити Охтирську Божу Матір і подарувати її до католицької української церкви, яка має будуватися в Бофалу. В той час Вереш був уже згідний продати ікони окремо. Ми договорилися про ціну й д-р Стецьків сказав, що подзвонить ще й приде забрати ікону.

В наступну ніч я не міг спати, весь час мучила думка: «Дадуть ікону в католицькі руки й сваритимуться з православними. Скажуть одні — це наша, й другі — це наша!»

Вранці я сказав дружині:

— Шкода ікони!

— Шкода ікони! — повторила Оля.

Я поїхав до нашої галерсі при вулиці Йонг. Чи ще

подорозі туди, чи вже там, я вирішив купити ікону. В час, як завжди, не було цента при душі. Але в той час також вже тиснули податки; що я позичив 2,000 дол. в кредитівців на податок. Отож подумав тепер: «Податок зажде ще, куплю ікону!»

Вереш дуже здивувався, коли я сказав йому про свій намір.

— Мицька, та ви ж не маєте грошей!

— Я маю гроши.

В цю хвилину я не тямлю суми, яку я йому заплатив. Мабуть, це було 800 доларів.

Того самого дня подзвонив д-р Стецьків. Він сказав:

— Я приїду сьогодні забрати картину. Але знаєш, я не міг спати вночі. Думав, що погано давати ікону до католицької церкви. Тай і священик (американець) не надто ентузіястично це приняв. Церкву невідомо коли побудують. Я дам її до Бавнд Бруку (Музей, заснований архієп. Мстиславом!).

Я вибачився, але сказав, що ми вирішили самі купити ікону для нашої галереї. На це д-р Стецьків:

— Мені дуже прикро це чути, ми справді дуже хотіли купити цю ікону. Але, коли б в майбутньому ви хотіли б давати її до якогось музею, то я заплачу за неї гроши, а ви дасьте вже там, де уважатимете за відповідне.

Минуло два, чи три дні й приїхав з Чікаго український колекціонер п. Ковальський, який ніколи раніше в нас не був і нічого не купував. Він закупив різних картин докладно на ту суму, яку ми заплатили за ікону, й ми могли заплатити податок.

Ми вирішили тоді, що музей, який ми колись побудуємо, матиме почесне місце, своєрідну каплицю для Охтирської Божої Матері, де всі її могли б почитати, але жодне віровизнання не служитиме там, Богослужб.

Незвичайні галерейні гості

Десь в два місяці після того, як ми купили ікону, ввечері до нашої галереї при вул. Блур зайшло двоє людей. В нас була саме виставка УСОМ. Люди були незнайомі і я подумав, що це хтось із СВУ — організації, яка ніколи не симпатизувала з нами, і ми з нею. Але між мистцями, які виставлялись, був один з їх симпатиків.

— Називається Мартиненко! — простяг руку молодший.

Прізвище було мені відоме. Декілька днів раніше в мене замовила журнал амбасада СРСР. Під замовленням був підписаний Мартиненко, перший секретар.

— Ви з Оттави?

— Так.

— Досить незвичайні гості! — сказав я збентежено.

— В галерею і церкву можна прийти кожному! — сказав старший, простягаючи руку. Я Іван Шпедлько!

Іван Тадейович Шпедлько, це був амбасадор СРСР в Канаді. Гости були таки справді дуже незвичайні.

Вони оглянули галерею і тоді я запросив їх подивитись на нашу приватну збірку, в помешканні на горі. На столі лежала ікона Охтирської Богоматері, ще не повішена. Я підніс ікону в руках і сказав:

— Це чудотворна ікона Охтирської Божої Матері!

— Охтирка! — сказав І.Шпедлько.— Ловив же ж я рибку у Ворсклі!

Дивним збігом обставин І.Шпедлько родом з Охтирки, чи найближчої її околиці.

Він затримався тоді в юс із Мартиненком щось три чи чотири години. Піднімаючись, сказав: «Як чудово я у вас відпочив!»

Десь у місяць чи шість тижнів згодом амбасадор прийшов ще раз. Цим разом він запропонував відвідати художників і майстерні України. Такої можливості я ніколи не чекав. Чей усе життя працював у пресі, в національних часописах. Я уважав дорогу для себе в Україну закритою.

Я подякував амб. Шпедлькові за запрошення, але сказав:

— Пробачте, але ж ви знаєте мої позиції. Я не можу приняти запрошення уряду. В Україну можу поїхати тільки тоді, коли мене запросять українські художники.

— Я розумію вас, — сказав Шпедлько.— Ви дістанете таке запрошення.

Я підкреслив ще, що ніколи не буду другим Косачем. Другого Косача не треба ні вам, ні сміграції, — я ходитиму дуже докладно по линві, не перехиляючись в жоден бік. Линвою буде спільна нам українська культура.

В дуже швидкому часі прийшла телеграма — запрошення від Спілки художників України, підписане головою Василем Касяном. В травні ми обидвое відвідали Україну. Усі витрати дороги ми платили, відмовившись від усього дарового. Було прийняте також мое застереження, що не даватиму жодного інтер'ю пресі й не відвідаю жодної газети, чи радіовисильні. Може бути побіжсане тільки те, що напишу я сам. Так воно й було, ні одне мое словечко не було змінене.

Нам влаштовано було справді тріумфальну подорож по Україні. В багатьох містах були прийоми, де я відповідав на привітання. Я говорив відкрито про всі речі, підкреслюючи добре й осуджуєчи зло.

В наступному році, коли обставини змінилися, декого потягнуло до відвічальності, запитуючи: — Яким правом ви влаштували Колянківським міністерським прийом?

Свідоцтво про автентичність ікони

Перебуваючи в Україні, ми були прийняті заступником міністра культури Кириловим. Кириловий товаришив ставний мужчина: Яценко (в цю хвилину він є директором Київського музею українського мистецтва).

Ми говорили про втрати, які понесла Україна на полі культури в час Другої світової війни. Кирилова сказала, що те, що було зробоване й зложене в нацистських музеях, відзискано назад. Але годі одержати назад розхоплені приватними людьми й вояками скарби.

Я сказав на те, що один з таких скарбів перебуває у нас, це Охтирська Божа Мати. Мені хотілося дізнатись, чи це оригінал, чи може копія, а оригінал перебуває в Україні.

На це сказав Яценко:

— Я можу дати вам авторитетну відповідь. Я був директором Харківського музею до приходу німців. Охтирська Божа Мати була в нас, тепер її немає.

Згодом ми відкрили номер — певно музейний, піввипукло вилепчатаний на відворотному боці ікони.

Підготовка до будови музею

При кінці 1968 року ми сконцентрувалися на Ніагара Фаллс і тут закупили два акри землі під га-

лерсю—музей. В рік після цього почали думати конкретніше над будівлею. Восени 1969 почали перші старання про будівництво лози. Архітектор Ралф-Ллан Жук зробив нам проект галереї одноповерховою по одному боку й двоповерховою (з мешканням на горі) по другому. Без підвалу. Кошт будівні мав бути близько 80.000 — гроші, які ми спорівлялися дістати, проплатити торонтоські домові.

Це були плани на дальншу мету, бо в нас не було грошей, щоб починати будову. З дозволом вийшли комілікації, прийшлося ждати до наступного року — 1970 року.

Без одного цента купуємо «Страсті» Куриліка

Під весну 1970 в Інституті св. Володимира в Торонто відбувалася виставка циклу картин Василя Куриліка «Страсі за єв. Матвієм». Хоч цей твір був виконаний вже десь пів років тому, ми зібрали його не бачили, навіть, видавших картини циклу.

Курилік розказував нам згодом, що, повернувшись з Англії, заходив до нашої першої галереї при вул. Бедарст і пропонував виставити картини «Страсі». Не відомо, з якої причини, у відмінності була це зробити, а може тільки тін зрозумів, що я вимонісся. Можливо, що він сказав тоді, що ці картини не продаються, а ми ж були запропоновані придбати картини, бо що було сличне джерело доходу.

Тепер, бачу, що все це сталося на те, щоб враження, яке ми відчули саме тепер, було таке потрясаюче. Тільки глянуши на перший ряд картин (до речі, нинішніх це найкраще — в заліхах І коридорах), ми зібрали, що ті картини мусимо купити й вони мають стати основою нашого музею в Північні Фоллс. Запітилися дижурну про ціну — 32,000 доларів (на початку виставки була поставлена ціна 16,000). Хот в нас не було ні цента власних грошей, ціна нас не паралізувала. Не було сумніву, що цей твір буде неоцінений у Кардості.

Прямо з виставки ми війшли до Куриліка і заявивши йому, що купуємо «Страсі», якіо він погодився розкладти платності на три роки. Курилік погодився. В той час він також тіс макети сумінів, що картини будуть у колекції місце. Сумінів прийшли в того дні згодом, коли через адвокатів почали обговорюватися лотальні справи. Він сумнівався, чи може продавати лотій твір, який призначений буде на місції цілі, сумнівався, чи ми зуміємо побудувати музей, сумнівався, чи музей зможе існувати. Згодом ці всі сумніви уступили.

Тільким договорившись про купію, ми стали думати, як роздобути гроші.

Роком раніше, наш приятель п. Нестор Ріпецький, представник був мене менажером свого банку п. А. Лагоджі і він дав був мені гарантію Монреальського банку на суму 10,000 доларів — вартість картин українських художників, що я спровадив через міжнародний «Новоспектр».

По цього п. Лагоджі він відповів нашим купити «Страсі». Лагодж, кашідещі, індіанського походження з острівчика Манітулін, не мав жодного відношення до мистецтва. Не чуя ніколи й не знали про Куриліка. Але, вислухавши мене, сказав: «Думайте, що це варто купити? — звичайно, я думаю, про варто. — Добре, — сказав Лагодж, — я дам вам 10,000 дол. на першу рату, а иклю вони буде значно сплатити до наступного року — одержите додаткових 10,000 дол...»

Вс. В. Мистець-наставник Курилік, автор «Страсів Христових», «Український Нічівський благотворільний землевласник та художник».

«Страсі» приносять рішення будувати музей

Тіс ж кеси ми підрічужа легко одружили та разом, щоб на нашій землі зробити музей.

Зустрівшись з архітектором Р. Жуком, ми розказали йому про те, що куди-Омо «Страсі» й простежимося дібровиті місця в заповідному будинку, щоб могли притистити про збірку 166 картин.

Р. Жук взяв пікт, щоб переробити. За два місяці він зробив інші пікт, досягнувши до цової наїї складовості, з деякими відмінами на церковні будівництво. Був це виключно тільки архітектурний пікт. Конструкційний макет відчувався кілька тисяч доларів, яких ми не мали й не могли дістати.

До того, на весні, ми нідбали поїздку в Україну. Дехто з наших друзів там відкривався необхідність почати будівлю музею, інакше доволі пасивними були б даліші наші можливості з'язку з Україною.

Це з умішою місці ми були теж рішено будувати музей. Думали зробити це кілька тисяч доларів і покласті підвал, пасливою року підняти стіни і т.д. Розрахували, що заштатимо бодай кілька тисяч людей-українців, які допоможуть.

Трапився майстер, який заявив, що знається на будівництві. Він погодився виконувати роботу поспільно, в міру наших можливостей. Отож ми почали старання одружити будівництві розвід.

Одружити дозвіл, як виявилось, без конструкційних піктів будо неможливо. Знайшли, отож, інженера-конструктора, який за розмірно не велику ізну збудувавши зробити конструкційний пікт. На його основі у вересні 1970 ми дісталі дозвіл.

Я знову ж вибрівся до менажера банку. П. Лагодж вислухав мене й заштовхся: «Ни 30,000 дол. дутимо-

же вам почати будову?»

Це була сума, про яку я не мріяв. При цьому ж вона давалась мені виключно на нас двох з дружиною підпис, — і то ще в додатку до суми 10,000, призначеної на «Страсті» (контракт купна «Страстей» ми закрили щойно 22 жовтня 1970 р.).*

На свято — празник Різдва Пречистої Богородиці, 21 вересня, машини почали рити землю під будову.

В грудні пощастило нам продати нашу хату при вул. Йонг. Ми заробили на продажі (включно попередніх сплат) біля 50,000 доларів і могли повернути довг банків. Після цього банк відкрив нам дальший кредит, який під кінець будови досяг суми 65,000 доларів. В червні 1971 ми відкрили музей і перенесли ікону Охтирської Богородиці на її місце, завісивши в галереї Курилика, в центрі абсиди, що має форму каплиці.

«Це чудо, це чудо!»

Коли Василь Курилик побачив повішені на стінах картини «Страстей» й ікону Богородиці поміж ними, похитнувся, принишк і сказав півголосом: «Це чудо, це чудо!»

Будуючи музей, ми мали тільки дуже загальне уявлення про те, якого простору вимагатиме твір Курилика. Ніхто не мріяв стін. Ми знали також, що ікона Богоматері повинна зайняти почесне місце й воно логічно повинно бути в центрі абсиди.

Картини слідкують по собі порядком Євангелії св. Матвія, вірш за віршем. Жодні переставлення неможливі. Отож ми взялися вішати картини в двох рядах, починаючи від входних сходів, проти вказівки годинника. Гора, долина, гора, долина... Ми вішали картини все пополуднє і ніч десь до четвертої години ранку, саме в ніч перед відкриттям музею. Дійшовши до абсиди, в центрі залишили місце для ікони, завісивши її саму одну трохи вище інших картин.

Коли закінчили вішати, побачили всю незвичайність. Картини докладно закінчувались при входних сходах, жодне місце не залишилося вільне, — за віймком місця для ікони. І це ж місце було ідеальним своєю величиною, ні за велике, ні за мале. Докладніське вимірюння до сантиметра.

Ще до того, вже купивши «Страсті», ми усвідомили собі ще одну незвичайність: «Страсті» були найкращим оточенням для ікони. Вона ж мала у своїй композиції, замість Дитятка, «Страсті». Вона, як це чудово окреслила у своєму репортажі журналістка Грейс Годар («Бофало Коріп Експрес»), наче показує світovі: Глядіть, що вони зробили з моїм дитям!

Є ще й третя наглядна незвичайність: Ікона обідрало колись з усіх коштовностей. Довкола голови був вінець, мабуть із коштовностей. Їх здерто враз з мальовилом аж до валняного підгрунтя. Й ось це знищенню створило довкола голови незвичайне явище — авреолю, яка видна вдень й особливо вночі, в темному. Тріщина під оком створила враження слози. Справжня Богоматір — символ зруйнованої України, що оплакує мільйони своїх погиблих дітей.

Незвичайністі щоденні у нашему житті

Нішо не достається нам легко. Не було дня, вільного від матеріальних турбот. Як завжди досі, витрати переступали інколи в десятеро, наші доходи. Були дні й місяці прямо невиносимої напруги.

Ми не могли дістати мортгеджу для чудового й дуже вартісного будинку. З боку українських кредит-

тових установ (за віймком невеличкими позик з ручителями) не було жодного зрозуміння для цього, що це загальне діло, таке преважливе для української культури.

Були великі клопоти з наглядачами будови, робітниками. Але завжди в найкритичніший момент, коли не було вже просто виходу із ситуації, приходила якася неждана допомога.

Так неожидано (бодай до того ступеня) прийшов з допомогою п. Богдан Ухач, який у критичну хвилину позичив 9,000 своїх долярів. Виринали також люди, які погоджувалися підписати — гарантувати позики. Хоч ми були необізнаними з будівництвом і ті, хто наглядав над будовою, мало що більше розумівся від нас, все ж будова виходила доброкісна, можна скажати — найкраща, яка могла постати в наших умовах, комплектно без грошей.

Навіть відмова мортгеджу багатьма установами й людьми виявилася з часом корисною, бо врешті ми одержали мортгедж на кращих умовах, як-ті, про які старалися.

Дивним-дивом довгими місяцями люди не впоминаються своїх грошей. Коли б впоминалися, витворилася б невиносима ситуація.

Коли місяцями ми не могли дістати мортгеджу, прийшли важкі дні, які почали переходити в безнадію.

Тоді, однієї ночі, у сні, чи пів-сні, я почув майже реальні слова: — Маловіре, чому ти попав у сумніві?!

Того дня ми дістали вістку, що німецька кредитівка з Вірджілі, яка два дні раніше відмовила була мортгеджу, погодилася його дати нам.

Всі сили намагаються знищити музей

Музей не находить жодної суспільної підтримки, за віймком дуже незначної підтримки поодиноких людей.

З ним рахуються сили в СРСР, але ж вони не зацікавлені тому, щоб конкретне щось будувалося поза радянськими кордонами. В останні роки витворилася в Києві досить неприхильна нам атмосфера й одночасно повелася проти нас боротьба тут, за кордоном. Вона проявлялася постійними ціківками в пресі й одночасно очорніванням і поговірками, що музей будущий за радянські гроші, що він належить СРСР, що ми советські агенти і т.д.

Коли в грудні 1971 я підготовляв матеріал для чергового випуску «Ми і Світ», нагло прийшла мені думка написати статтю. Я відклав всю іншу роботу й почав писати статтю, яку спершу не думав друкувати. Одним душком, без зупинки, я написав статтю «Україна й СРСР», яка вичерпно з'ясовувала всі проблеми, пов'язані з фактичним станом речей і нашою психікою. Без одного слова поправки ця стаття, наче подиктована мені якоюсь вищою силою, з'явилася в грудневому номері «Ми і Світ».

Викликала ту реакцію, якої я очікував. Сприйнята була негативно і тут і там. В Україні зацарила довга мовчанка, а тут посыпались статті (інспіровані звідтіль), що мали вже вироблене раніше підгрунтя. Одночасно в кількох різних і ворожих собі виданням з'явилася стаття «Чудо в Ніагара Фаллс», де крім лайки на мене особисто й перекручені того, що було сказане, опубліковано також блузнірські слова під адресою Страстей й ікони Богородиці. Все це передруковувала також газета «Свобода», що є найпочитнішим часописом та офіційно уважається безпартійною газетою.

Стаття не так обурила нас, як здивувала й насторожила. Ми чули, що мусить щось статися. Була ж безпосередньо заторкнена й обиджена ікона. Я чекав, що хтось з видавців газет буде наглядно покараний. Але цього не сталося. Натомість в два тижні після цієї публікації з'явилася прекрасна стаття п. Годар в бофальськім «Курір Експрес» і вслід за нею частинний передрук тієї статті й прихильний коментар з фотом Охтирської Богородиці на першій сторінці великомідьного числа тієї «Свободи».

Прийшли також любезні листи від кількох офіційних осіб з України. Переконавшись, що ми не такі то слабосилі, воліють жити з нами в приятні.

В цю хвилину далеко ще не розв'язані проблеми, ні матеріальні, ні проблеми ставлення до нас і нашої роботи. Музей все ще не має відвідувачів. Але ж почувасмось тепер наче після літньої громовиці - близькавки прочистили повітря й проріди задуху. Дихати стало куди легше, як до цього часу.

Владика з України

Від початку існування Музею я намагався зацікавити ним і знайти допомогу українських католицьких єпархій. Лист до Блаж. Йосифа Сліпого восени 1971 року дістав лише коротку відповідь і в ній терпка заввага: «На жаль, дехто має до вас застереження. Не знаю, в чому справа». Мої чергові вияснення залишилися без відповіді. В листі до Впреось архиєпископа Івана Бучка (він раніше синтезистично привітав Музей) я просив знайти шляхи до католицьких кіл Італії й самого Ватикану, щоб допомогли розпропагувати це діло. Відповідь була, що Владика старий і глухий, не має сили вже цим займатися тай і відповідних зв'язків немає. Згодом я написав листа до самого папи Павла VI. По деякому часі дістав відповідь від нунціатури в Оттаві, що папа дякує за інформацію. Це все. Торонтонський єпископ Ізidor Борецький написав, що приїде, але рік минає — не приїхав.

Тому прямо незвичайною несподіванкою була візита архієпископа Василя Величковського в жовтні 1972, який тільки з початком того ж року повернувся із заслання в СРСР.

Докладно, майже мовчки, Владика проглянув «Страсті» й опісля, підійшовши до Ікони Охтирської Богоматері, довго її оглядав і майже пестливо гладив окоронну пластикову скриньку. В кілька днів по від'їзді прийшов від архієп. Величковського лист, в якому написав: «Звертаюся до вас з проханням... Я любуюся в старих іконах і мені подобається Ваша Ікона Охтирської Богоматері. Я дуже бажав би її мати і тому прошу Вас, скажіть мені за яку ціну Ви можете її мені відпустити. Місто Ней я міг би Вам дати світової слави дуже чудотворну Ікону Богоматері, яка стерегла б Ваш музей...»

Прикро було відмовити Владиці, але я мусив відписати, що ми не можемо відділити Ікону від музею. Як доказ і на злагодження відмови я переслав Владиці одинадцять сторінок цього скрипту, з просьбою прочитати й повернути. Владика мав у себе рукопис декілька тижнів. Свояк Владики, о. І. Сиротинський, казав мені, що Владика багато разів прочитував цю історію. Повернув рукопис без жодного слова.

А вміжчасі стала нова незвичайна подія. Коли вже зовсім рвалися наші фінанси, приїхали д-р Степан Дудяк з дружиною — Ольгою. Вони вже раніше дали на Музей 500,00 доларів. Тепер дали на кonto картин, які з часом закуплять, чека на 2,500 доларів.

Це вчинок не тільки рідкісний, а просто незвичайні в теперішньому світі й зокрема серед українців.

Незвичайною була в нас візита редактора єдиного католицького часопису в Польщі, ред. Єжого Турковича з Кракова, якого привіз сюди д-р Гайденкорн, редактор польського еміграційного часопису «Звіонзковець». Можливо, що після цього з'явиться в Кракові якась історія про Музей. Але безпосереднім наслідником цієї візити було мое засікання видаваним Турковичем часописом «Тигодник Повшехні». Трапилося, що цілий річник газети мали в себе Конюш (польський різьбар, що зробив скриньку для ікони). Я знайшов в цьому часописі дуже багато матеріалів особливо про глибоку віру польського народу. Знайшов там також історію о. Максимільяна Кольбса, що його минулого року проголошено блаженним. Він, наче призначений на те, щоб підтримати нашу віру. Як і ми, він починав усе в найнесприятливіших обставинах, без елементарних засобів — будував монастирі, видавав журнал. Все здійснював, бо глибоко вірив в Божу допомогу.

Конюши зробив два проекти пам'ятника для о. Кольбса, який замовила в нього торонтонська польська церква. Вибрали гірший пам'ятник, а кращий проект є тепер у нас в Музей. Хотілося б, що хтось (може з поляків) зафундував його для Музею. А поки що прийшла думка запропонувати Едвардові Конюшому мати в Музей постійну колекцію його скульптур. Він радо погодився і колекція буде скомплектована ще в цьому році. Отож знову без гроша музей одержить скульптури на десятки тисяч доларів. І це будуть праці мистця вже пов'язаного з Іконою. Все просте, здавалося б, але яке воно все незвичайне.

Подорож з прем. Трудо в Україну теж була незвичайна

Тепер з перспективи можна бачити всю незвичайність подорожі, яка відбулася в травні 1971 року.

Ідея виринула в Олі після прочитання вістки в газеті, що прем'єр вибирається до СРСР і буде також в Києві. Подорож була плянована на осінь 1970, але щось там її перешкодило. В мене не було жодної надії на успішність, але я написав листа до міністерства закордонних справ на руки знайомого мені ще з першої подорожі в Україну п. Герна. Герна не було вже в Оттаві, але все ж лист знайшов його у Вашингтоні й дістав поручення. Я був єдиний т.зв. стінчний журналіст в групі 40 представників преси й радія. Подорож мала колосальне значення, а з нею і моя в ній участь. Багато вона спричинилася до пропаганди української справи. А для мене особисто була чудовою реклами в СРСР, і тут у Канаді. І досі ще відчуваються її наслідки в ставленні до нас і Музею.

Їхати прийшлося на свій кошт, оплачувуючи всі витрати дороги й найдорожчих готелів. Це було тоді, коли дослідно не було цента при душі й коли завершувалася будова галерей. Але основна справа була в тому, що мене взяли в найближче оточення прем'єра, не зважаючи на всі раніше цікавлення на нас, мовляв, ми большевицькі агенти. Був це вияв повного довір'я чинників безпеки. Зрештою, так це зрозуміло й в СРСР, де факт цієї викликав повне збрізження. В наслідку мене почали трактувати там як особу, пов'язану з урядом Канади, що виключило будь-які спроби втягати нас в якусь іншу роботу. Виключило, звичайно, й можливості будь-якої матеріальнії допомоги звідтіль.

Судова справа

Ми почали будову музею з такими малими грішми, що природно не можливо було б її докінчити. І ось сталася низка подій, які коли не зменшили, то бодай переставили видатки. Вони не завжди були приємні.

Першою була справа вікон. Ми мали з компанією (українською) договір на 8,900 доларів за всі вікна. Виявилось, однак, що зроблена робота не доброкісна: все протікає в дощ, шиби заходять парою. Отож ми заплатили 6,000 і ждали, щоб фірма направила роботу. Приїжджаючи, направляли, але все воно далі було не до ладу. Так тривало рік. Врешті фірма почала домагатися решти грошей через адвоката. Ми взяли й собі адвоката, він написав одного листа і нараз справа замовкла. Виявляється, що фірма збанкротувала. В нас далі проблеми з вікнами; але ж з цими проблемами легше жити, як платити 3,000 доларів, що їх нє маємо.

Дальшою була справа електрика, знову ж українця. Мали ми договорення на 17,500 доларів. Я заплатив йому щось біля 11,000 тисяч, але він одного дня покинув роботу й ось вже другий рік не повертається. Не все зроблене. Коли б так прийшла контроля, може й закрили б музей. Але контроля не приходить і так ми тягнемо вперед.

Врешті є ще справа сталі. Фірма Алдершот (дуже погані люди й ще поганіші робітники) погано вклалі ходи. Я затримав їм решту плати (не цілих 6,000). Фірма наклала т.зв. лін на хату. Так воно стояло рік. По році почалися судові справи. Ми взяли адвоката укайнця — фірма англійця. По першому переслуханні ми побачили, що в англійському суді програємо справу, всупереч правді і навіть логіці. Фірма робила все можливе, щоб судова розправа відбулася в осені 1972. Ми змінили адвоката на англійську фірму. Ці почали протягати справу. Так проволіклось до весни. Врешті невідкладно суд мав відбутися 7-9 травня. І тоді, коли вже не було можливості це відволікти, нараз захворіла секретарка, яка мала переписати якісь там протоколи й дати прочитати.

Й ось суд відкладали до вересня. Коли б нс це, то нам прийшлося би тепер платити декілька тисяч доларів, хоча б тільки адвокатських і судових коштів.

Фінанси

В квітні 1973 фінансова ситуація стала така безнадійна, що не видно було вже виходу.

І тоді ось прийшов до музею новий менажер Монреальського банку з жінкою і дітьми. Музей зробив на нього таке враження, що сам сказав прийти до нього, щоб подумати, як розв'язати проблему фінансів.

Коли це пишу, ще не знаю, яка це пропозиція буде. Але вміжчасі був попередній менажер з родиною і сказав, що коли тамто не допоміг би, то він постарається щось зарадити.

Є ще можливість пробувати дістати підвищку мортгеджу в кредитівці. Все це ще далеко не розв'язки, але в потрібну хвилину прийшла надія.

Виринула також можливість, що Національна Фільмова Рада продукуватиме фільм із Страстей Курилика. Коли б цей проект пройшов, то ми дістали б і дуже велику рекламу і деякі гроші за права фільмування.

Під Великдень було в нас дуже багато пропаганди в пресі, дослівно цілі сторінки, включно навіть то-

ронтонського «Стару» — жидівської і все ворожо до нас наставленої газети (найбільша газета в Канаді).

Незначна виставка Озолсів перемінилась також у велику рекламу, бо приїхав відкривати її амбасадор і попередній президент Венесуелі адмірал Вольфганг Ляргразабаль.

Дуже багато допомогла польська виставка. Побіч багатьох статей у польській пресі, нас відвідав перший секретар польської амбасади й консул Орачевський. Відкривають нові можливості в Польщі. Виставку вже просять у нас університети в Галіфаксі й Маямі.

Врешті є надія, що близьким часом продамо дві картини Курилика і велику картину Т.Яблонської. Це полатає біжучі видатки.

Дописую цей розділ при кінці червня. Справи фінансові якось тимчасово поладналися, але ніяк не так, як я надіявся. З банками нічого не вийшло. Менажер Монтр. банку, коли ми прийшли до нього, був холодний, як лід. До другого ми наразі не зверталися, думаючи, що може більше придатися в майбутньому, коли прийдеться віддавати позику 15,000 в його кoliшньому банку.

Справа погіршилася ще тим, що Новоекспорт заjadав плати грошей, або звороту картин.

Але тимчасово справи поладналися. Ми дістали нову позику в кредитівці св. Миколая (5,000), заплатили мортгедж, заплатили 2,000 Новоекспортові, 500 дол. адвокатові. З біжучої продажі полатали регулярні видатки і якось ще існуємо. Чекаємо дальших чудес.

Візита Блаж. Кардинала Йосифа Сліпого

Кардинал від самого початку існування музею був дуже обережний, а коли почалися проти нас різні клевети, то й в листах натякав, що я, мовляв, роблю помилки.

Не вірячи в реалізацію цього пляну, я, дізнавшись, що Кардинал буде в Канаді, написав листа до нього в Австралію (там він брав участь в Евхар. Конгресі), просячи відвідати музей. На це Кардинал неожидано відписав, що постарається приїхати. Але вже з Едмонтону прийшов інший лист — певно під впливом наших ворогів. Кардинал написав, що не приїде й додав ще: «А ви вважайте на свою поведінку». Я відписав до Вінніпегу з досить рішучим виясненням, що не почиваюсь до жодної поганої поведінки й жалую, що Кардинал дав себе перемовити поганим язикам. Знаючи Кардинала, я був певний, що він не тільки не приїде, але що цей останній мій лист до нього.

І тоді, коли вже не було жодної надії, останнього дня перебування в Канаді, Кардинал приїхав з епископом Борецьким і гурмою в більшості дуже неприхильних мені священиків. Ця візита, яка має велике моральне значення, з тим більшим чудом, що більшість священиків його відмовляли, а бандерівці вислали до Ніягари спеціального свого заколотника д-ра М.Кушпету, щоб за жодну ціну не допустив до цих відвідин.

Затримавшись в музеї, Кардинал запізнився на зустріч на кордоні. Там ждали урядові американські особи й укр. делегації. Їх усіх інформовано, що Кард. затримався в музеї. Про своє тут перебування, Кардинал говорив також під час бенкету в Бофало.— Музесм був вражений, особливо Страстями й Іконою.

Народилась ідея видати альбом «Страстей» Курилика

В час найбільшої фінансової кризи, в нас народилась ідея опублікувати всю колекцію «Страстей Христових» В.Курилика в кольорах у формі альбому. До того, ми ніколи й не мріяли про це, уважаючи, що воно в жодному випадку не під наші сили.

Дивно, але про таку можливість згадала нам зовсім неповажна особа, сейлесмен і гохштаплер Білл Костинюк. Невідомо, як він до нас потрапив. Можливо, що підісланий прослідити, що в нас дістється, бо — як згодом виявилося, — він пов'язаний був з якоюсь галереєю картин в Гемілтоні, поганої слави. В найкращому випадку, думав тут біля нас на чомусь попастися. Був у нас два чи три рази. Я швидко зоріснувався, що нам не подорозі і зліквідував його, сказавши просто, що не маю часу на пусті розмови.

Але таки за перших своїх відвідин, він був вражений «Страстими» і він перший сказав: «А коли б це так видати книжкою.» Пропонував навіть збирати на це передплати, очевидно із великим заробітком для себе.

За місяць-два після цього ми друкували для д-ра Р.Сміка різдвяну картку — репродукцію картини «Три мудреці із Заходу». Розмовляючи з друкарем, п. П.Маяком, я запитався про кошт видання «Страстей». Він порахував, що можна було б видрукувати 5,000 примірників за 50,000 доларів. Чомусь в мене було враження, що це виймково низька ціна. Отож ми постановили друкувати памфлет (ціна біля 1,500 доларів) і пробувати збирати передплати. Але репродукція для картки не була надто вдалою. Це заставило нас пошукати за іншою друкарнєю. Запиталися в друкарні, де видається «Ми і Світ» — Гармоні, вона колись видрукувала була досить добру репродукцію однієї з картин Страстей для нас, — і нам дали кошт 25-30,000 доларів. Це ще більше захотило починати друк памфлету. Дальшим товчком був колosalний успіх трьох книжок Курилика, з яких одна «Зима прерійного хлопчина» визнана навіть канадським «бестселлером».

Сьогодні, на 1 січня 1974, ми вже рішені зараз по Різдві друкувати памфлет і переконані, що книжка вийде та стане мабуть фінансовою основою дальнішого існування Музюю.

Дивно легко розв'язалися фінансові справи

З початком осені наші справи погіршилися були, переходячи поступенно в повну безнадію. Ріст відвідувачів був непомітний, зокрема влітку. Продаж трохи збільшився, але недостатньо. Поволі вичерпувались можливості позичати гроші. Над нами висів процес за сталь, який врешті закінчився полуночною з тим, що ми мали заплатити 4,000 доларів фірмі і 2,000 доларів — адвокатам. Кредитівка заплатила адвокатам, але відмовилася була заплатити фірмі — отже на це ми мусили знову позичити гроші.

Стало так скрутно, що одного дня було на конті всього тільки 77 центів і виписані чеки щось на сто доларів без покриття. Така ситуація була нераз, повторювалася що кілька тижнів. Серед цього діялися справжні чуда, приходили неочікувані чеки тоді, коли не було вже виходу (дарунок д-ра Стецькова на Музей — 1,000 доларів в заміну за картину Курилика, несподівані чеки — закуп картин від Логушів та ін.)

Не зважаючи на всю цю безперервну Божу опіку,

майбутнє виглядало дуже темне. Основну розв'язку могло було дати тільки підвищення мортгеджу на Музей на якусь поважну суму. Але для цього треба було мати більші річні приходи, баланс приходів і витрат. Цього в нас не було.

Я вініс прохання до кредитівки у Вірджіл підвищити мортгедж на 110,000, але це згори було — по людському кажучи — засуджене на невдачу. Одного дня, коли Оля повернулась з розмови з директором кредитівки, я з її розповіді виніс враження, що все пропало, підвішки не дадуть. Після цього залишалося б вже тільки думати над ліквідацією Музею. Я сказав про це Іконі, що нема, рішуче нема вже жодного виходу. І зараз таки наступного дня відбулася наша розмова з директором кредитівки. Він порахував усі наші борги і сказав, що 110,000 доларів не вистачить нам і швидко будемо в тій самій ситуації. Отже запропонував просити про 125,000 доларів. Це, маєть, унікальна ситуація, — я настоював, що вистачить 110 тис., а він настоював на 125 тис.

Залишилось ще кілька днів хвилювань, чи пройде це через кредитовий комітет, але пройшло. Ми з Олею плакали з радості перед Іконою.

Кредитівка не настоювала на сплаті всіх довгів, отже ми залишили три позики дрібніші й вигідніші, затримавши понад 10,000 доларів на нашому конті, щоб мати резерв її можливість видрукувати памфлет на альбом Страстей. Так справжнім чудом ми заслужені дальше існування й далі кредити.

Безперервна опіка

Продовжую писати цю історію в два роки пізніше. За нами і музесм ще два роки існування. Оце ми відзначили п'ятиріччя.

Матеріально ніяк нам не покращало. Навпаки, зросли обтяженння. Прийшлося зробити кілька нових позик і найбільшу з них — 30,000 доларів в Монреальському банку на покриття частини коштів друкування книги «Страстей Христових». Але вже сам факт, що нам ці гроші позичили, був чудом.

Книга «Страстей Христових» вийшла чудова й одержала десятки найкращих оцінок преси, включно пів сторінкової статті в «Осерваторе Романо». Її дістав до рук і висловився найкраще про неї папа Павло VI. Масмо також листа з опінією архієпископа Кентенбургійського голови Англіканської Церкви. Ми робили її в невеличкій українській друкарні «Гармоні», розподіл кольорів зробила також маленька фірма, яка ніколи не робила такої великої роботи. На сьогодні вже розійшлося по світі біля 2,000 примірників — по приватних людях і найбільших світових бібліотеках. Вона допомогла зробити відомим ім'я нашого музею і Курилика.

Але, як це вже сказав, наші матеріальні клопоти не зменшилися. Ми не змогли сплатити нашого короткореченцевого довгу в банку і треба було клопотатися, як його продовжити. Але тоді, коли треба було якось розв'язати цю справу, з'явилася в нашій місцевій газеті нотатка про те, що нашу дорогу мають перейменувати. Я написав тоді листа до Управи міста, просячши, щоб нашу вулицю назвали «Арт галлері ровд» і натякнув, що може була б пора нам поговорити про можливості вчинити наш музей галерею міста Ніагара Фаллс. І, на диво, прийшла досить швидко реакція від менажера міста п.Стенлі Прайса. Він прийшов до музею на розмову, враз із «сіті клерком» Коліссоном, головним пляновиком Ван Белле і його заступником та із головою розвагового департ-

менту. Після першої, відбулася друга — конкретніша розмова в грудні 1975. Але вже після першої, у вересні 1975, п.Прайс погодився, щоб сказати банків про заинтересовання міста музеєм. Самого цього вистачило, щоб продовжити позику на дальнього пів року.

Поволі справа музею актуалізувалася. Місто звернулося за допомогою до місцевого посла до федерального парламенту Роджера Йонга. Він порушив справи в Оттаві, в міністра для справ культури Фолкнера і в різних урядах. Двічі були тут репрезентати Корпорації канадських музеїв. Наші умови були такі, щоб хтось перейняв довги й запевнив дальнє існування музею і можливості нашої праці для його розвитку. Все решта ми готові дарувати чи містові, чи урядові. З Божої волі склалося ще так, що в тому часі приїхав до нас директор Комітету Українців Канади, тобто найвищої української громадської організації і ми зробили пропозицію на письмі, щоб на таких самих умовах, які пропонуємо чужим, перебрали українці, — в першу чергу Українська Шевченківська Фундація. Зараз після цього був у нас протоігумен оо. Редемптористів і ми зробили таку саму пропозицію оо. Редемптористам, із згодою на те, щоб музей стався монастирем — галереєю оо. Редемптористів. Отож усім дані однакові шанси.

Коли минав другий речинець банкової позики, прийшли тут представники міста Ніагара, враз із представниками Корпорації музеїв з Оттави та звідси самі вже, без моєї прослоби, вдалися до банку, щоб запевнити про своє дальнє зацікавлення музеєм. Це сталося неформальною гарантією нашої позики.

Але Бог натхнув мене думкою, щоб вдатися до нашої кредитівки Ніагара Креді Юніон і попросити їх підвищити наш мортгедж на дальших 40,000 доларів, щоб сплатити позику в банку й минулорічний податок, та не бути в наших договореннях під пресією міста. Сьогодні вже ця справа оформлюється. З дальшими турботами про те, як сплачувати довги це продовжить наше існування до наступного року.

При цьому ж ледь не кожен наш день сповнений знаків надприродної Божої опіки. Коли наближаються платності, хтось ненадійно купує якусь картину, чи просто дарує нам гроші. Так, серед зими, коли в нас не було можливості заплатити рахунку за отримання, Курилик сам запропонував, що заплатити наш рахунок. Це були великі суми — раз 900, а раз 500 доларів. Часто нам приносять люди їду і навіть напитки. Пані Салдіт, якої чоловік має м'ясну крамницю, привозить нам м'ясні вироби, пані Коритко — печиво, п-во Макухи — городину. З пошти приходять дрібні датки на музей.

Помітної популярності набував журнал «Ми і Світ», хоч статті в ньому доволі гострі. Дивно, що їх я пишу начебто під якимсь диктатом. Так писані всі мої принципові статті, які стосуються України, моралі, релігії. Подумавши над темою, сідаю за машинку і пишу статтю майже без зупинки. Закінчивши, прочитую і звичайно не приходиться виправляти нічого, хіба часом замінити якесь слово іншим.

Час великої релігійної кризи

Цілий світ і зокрема Католицька Церква переживав час великої релігійної кризи. В Церкві почалася низка реформ, які послабили дисципліну і створили підґрунтя під релігійну вільнодумність.

Українська Католицька Церква має свої проблеми. Ненадійне звільнення із заслання митрополита Йосифа Сліпого і іменування його кардиналом за-

міст прославити і зміцнити Церкву, сталося причиною великих проблем. Вроджені прикмети характеру Владики Йосифа і його неконтрольоване бажання влади й почестей, ще зміцнились із його вивищенням. В ім'я добра Української Церкви, він почав старання добитися патріярхату. Ці старання ввійшли в конфлікт з політикою Ватикану у відношенні до Сходу Європи, де не завжди ставиться на перший плян задоволення амбіцій поодиноких народів. Об'єктивно кажучи, українці не мають у цю хвилину даних на особливі привілеї в Катол. Церкві. Католицька Церква в Україні заперестала існувати у великий мірі і з недостатнього опору, який робили б її ліквідації духовенство й населення. Втеча із рідної землі й забезпечення особистої безпеки вірних і більшості духовенства не заслуговують на окреме вирізнення. Давши українській еміграційній Церкві одного кардинала, трьох митрополітів і біля 20 єпископів, Апостольська столиця дала українцям аж надто багато.

Не досягши згоди Папи на свої домагання, кард. Йосиф зважився на ребелю, яка межує із запереченням уряду й компетиції найвищого пастиря, отож із самою основою Католицької Церкви. Керований Кир Йосифом т.зв. мирянським рух виступає із явно еретичними думками.

Сталося так, що кард. Йосиф своєю нетактовністю перервав наш зв'язок, який і так не був надто тісний, бо кард. Йосиф не підтримував навіть і морально моєї роботи та сприймав цей музей як якусь конкуренцію для свого музею (такий самий був та-кож підхід до нашого музею давнього нашого знайомого митрополита Православної Церкви, Владики Мстислава Скрипника).

Не виступаючи проти самого кард. Йосифа жодним словом, я виступив в обороні принципів Церкви і релігії. В цьому мої статті однаково несприємливі, т.зв. патріотичній еміграції, як і радянським чинникам. Це досить важке веслування проти хвиль. Воно вимагає і сили і тактичного маневрування. Якщо досі нас не залила хвиля, то це доказ вищої опіки.

Взаємини з Україною

В Україні дальнє затіснюється режим і меншає національної свободи поодиноких народів, в цьому в першу чергу української нації. Не зважаючи на це, якийсь наш зв'язок все таки існує. І то всупереч тому, що в журналі я опублікував багато статей і вісток явно несприємливих радянській теперішній політиці.

Навесні 1974 року я ще раз відвідав Україну. Мав низку неприємностей із супроводжуючим працівником уряду безпеки, але в загальному прийняття було радше приязнє і навіть на дипломатичному рівні, включно візит в заступника прем'єра Петра Т.Тронька, міністра закордонних справ Шевеля, міністра культури Романовського. Під Великден трапилось навіть неймовірне — в готель надіслав мені святкове печиво, напіток і їстиво митрополит київський Філярет і запрошено мене на Великоднє утрінену у Володимирському соборі.

Дивна подія сталася в час візиту в П. Тронька. Він запитався, як іде нам музей і тоді, якось зненацька і для себе самого, я сказав: «Коли б ви дали мені одну з скитських степових баб, можливо це допомогло б музею статися відомим». Відповідь була: «Я не думаю, що це неможливе!». І в три місяці згодом я одержав Степову бабу, яка тепер пишеться перед музеєм та зробила вже дуже багато для пропаганди і музею, і

української справи.

Словом чудами важко спекулювати, а все ж я не знаю іншого слова, щоб пояснило таку неймовірну подію. Це ж унікальна пам'ятка старовинної української культури, яка знайшлася на цьому континенті. Мені навіть важко пояснити це людям і не дивуюся, що мої пояснення сприймаються скептично.

Вряди годи одержуємо з України фільми і книжки.

Тому два-три місяці нас відвідав новий перший секретар в оттавському посольстві СРСР, Скофенко. Тоді й привіз нам чудову виставку петриківських оригінальних розписів, яка залишилася в нашій перманентній колекції.

В чуда не муситься вірити

Церква не примушує вірити в чуда. Церква дуже обережна сама у визнанні чуд. Їх легко надуживати. Завжди існує також небезпека попасті в забобонність. Інколи і я цього побоююсь.

Але для нас ставлення відвідувачів до Ікони, і зокрема священиків, є деяким критерієм їхньої віри. Дивно, але тільки деято з них виявляє особливішу пошану нашій Іконі. Це зокрема помітне тоді, коли ми розказуємо про її незвичайність. Мені було дещо дивно, що такої пошани не виявив був кард. Сліпій, ні список Ізidor Борецький, що його супроводив. Багато священиків сприймають святі речі, як звичайні, щоденні. Наче погребники, які щоденно зустрічаються з небожчиками, або лікарі-хірурги, які звиклі постійно бачити терпіння і смерті.

Поганський звичай мати свого власного божка, базований на людській психіці. Святым може бути тільки своє. Поклоняється чужим богам завжди уважалося чимсь протиприродним.

Коли аналізую свої почуття, то й сам більше почитаю і вірю нашій Охтирській Іконі, як якісь інші — чужій, хоч знаю, що кожна з ікон прославляє ту саму Пречисту Діву і тільки завдяки їй та Богові має свою чудодійну силу.

Саме відчуття чуда є дуже індивідуальним. Для одного воно є чудом, а для другого тільки звичайним збігом обставин.

Але з вірою в чуда легше жити. І недарма говориться про дар віри. Це справжній дар. Не кожен його одержує. Він допомагає переносити багато клопотів і нещастя, даючи віру в можливість наглого покращення. Я не знаю, чи без такої віри ми потрапили б бути здійснювати наші пляни і продовжувати наше існування.

Ненадійна смерть Василя Курилика

На весні 1977 відбулася в нас виставка серії картин Курилика «Поляки канадійці». Він навмисне залишив її в нас, бо мав обіцянку, що закупить образи Союз поляків у Канаді і 30% з продажі буде допомогою для музею. Гроші не прийшли відразу, вони прийшли щойно тоді, як Курилик помер і музей знайшовся в дуже скрутній ситуації.

Смерть Курилика прийшла неожидано. Раніше він, вже хворий, відвідав Україну і зробив там біля сотні рисунків та шість картин. Сама ця подорож його і те, що він подарував у Києві для музею три картини, були підтвердженням правильності наших старань підтримувати зв'язок з Україною. В одному з листів до мене Курилик написав був: «Я хочу, щоб музей був доступний для всіх, — і тих націоналістів, які тепер його уникають і для тих, що приїздять з

України».

Частину (5,000 дол.) грошей ми дісталі зараз по смерті Курилика і частину (10,000 дол.) в січні 1978. Вони допомогли нам розрахуватися з галереєю Айзака за раніше продані картини і витрачені на сплату мортгеджів гроші, а також заплатити податок із передминулого року. Це було вже одне з чудес, Охтирської Богоматері, які сталося з участю і за посередництвом Курилика.

Його смерть застала нас двоє з дружиною в Києві. Там прийшла мені думка звернутись до мальярів з проσбою подарувати по одній картині для музею і просити уряд дати дозвіл їх вивезти. По людському беручи, не було жодної можливості, щоб це пощастило перевести. Але все таки під весну 1978 прийшло три скрині із 13 доброї якості картин українських відомих мальярів — краєвиди України, без будь-якої пропаганди в їхньому змісті.

Існування музею дивним способом продовжив також факт, що зі смертю Курилика вп'ятеро подорожчали його картини. Це дало мені можливість наново відновити мою пропозицію містові Ніягарі, щоб перебрати вже тепер дуже дорогий музей. Розмови тяглися до пізньої осені і врешті закінчилися нічим, але сам факт розмов і вістки про них у пресі допомогли нам підвищити мортгедж на будинку і картинах і так перетривати 1978 рік. Під кінець 1978 з деякою участю міста зявився багатий чоловік — жид, який запропонував створити на базі музею спільно недоходову корпорацію. Він купив би тоді за ціну довгів наші збірки та подарував би тій корпорації. Це дало нам моральну силу перетривати дальнього пів року. З проску знову нічого не вийшло. В тієї людини, як виявилося згодом, було тільки бажання збагатитися і перейняти в свої руки музей, знищивши його як християнську інституцію.

Незвичайна допомога у виданні «Українського піонера»

В червні 1979 ми остаточно відмовилися від оферти Генрі Міллера. Після цього наша ситуація була ще гірша, як перед початком розмов з ним і містом. В травні, коли нам бракувало грошей на мортгедж, Міллер позичив був мені 2,000 доларів до дальнього розрахунку. Тепер ці гроші треба було йому віддати.

Шукаючи порятунку, ми вирішили проголосити передплату й видати альбом нашої, побіч «Страстей Христових», другої серії Курилікових малюнків — фрески «Український піонер». Заохочено був д-р Євген Стецьків, який вже довший час говорив про таке видання. Тепер він сказав конкретно, що даст від себе на видання 1,000 доларів і збере між знайомими 5,000 дол. на початок. Він справді дав тисячу доларів, але це було тільки у формі подарування грошей, які ми в нього позичили півтора року раніше. Отже жодних нових грошей від нього не прийшло, бо й не зумів він зібрати грошей від знайомих. Наслідком його старань було тільки 500 дол. від д-ра Тимкова, але вони прийшли вже після того, як книжка була видрукована.

Але ми проголосили передплату на книжку і гроши з передплати дали нам змогу платити мортгеджеві рати всю осінь і зиму. З друкарнею ми домовилися, що заплатимо 10,000 доларів в місяць часу після виходу альбому і дальших 10,000 в два місяці згодом. Перших 4,000 прийшло з продажу вже готової книжки. Дальших потрібних на першу рату 5,000 дол. дуже легко позичив мені банк, коли я директорові показав гарне видання.

Складнішою була справа з наступною ратою. Всі приходи з продажу книжки далі йшли на сплачування мортгеджевих рат та на біжу чі витрати.

І тут зновуж трапилося наявне чудо.

Початок чудові був ще на початку червня 1979. Тоді одного дня потелефонувала видавець книжок Курилика, власниця видавництва Тундра Букс, п. Мей Катлер (монтреальська жідівка). Вона запропонувала нам, щоб купити в неї образ В.Курилика «Нуклеарна Мадонна» із серії ілюстрацій до Апокаліпсі. Це було напередодні літнього Фестивалю Курилика в нашому музеї і нам хотілося мати щось з його образів. Думали також, що може хтось захоче купити цю картину і подарувати до Ватиканського музею й відтягнути собі гроші від податку.

Образ бачило багато сотень людей, але ніхто ним не поцікавився. Не було також виглядів знайти особу, яка захотіла б подарувати його до Ватиканського музею. Але я все таки написав листа до Преосв. Миррослава Марусина, Апост. Візитатора в Римі, чи Музей прийняв би такий подарунок. Відповідь була, що під теперішню пору українські справи в Римі так погано стоять, що це не можна було б перевести.

А тим часом наблизався речинець заплати другої рати друкарні. Я не мав уявлення, куди мені звертатись за позикою. Залишилися ще торонтонські кредитівки, але там треба було б мати на ту суму біля чотирьох свідків-ручителів. Я боявся, що важко мені було б знайти і двох, бо всі знайомі знають нашу матеріальну ситуацію і ледве, чи хтось з них зарисував би своїм підписом. А коли б і так, то просити про підпис мені було б дуже важко.

І ось тоді одного дня на початку квітня (рата платності була 11 квітня) я дістаю телефон від незнаного мені п. Масляного в Ріджайні, який запитав, чи не має на продаж у нас якоїсь картини Курилика. Я сказав йому про «Нуклеарну Мадонну». Він попросив зарезервувати її для нього і надіслати фотографію. Я вислав прозірку й за кілька днів одержав ческа. Це дало нам перші гроші на рату. Я міг тепер показати в банку, що в нас є приходи, але не впovні ще вистачає на заплату останньої рати в друкарні. Директор банку без слова подав мені для підпису кусник паперу і погодився на 11 квітня покласти на мос конто ще 5,000 доларів. Вміжчасі прийшли ще деякі гроші за продані книжки і на день платності я міг дати друкарні 9,000 доларів. Із ще одною тисячною вже друкарня почекас.

Ми винні тепер банкові 10,000 доларів, але масно вже майже заплачену книжку. Отже всі дальші продажі ітимуть вже на сплату відсотків і позик. Під цю пору це все поладнане.

Благословення Святішого Отця

Дивним збігом обставин, мати тсперішнього Папи Івана Павла II (кол. кард. Войтили) називалася так, як і моя мати, з дому Качо(у)ровська й походила, як і моя, з Тернопільщини, тільки з різних місцевостей.

Коли Папа восени 1979, подорожуючи по США, декілька разів вжив українську мову й у Філadelphії навіть виголосив у цій мові промову до українців, я написав до Риму українською мовою листа, в якому згадав про прізвище матері і про те, що в нас є музей з творами Курилика в Ніягара Фаллс та просив прилагоді відвідин Канади й Ніягара Фаллс відвідати музей. Ще заки стали папою, кард. Войтила був у Ніягара Фаллс і ночував у мотелі Стельмашинських недалеко місця, де тепер стоїть музей, бо власники

мотелю посвячені з його кол. секретарем і тепер Краківським архиєпископом і кардиналом. Крім цього наш приятель єпископ Миррослав Марусин, прилагоді дав був Папі наш альбом «Страстей Христових» В.Курилика.

Більш як у пів року після висилки листа прийшло з Нунціатури в Оттаві письмо, де повідомлялося англійською мовою, що Святіший Отець дякус за мо-го листа та пересилає своє Благословення.

Лист прийшов 28 травня 1980. Того самого дня прийшло також телефонічне повідомлення з Управи міста Ніягара Фаллс, що Міська Рада вирішила на своєму засіданні дати нам дотацію на заплату реальнostевого податку за музей. В грошах це було біля 3,800 доларів, але важливішим було це перше формальне заангажування міста й визнання музею частинно його інституцією.

І врешті того ж дня потелефонував нам колишній посол з Ніягари Рожд Йонг. Навесні, коли вже не було в нас жодної надії перетривати з музесем, я звернувся був до нього з просьбою бути нашим представником і шукати можливості продати чи на певних умовах передати музей.

Сам Рожд Йонг сказав мені згодом, що мій лист до нього був для нього особисто великою моральною підтримкою. Програвши вибори, він попав був у зневіру й депресію. Майже ніхто до нього не звертався.

У своєму телефоні він повідомляв, що знайшов велику й серйозну американсько-канадську компанію, яка хоче купити наші колекції і подарувати їх нашій корпорації, відтягнувши собі від податку.

Компанія була дуже серйозна. Вона і Роджер Йонг були в контакті з Управою міста Ніягари. Разом з представниками міста мали розмову в Державному департаменті в Оттаві, мали доброго адвоката, все виглядало найкраще. У нас в музеї відбулася навіть спільна конференція директорів компанії з мейором Томсоном, сіті мінажером Прайсом й сіті клерком Коллісоном. Компанія хотіла навіть бути пов'язаною з музесем у майбутньому й запевняла нам і музесев постійне утримання. Але врешті все розбілься з невідомих причин. Можливо, що компанія хотіла дістати від уряду якісь додаткові концесії і їх не дістала.

Пізно восени ми залишилися знову без засобів. Але всі оті переговори й сповнені надії чекання дали нам силу видергати пів року у все таки нелегкій матеріальній ситуації. Ми вирішили бути і навіть побили всі приготування й візи для нашої подорожі в Україну. Коли прийшов телефон, що справи з компанією ускладнюються, ми вже мали квитки (взяли їх на сплати в Ітона) і мусили їхати. Ця поїздка, зрештою, була необхідною, щоб зменшити шок після ще однієї невдачі.

Ми зміцнили позиції свої і Курилика в Україні

Наша подорож мала цим разом більше туристичний, як діловий характер. На добавок дали нам ще й три дні перебування в Москві, де не було в нас жодних справ.

Незвичайною подією була вперше дана мені можливість побувати на громах моєgo батька в Панівцях і матері й сестри в Єрмаківці Борщівського району Тернопільської області. До церкви в Єрмаківці я не мав змоги підійти, а церква в Панівцях закрита й хвіртка на подвір'я замкнута на колодку. Люди збіглися й просили допомогти, щоб їм відкрили церкву. В

Кисві я передав цю і їх, і мою просьбу, кол. заступнику прем'єр-міністра й тепер голови Товариства опіки над пам'ятниками старовини та нашему приятелеві Петрові Тимофію Тронькові. Він пообіцяв цю справу погодити. Якщо це він міг зробити, це було б справжнє чудо Божого Провидіння.

Ми були також на формальній візиті в Екзарха України й митрополита Київського Філарета, що прийняв нас у товаристві архієп. Макарія.

Ще в 1974 році, коли я сам був в Україні під час Великого тижня, від митр. Філарета (радше через нього) було переслане мені до готелю свячене. Він запросив був мене на Воскресну утрінню до Володимирського собору й під час Богослужіння я мав змогу з ним особисто познайомитися і поговорити кілька слів. Коли ми видали альбом «Страстей Христових» і з 1977 р. побували обидві з Олею в Кисві, я попросив відвідин в митрополита, бо хотів у подяку передати йому альбом. Мені сказали тоді, що він зайнятий і може прийняти нас тільки адміністратор Екзархату. Я від цього відмовився.

Тепер, восени 1980 р. відвідини Екзарха були нам формально призначенні. Я вручив митр. Філаретові книгу «Страстей» і він мені підписав та вручив альбом «Софія Київська». Я сказав митрополіту, що важуть мені люди і я помічую більше людей у церквях і зокрема більше молоді. Митрополит не відважився прямо потакнути, тільки хвилинку помовчав і казав: «Мені важко говорити про інші місцевості, як в Києві я це помічаю...»

Особисто мені було незвичайним вирізненням тс, що на вечорі в пошану Ол. Копиленка, що її організували письменники в Пед. інституті, мене попросили в президію, де засідало понад двадцять письменників. Також незвичайними були зустрічі із приятелями — редакторами «Перця», де видано мені фольклорну виказку почесного співробітника редакції. Годом там поміщенено дуже прихильну і непропагандистську нотатку та чотири мої сатири.

З Куриликом була пов'язана у нас вечеря в Мартиненків (тоді заступника міністра, а тепер міністра зоряно-кордонних справ УРСР). Наталю Мартиненко погодили із «Всесвіт-у» написати статтю про Курилика і її були потрібні інформації. Наши вияснення наочно багато вплинули на те, що вона згодом написала. Допомогли також, мабуть, також наші короткі і чи то загострені розмови з редактором журналу Віталієм Коротичем. У номері за березень 1981 року вийшли:

12 кольорових репродукцій й шість чорнобілих фотографій з картин і одну знимку родини Курилика з дві статті: Петра Кравчука з Канади і Нат. Мартиненко, що дають хоч і дещо скривлену на їхній лад, — досить вичерпну інформацію про мистця і наш зеї.

Дещо інформацій дало читачам в Україні також інтерв'ю для «Літературної України», вступ до якого знову ж використано для своєї пропаганди і для привання тут нашої роботи. Але для України — це та єдина можливість познайомитися з Куриликом цього та нашою роботою тут.

Надзвичайна Божа опіка нас не опускала

Не зважаючи на постійну непевність і турботу кожну платність ми витримали весь 1980 рік цього не позичаючи, за війком тих 10,000 доларів, позичили в банку на короткореченцеву позику і мусили заплатити друкарні за «Укр. піонера».

Діялось багато малих чуд і завжди приходили

якось ті гроші, які конче треба було заплатити. А все це були не малі витрати: щомісяця 2 тис. доларів відачували на сплату відсотків за мортгедж у Ніагара Кредіт Юніон, що два місяці по тисячі доларів коштував журнал «Ми і Світ», коштувала електрика (впродовж трьох останніх зим нам більшу частину електрики на опал платили приятелі із збирки в Бофало), телефон, транспорт і прожиток, треба було платити понад 150 дол. відсотку місячно за позику в банку і багато що іншого необхідного. Єдине, що від початку 1979 року ми не мали змоги платити податку за реальність і він нагромаджувався. В 1980 і опіля в 1981 місто Ніагара Фаллс дало нам понад 7 тис. доларів дотації на музейну частину будинку, але решта продовжувала нагромаджуватися і відсотки на ній росли. Бували інколи більші несподівані пожертви, як напр. мати наших приятелів Ліди і Ромка Сміків подарувала із своїх заощаджень на музей 1,000 доларів і Сміки додали ще своїх 250 доларів. Бували часом менші датки, несподівані продажі книжок чи якихось картин, Олю запросили з рефератом до Вінніпегу і заплатили дорогу та дали 100 доларів, некатолицькі церкви влаштовували часом вечори Курилика і давали малий даток. Стецькові, Салдити, Івахнюки, Коритки привозили іду і вино. Інколи малий даток чи чиясь увага зміцнювала надію і приносила радість у важкий час.

Перед моїм св. Миколою, 17 грудня 1980 потелефонував Роджер Йонг, що говорив з двома послами з Алберти й вони матимуть розмову з урядом тієї провінції, щоб зацікавити їх купном колекції Курилика. На самого св. Микола він подзвонив знову, що написав письмо, яке передадуть міністерству культури Алберти.

8 січня я записав у щоденнику: «Все ще чакаємо чуда. Ale вже не стає надії. Щоб не думати, годую птиці. Вони дуже бідні в цю важку зиму. Кідаю їм хліб і думаю, що сказав Спаситель: «Глядіть на птиці...» Ми справді такі, як вони. Чекаємо на те, щоб кинув хтось кусок хліба».

А 9 січня прийшло з Бофало 500 доларів, що їх зібрали для нас приятелі на опал для музею.

30 січня приїхав до нас о. д-р Михайло Гринчинин з двома панями — матірю і дочкою, дуже цікавились музеєм і нашими проблемами. Наступного дня приїхали ще раз о. д-р Гринчинин (протоігумен оо. Редемптористів) взяв від нас 11 книжок «Страстей Христових» і дав нам 500 доларів. «Проблеми музею це також мій клопіт!» — сказав. 10 лютого був у нас мій давній приятель о. ігумен Антін Рижак з Німеччини, він також дав нам 500 нім. франків.

13 лютого протелефонував Роджер Йонг, що є поважне зацікавлення купити «Український піонер» з боку Національної галереї в Оттаві, а 18 лютого повідомив, що канадський уряд хоче купити цю композицію, щоб примістити її в урядовому будинку в Оттаві. Принагідно Роджер Йонг сказав був першому дорадникові прем. Труда, що ми примушені продати «Українського піонера» до Алберти, щоб рятувати музей Страстей Христових в Ніагара Фаллс. Джін Кутс сказав на те, чому це має робити Алберта? 20 лютого Роджер Йонг повідомив нас, що з уряду сказали йому дати формальну оферту на продаж. Ми вирішили покласти ціну 420,000 — по 70,000 з кожний із шість панелів, з тим, що уряд заплатив би нам тільки 350,000, а шостий панель ми йому даруємо, щоб зменшити наш «капітал гейн» податок. Трансакція мала проводитись через міністерство публічних робіт Канади.

27 лютого ми підписали контракт з філією Ершав

Продакшен, даючи йому право випродукувати із серії «Страстей Христових» Курилика півгодинний фільм. Ми одержали 4 тис. доларів, які допомогли нам пережити весну. Фільм буде готовий восени.

27 березня прийхав до нас Роджер Йонг із шефом канцелярії міністра публічних робіт Пола Гозгрова, Волтер Моррісон із заступником міністра Гю Дебарра та «апрайзером» - дорадником Крістяном Грефе з Альберти. Вони були захоплені всім, що тут бачили і того ж дня, не торгуючись за ціну, підписали оферту.

Все це було приголомшуючо і несподіване для нас. Найдивнішою подією було те, що Курилик написав колись у листі і сказав нам, що може колись буде треба продати «Укр. піонера», щоб рятувати музей Страстей Христових і я про те написав був також у вступі до книжки «Український піонер». Сам факт опублікування ранішого книжки мав великий вплив на реалізацію цього проскуту.

А вже справді надприродним керівництвом Божого Прovidіння було те, що Курилик сказав і написав, що хоче поїхати на Україну, щоб зробити скетчі для фрески, щоб її намалювати для одного з публічних будинків Оттави, але ще не знає, який це будинок буде. Курилик не мав часу це зробити, бо Бог покликав його до себе. Але Божою волєю до Оттави пішла композиція, яку Курилик намалював для нас.

Сталася ще одна дивна подія. Ми журилися, що на власність композиції «Укр. піонера» масмо тільки його згадки в листах писаних до нас українською мовою. На початку він був навіть написав, що панелі будуть наші так довго, поки існуватиме музей. І тільки тоді, коли я на це відписав був йому, що «коли Ви не вірите, що музей буде існувати, то хто буде», він відписав: «Так, музей буде існувати, я дарую Вам панель».

Отож коли ми цим журилися, я взяв у руки пузделко з листами Курилика, які багато разів досі переглядав, і піднісши першу картку, побачив, що це ручно написав Куриликом «Заява до тих, кого це цікавить», в якій Курилик говорить про те, як високо цінить цей музей та пише: «Для мене цей музей та кий дорогий, що я подарував для нього без жодної заплати композицію «Укр. піонера», якої малювання тривало два місяці і яка варта 18,000 доларів». Він просить усіх допомагати музею.

Ми не використовували цієї заяви, коли продавали композицію урядові. Наш посередник думав, що незручно подавати цю ціну, коли панель вартий тепер такі великі гроші. Але ми цю заяву масмо і коли б хотісь ставив під сумнів напис право продати панель, ми маємо свідоцтво власництва.

Колись я сказав був нашему приятелеві о. д-рові М.Гринчишинові, що мені незручно. Молюсь про поміч до нашої Охтирської Божої Матері, молюсь до Курилика, митр. Андрея Шептицького і архієпископа Івана Бучка — приятелів і онуків моїх за їх життя. Багато допомоги зазнаю, але не знаю насправді, хто з них нам допомагає.

На це о. Гринчишин сказав: «Не турбуйтесь тим. Хай усі допомагають!...»

І ось тепер у сам Празник Охтирської Богоматері прийшов телефон, щоб ми вийшли на летовище в Торонті, щоб відібрати урядового чека на суму 350,000 доларів. Його передав нам власноручно в присутності свого асистента В.Моррісона сам міністер Пол Коєгров, враз з письмом, де висловлює нам пошану і подяку та запрошує на формальне відкриття панелю в парламенті Канади восни цього року.

Незвичайний подарунок

У липні 1983 ми, як завжди досі, пробували продовжити традицію Фестивалю Курилика. Але в червні приїхав кан. католицький священик о. Роберт Макізак з місцевості Орілля — який був досить близький знайомий сл. Курилика і привіз три образи Курилика: Портрет його матері, Пречисту Діву з Люрд і св. Іван із Брибиф. Портрет матері він хотів би продати, якщо трапився купець, бо йому він не дуже нагадує маму, а дві інші просто хотів, щоб побачили їх люди. Вони й відзначили наше святкування.

У сам день празника, 2 липня, пополудні приїхав сам один молодий чоловік. Сказав, що побачив музей припадково. Я його опроваджував. Вже виходячи, при вихідних дверях, він попросив мене почекати, щось принесе із авта. Повернувшись і приніс чека на 100 доларів — його подарунок музею.

Він ніколи раніше у нас не був. Сказав, що має маленьке будівельне підприємство в Торонті.

Дещо дивна подія стала із угорі згаданим о. Робертом Макізаком. Приблизно пів року згодом, о. Макізак приїхав забрати собі позичену нам Куриликову «Люрдську Богоматір». Ми погостили його кавою, бо ніщо інше не хотів істи. Уже відходячи, він досить несподівано сказав: «Я мушу вас поблагословити, — і, заки ми встигли щось відповісти, зробив рукою знак хреста і сказав коротку молитву благословення. Потім несміливо додав: — Вибачте, я не вмів зробити це українською мовою». Він, мабуть, святий чоловік, незвичайно скромний.

Подяка від сторонньої особи

На початку січня 1984 року ми дістали листа від невідомої нам пані Мерелі Арман із Ліверпуль, Н.Й. Її випадково попався в руки альбом «Страстей Христових» Курилика. Тепер вона замовила в нас «Страсі» і «Довідник» про галерею. Усім своїм рідним і знайомим розказує про наш музей.

Свого листа закінчила словами: «Дякую вам за те, що зберегли скарби Курилика для світу».

Як це зворушило. Ще ніхто з українців так не сказав.

Тиждень згодом ми одержали також листа від Галини Котляренко, працівниці Т-ва «Україна» в Кисві, що була в нашему музеї з групою при кінці листопада 1983. Вона написала:

«Всі кияни щиро дякують за милий і теплий прийом у музеї. Окресма подяка славному подружжю Колянківських за збереження і плекання української культури поза межами Батьківщини».

Написав нам також короткого листа під Різдво наш приятель поет Ростислав Братунь зі Львова, автор чудової поеми «Ніягара». Пише, що композитор Кос-Анатольський перед смертю закінчив останню редакцію своєї кантати до слів Братуна «Від Ніягари до Дніпра». Його передсмертним бажанням було, щоб ця кантата озвучувала наш Музей, бо — як сказав: «Ніде так сильно не звучить тема перегуку Ніягари і Дніпра».

Неждана допомога

Ми задумали зробити кольорові фотопродукції добірки 24 образів із серії «Страстей Христових», щоб уживати їх для виставок поза музеєм. Кошт їх виготовлення був поважний — біля 4,000 доларів. Нам важко була братися за це діло власними силами,

але врешті дали їх зробити.

Ніколи досі ми не дістали були жодної фінансової допомоги від якоїсь української установи. Але побувало в музеї гарне подружжя панства Кондрів з Вінниці. Пан проф. д-р Кондра був довгі роки головою КУК і його дружина діяльна в тій та інших українських організаціях. Ми сказали їм при нагідно, що ніколи не дістали були жодної допомоги від Шевченківської Фундації, хоч вона дає щороку малі датки на майже всі українські газети і журнали. Вони порадили: «А ви зробіть проєску допомогти зреалізувати якийсь проект!». Я відповів, що маємо саме у проєкті видати репродукції «Страстей».

— Тоді напишіть заявку, а ми спробуємо підтримати. Так воно і сталося, ми одержали 2,500 доларів.

Я одержав також письменницький грант у сумі 1,750 доларів, навіть не стараючись про нього. Якось зайдав до галерей один молодий канадський видавець. Він захопився серією «Страстей Христових» Курилика і хотів у спілці з нами зробити задумане нами скорочене видання альбому «Страстей», що мало б усі тексти, але не більше 40 репродукцій картин. Було б воно призначено на масове видання, що було б надруковане різними мовами по всьому світі. Пробував приднати до цього проєкту й американське видавництво, але цей американський партнер відмовився запевнити продаж 10,000 примірників в США. Але, коли раз ми зайдли до його бюро в Торонті, він запитався, чи я не хотів би одержати грант Онтаріо Кассел на якусь свою книжку. Мені не хотіло віритись, що це можливе, але я виговнив форму, що її він дав. І, як не дивно, мені пришов чек на 1,750 доларів та ще й проголошено було мое прізвище в пресі й місцева газета «Ніагара Рев'ю» прислали свого репортера перевести з мою інтерв'ю й опісля помістила його з мосю фотографією. Формально, премія була мені дана за мій Довідник про нашу Галерею Курилика.

Пригода із «сатаною»

У нас став протікати дах і нелегко було знайти майстра, щоб це направив, бо мало є менших підприємців, щоб направляли плоскі дахи.

Але Оля побачила, проїздячи побіч, людину, яка направляла дах, і цей чоловік погодився прийти. Оглянувшись дах, запропонував кошторис на меншу, або основнішу направу. Одна мала коштувати біля 300 доларів, а друга біля 1,200. Ми хотіли кращої направи і погодилися на цю вищу ціну.

Ходячи по галерей, майстер захопився «Страстями Христовими» й почав деклямувати вірша про те, як то сатана намагається поборювати праведність і нищити всі добре почини. Коли ми запитали, хто є автором цього вірша, він гордо відповів, що він сам. Після цього в нас уже сумніву не було, що натрапили не лиш на доброго майстра, але й порядну людину.

Отже, коли в два дні згодом, він попросив нас дати 800 доларів завдатку на купію матеріалу, ми без вагання йому дали.

Виявилось, однак, що саме цей майстер був сатаною, бо ні просьбами, ні грозбами ми не могли добитися, щоб він зробив роботу, або повернув гроші.

Брешті ми дали справу до Бюро, яке стягає довги, але так і не мали надії, що будь-коли нам гроші повернуться. Та ось, одного дня цей «сатана» прийшов до нас і приніс готівкою тих 800 доларів та ще дав 50 доларів за наші клопоти.

Скінчилось так, що ми, зворушені, подарували йому за цих 50 доларів альбом «Страстей Христових».

Акцидент без тривалих наслідків

В грудні 1984 року, скориставшись нагодою дешевої подорожі, ми поїхали до Святої Землі. Це були глибокі переживання й необхідні для нашої праці в музеї Страстей Христових.

Їздячи по місцях, пов'язаних із життям Спасителя, ми, як всі прочани, дали скромні наші пожертви,— в цьому й на Служби Божі стрічним тамошнім священикам — польського роду францисканів на Оливній горі, словацькому францисканів на Вітанії (при гроті Зазаря) та французькому францисканів — в церкві біля печери пастирів у Вефлемі. Цей останній, дуже мілій, прощаючись з нами сказав, що відправить Службу в найближчий вівторок. Це був день напередодні нашого від'їзду до Канади.

Складалося так, що раніше ніколи нам не щастило зайти до Національного музею Ізраїля за дня. Як у нас був час на те, то або було закрито, або надто великі черги. Отже ми пішли оглянути його щойно у той вівторок, перед віїздом.

Коли ми виходили, була темна ніч і сходи між двома будинками в галерсі зовсім не були освітлені. Мабуть, думаючи, що це вже остання сходина, я дуже важко упав з висоти трьох сходів головою на ряпаве кам'яне подвір'я. Оля дуже перелякалася і в мене було враження, що все поламав. Але встав і кульгаючи ми зайдли до виходу. Покликано карету швидкої допомоги. Завезла мене до шпиталя. Там зробили пересвітлення, дали застрики, сшили рану на чолі, решта позабандажували й позаліплювали, дали піллюлі проти болю і після двох годин ми поїхали до свого готелю й наступного ранку, хоч і з великим болем, відлетіли та ввечорі були вже вдома.

Лікарі в Єрусалимі і тутешні сказали, що це був класичний упадок, що при ньому ломляться всі кості. У мене нічого не було зламано.

Що більше, біль сприйнявся з деяким задоволенням, що в місті терпіння і смерті Христової мені пощастило також дещо потерпіти.

Моя біографія

Я народився 28 жовтня 1884 р. в Іванкові, неподалік Збруччя, в Борщівському повіті, тепер район Скала-Подільська, Тернопільської області, під синєтаком стріховою. Мій батько називався Василь (помер 1934 р.), а мама — Варвара з Герасимовичів (померла 1885 р.).

Дмитро Николишин. Себогдані 1945 р.

Початкову науку лобірав я в селі й один — останній рік у сусідній Скалі над Збручем, гімназійну — нижчу — в Станиславові, вищу — в Коломаї, де і склав юпитр зрілості 1906 р. Того ж року вписався на філософічний відділ ліцеюського університету в Чернівцях і починувся студіям української мови й літератури (під кормою професора Степана Смаль-Стоцького) та класичної філософії й історії; попри те відідвідував виклади германістів (шведської англійської мови) та філософії.

Весною 1910 р. післячий університетській поб'язковій студії й у вересні того ж року починалася моя учительська практика в українській гімназії у містечку Вижниця над Черемошем на Буковині; по році перенесся до такої ж гімназії в Коломаї.

У вересні 1911 р. я одружився з Наталею Молайдинською, нарицаною учителькою, донькою убитої мі-

шанскої ратници в Коломаї.

Учительський ієнти у Чернівцях почав я весною 1914 р., а закінчив — через чотири роки — під час Першої світової війни 1918 р.

При війську служили тіньки як сподівачець всім місцям під час першої світової війни, в році 1915.

В Коломаї я державній тімчасовий учителював я до 1930 р. Того року (відомого з подільської патіфікції українців у Галичині) місне економічну науку; тоді я перенесся на востічне по призначенні гімназії товариства «Рідна Школа»; там учив аж до кінця тих року 1939/40, коли Гімназія, вже за радянської влади, перетворено на десятирічку. В школі початку 1940/41 привели мене до двох інших десятирічок — купецької, коло міського парку, і єврейської в колишній школі барона Гірса. Крім того від осені 1939 р. вчив я у Вечірній школі для дросільних української мови й літератури (більшість слухачів були юди, абсолютність колишньої польської гімназії, в якій не вивчали української мови, і тепер всі мусіли її вивчати у власному інтересі), а весною 1941 р. викладав українську граматику на училищах послугових курсах. За німецької окупації вчав я тих самих предметів у реактивованій класичній гімназії, від грудня 1941 по березень (23) 1944 р.

У проміжному житті брав я участь як безшартний педагогічний та освітній діяч у товариществі «Рідна Школа» (був начальником чотирьох років головного філії чи так кружка, а через чотири заступником голови) та міщанських читальнях «Прогресія» в Коломаї. Крім того на трудини 1916 року працював у драматичних туртиках то як актор, то як лірический корін і оркестр, то музичний провідник туртики. Був членом літа діригентом міщанського церковного хору; виступав з ним на популярних концертах «Просвіти», я та й давав самостійні світські концерти.

Після відступу Чорвоної Армії в липні 1941 р. я занявся Коломаї мадярами українського місцевого профсподіб — Головним Управою, для якої я не підлежах — згожливши мене, як на учителя української мови й писемності, обов'язки функціально начального (з увагою на звіт), а фактично та технічного (мояного) редактора місцевого часопису «Воля Покуття», хоча фаховим жуплером я ніколи та був і публічною речю не займається. Німці, що прибули до Коломаї на місце мадярів у серпні того ж року, зразу поклали на часопис свою важку руку — до речі, під час якого не піддавався —, а зимою 1942/43 перенесли редакцію до Львова. Тоді я покінчився з «редакторськими обов'язками». Після розпаду відновленням редактором я не був і часопису не піддавував, а також не мав ніякої зв'язку на його інформаційний центріком. Під тодішнім ревізом він не був існувати можливий.

Крім того був я від осені 1941 р. через зиму до весні 1942 референтом культурно-освітньої праці при Українському Окружному Комітеті. Та в тому часі Комітет був щойно у стадії організації й фактично праця на культурно-освітній діяльності не було.

В березні 1944 р. прийшла тимущими голівами дзвіно передбачена німецька католічка. Та місцеві чинники місцеві самі не уявили собі розмірів тієї

катастрофи; через те взялися свакувати громадян. Евакуаційна хвиля несподівано захопила й нас: дня 24 березня ми з жінкою та дочкою Оксаною покинули Коломию з усім, що надбали літами невисипуючою працею. Старші діти: Роман був на самостійному становищі в Державному Банку й мусів з ним від'їхати, а Ірина була вже замужем. Ми троє перебували спершу на Лемківщині в селі Верховні Великій (урядово: Верхомлі), яке призначили для коломиян. Лежало воно на етнографічній границі над Попрадом як останнє лемківське село на заході української землі по північному боці словацької граніці. Там мали ми нагоду близьче зазнайомитися з тим найдальше на захід висуненим племенем українського народу. «Бідне, та гідне племя». Та вже в серпні, після появи погрозливих оповісток польської військової організації, звернених проти лемків, що передержували по своїх хатах українців зі сходу, нас усіх забрано на Словаччину до табору в Окремовому Лазі. Звідтіль при кінці вересня переведений до походового табору робітників зі Сходу у Шtrasгофі недалеко Відня.

В часі тої мандрівки, в якій доводилося ночувати й на возі й під возом, на підсінню, в стодолі, а той під голим небом, втратили ми Оксану, яка з часом попала щасливо до швейної, чи до трикотажної фабрики незабутньої артистки Стеffi Стадниківни-Гельсасової; добре, яке вона вчинила нам з власної понуки в перший день нашого побуту в чужому для нас місті, ми не забудемо ніколи. Її благородна пропозиція виявилася в тодішніх умовинах справжньою саможертвою...

Пізніше нсмилі клопоти з приводу приміщення зняла з нас відома письменниця Ірина Вільде тим, що віддала нам до диспозиції одну кімнату у своїй домівці, і ми перебралися туди в останній вечір 1946 року.

Залишилася проблема засобів прожитку. Спершу думалось мені активізуватися як письменник. Так от перша спроба з життєписом М.Заньковецької — зладженим весною й літом 1947 р. за доступними мені джерелами — не вдовольнила редактора Видавництва. Я зрозумів, що там мені нічого шукати. Тому звернувся до шкільництва. Справа видавання класичної бібліотеки при університеті ім. Івана Франка, яка спершу здавалася, заповідалася добре, застрягла на мілині. От я, видужавши дещо з помітної перевтоми — наслідків переживань останніх років — взявся шукати місце викладача при якійбудь школі. І від вересня 1947 р. став я викладачем англійської мови при Медичному інституті (кафедра іноземних мов), а коли там під час літніх ферій наступили поважні редукції, перенісся на запропоновану мені посаду учителя німецької мови на такій же кафедрі при Педагогічному інституті. В цьому поміг мені багато проф. — Михайло Рудницький, керівник кафедри іноземних мов при університеті. Там я тепер працюю.

Літературну діяльність почав я ліричними — як звичайно бувас — спробами 1902 р., яким дав заголовок «Первоцвіти». Перші друковані вірші з'явилися в черновецькій «Буковині» 1907 р., а перша лірична збірка п.з. «Хвилини» в Коломії 1919 р. Пізніше, в 1936 р., надрукувало в-во «Ізмарагд» мої сонети «Світанки й сутінки», а «Смолоскипи», 1937 р., «Листопадову симфонію». В загальному віршів друкував я мало. Повна й упорядкована збірка лірики п.з. «Хвилини», а з нею дещо епічних та сатиричних творів, пропала в часі останньої заверюхи.

Підо впливом театру та драматичної літератури з'явилися в мене скоро (вже в 1904 р.) спроби драматичного діялогу. В 1910 році взяв я участь у драматичному конкурсі Галицького Красового Виділу драмою «Розладдя» і здобув третю нагороду. Був то мій дебют у драматичному письменстві.

Від 1918 р. віддав я більше часу драматичному мистецтву й написав низку драматичних творів. З них частина з'явилається друком: «Масви акорди», «Тайна», «Артисти», «Маті», «Самсон», «На становищі», «Королівна», «Ірод Великий»; підкresлені твори були (у купі з «Розладдям») багато разів на професійній або на аматорській сцені; а недруковану картину «Синя Квітка» спопуляризував у Західній Україні театр Йосипа Стадника в рр. 1937-1938. Інші твори залишилися в рукописах, між ними цикль «У вирі молодоців» (п'ять драм із наймолодших літ, які разом творять сценічну повість), цикль «Марта» — з життя відомої української письменниці Уляни Кравченко в Гартмансьдорфі коло Хемніц у Саксонії. В таборі нас із жінкою зареєстровано як фізичних робітників, як зрештою всіх, що їх доля загнала в той немилій табор; мене позначено числом 1517484, а жінку 1517640, і скоро вислано з одним транспортом до другого подібного табору «робітників зі Сходу» у Ноймінштер на північ від Гамбурга. Після двох тижнів нездужання в таборовому шпиталі вдалося нам — завдяки катастрофальному налетові англійців на табор — видістатися з нього й попасті до Гартмансьдорфу, до дочки. В тій місцевості попав я до фабрики електромеханічних споруд і там я працював від грудня 1944 р. до 13 квітня 1945 р., тобто через зиму, до упадку нацистичної влади.

Дня 14 квітня заняли Гартмансьдорф американці і були в нім до 13 червня. Дня 14 червня прийшла на їх місце Червона Армія.

Ми з жінкою й дочкою з розмислом залишилися на місці, хоч мали час і змогу віддійти з американцями. В нас жевріло бажання вернутися знову до Рідного Краю й віддати свої сили для праці в користь рідного народу; з того приводу я двічі відклонив пропозицію приняти німецьке громадянство й залишилися в Гартмансьдорфі на все. Та радянська адміністрація задержала нас на місці ще цілий рік: мене як перекладача спершу в місцевому громадському Управлінні, опісля при демонтажі двох фабрик (по черзі), а Оксану як художню малярсько-рисувальну і співочу силу для потреб командантури в Гартмансьдорфі, потім ще й у Бад-Лявзику.

Демонтажні роботи покінчилися в перших днях червня, і 20 червня 1946 р. ми від'їхали з Гартмансьдорфу із транспортом зdemontovаних машин у межі Радянського Союзу. Ізда тривала три тижні, так що ми щойно в половині липня опинилися у — Львові. Інакше й годі було. Оксана — студентка львівської Музичної Консерваторії в рр. 1938-1940 (яка своїми прилюдними виступами будила великі надії, і на конкурсі з творів Чайковського 1940 р. здобула першу нагороду, та — на жаль — через несподівану грудну недугу мусіла перервати улюблену науку співу) склала з успіхом вимаганий після перерви іспит і записалася знову до своєї школи. Для нас із мамою залишилося тільки попіклуватися нею, щоб вона могла без перешкоди сяягнути свою мистецьку ціль. З тою думкою ми й залишилися у Львові. (Первісно ми думали вертатися до Коломії). На те вплинула ще й та обставина, що до Коломії не було чого їхати: власну хату при вул. Дідушицьких знищило нам гетто, а з мешканням у місті пропало все

наше устаткування й ціла моя неоцінена бібліотека з численними унікатами (книжки з бібліотеки продають на ринку...). Поновити наукову й по змозі літературну працю в нових умовах можна було тільки в культурному осередку; таким осередком для нас залишився Львів.

Та тут висунулася клопітлива проблема, де найти приміщення. Перші кілька тижнів перебули ми в гостинному домі яке увійшла ї частина життя велико-го Каменяра Галичини; друга частина циклю п.з. «Підводні скелі» здобула першу нагороду на літературному конкурсі 1943 р., а четверта п.з. «Борвійні хвилі» була відмічена на драматичному конкурсі 1937 р. Вкінці невеликий цикль (дві драми й епілог) п.з. «На закруті» — історія міщанської родини, з якого перша частина — «Братня колотнеча» була теж нагорождена 1943 р. Друга частина п.з. «Повінь» повстала в часі війни, а епілог уже на еміграційній мандрівці. Тоді ж і з'явилася драма «Два світи» та картина «Волошки». Вкінці — вже у Львові — написав я комедію п.з. «Модний паша» — з сучасного побуту. З вичислених довоєнних драм три були нагороджені (в ріжких часах), а два відмічені.

Крім того зладив я низку перекладів драматичних творів із ріжких мов: з грецької «Електру» Софокля; з німецької «Торквато Тассо» Гетого, «Ева в вечоровій сукні» Ніко Досталя й «Псхальна драма в Обераммергау»; з французької «Витівки Скапена» Моліера та «Моя родичка» Г.Мейляка; з англійської «Пані Бельмонту» Ервіна. За переклад «Торквата Тасса» побрав я вже був навіть гонорар від «Українського Видавництва», але воєнні дії друк припинили. Де рукопис, не знаю...

З прозових праць згадаю в першу чергу популярно-наукову розвідку про «Козаччину у Шевченка», що з'явилася в ювілейному 1914 р. (дещо скорочено) в «Звіті Дирекції коломийської гімназії» за шк. рік 1913/14 п.з. «Погляди Шевченка на Козаччину». Зокрема використав я її широко у «Вступі» до «Історичних поем Т.Шевченка», що вийшли першим виданням 1914 р., а другим, повнішим, 1921 р. Обидва видання з'явилися як перший випуск Видавництва «Загальна Книгозбірня», заснованого мною саме 1914 р.

В тому ж видавництві надрукував я вже після першої світової війни переклади з латинської мови: Саллостія «Змова Катиліни» та Ціцерона «Промови проти Катиліни», обидва з просторими історично-літературними вступами та річевими поясненнями. Згодом започаткував я новий переклад Овідіїв «Перемін» і видав там дві перші пісні: та залишив її, не найшовши зрозуміння для свого розміру вірша в наших критиків. Видав також переклад «Олінтийсь-

ких промов» грецького промовця Демостена. (Мав ти бути початок усіх промов Демостена проти Пилипа Македонського).

Зокрема згадаю свою принагідну граматичну невелику працю п.з. «Недостачі української письменницької мови», зладженну в 1923 р. з приводу непередуманої правописної реформи в Галичині на початку того ж року. Видана 1923 року, вона викликала доволі жваву й цікаву дискусію, не змінивши зрештою нівелляційної хвилі часу, яка збаламутила навіть тямущих граматиків.

З інших прозових писань згадаю низку промов і рефератів, що добігали числом до трицятки (28); з них чотири були надруковані (про Шевченка, Шашкевича, Федьковича й А.Чайковського) в Галичині, одна (про Шевченка) на Буковині.

З автобіографічних, не позбавлених подекуди ширшого інтересу, додам «Записки» з 1907 і 1917 року, описи мандрівок (одна «З Красноїлі в Буркут» — в «Колом. Вістях» 1927 р.), тощо.

Вже на еміграції, спонуканий відозвою празького музею, зладив я ширшу автобіографію п.з. «Дещо про себе», з приводу скінченого 60-ліття.

У Львові написав я згадану вже джерельну життєписну повість п.з. «Марія Заньковецька».

Крім того зладив переклад з англійської мови романтичних повісток А.Т.Уай п.з. «Пропащи світи». Змістом тих повісток є археологічні розкопки від найдавніших часів по розкопи в Мексику.

Оце в загальному білянс моєї праці первом:

Дещо з того надбання під час останньої заверюхі загубилося і може й на все пропало (нпр. деякі циклі лірики, сатири й ліросатири, драматична поема «В Різдвяній ніч», цикль «На закруті», переклад «Електри» й «Ева в вечоровій сукні», «Записки» з 1907 і 1917, всі Промови й реферати).

Виснажлива праця в школі та зв'язані з нею дозвільні студії англійської й німецької мови просто виключають всяку свіжу творчу працю; можливі щонайвище перекладні вправи з тих мов.

Моя автобіографія була б неповна, якби я не згадав про свою довоєнну редакторську й видавницьчу працю в «Загальній Книгозбірні». Звісно, намічена мною мета так і залишилася незреалізованою мрією. Все ж таки в найтяжчу переходову добу нашої історії зредагував я й видав у ній поверх 30 випусків літературного (майже всі поезії Уляни Кравченко) й популярно — наукового змісту — як «Загальні основи музики» Людкевича та «Вселенна» Раковського.

Вкінці згадаю, що працюючи зі своїм хором, я написав для нього кілька пісень для літургійних потреб.

Оце і все.

Львів, у день Різдва Христового 1949 р.
Дм. Николишин.

Літопис Коломийський.— 1991.— Ч.2.— С.8-10.

*** Редакція висловлює щиру подяку п. Петру Медведику за надану можливість опублікувати «Мою біографію».

Скочиляс Ігор

Фольклорні записи з Борщівського повіту на сторінках журналу «Життя і слово»

Борщівщина здавна славилася національними традиціями. Протягом століть народна пам'ять зберігала унікальні відомості про минуле українського народу, його звичаї, обряди, побут. З першими паростками відродження у середині XIX ст. зросла зацікавленість у вивченні цього незораного досі перелогу. Наукові і пізнавальні експедиції до «забутих Богом і людьми» сіл започаткували перші будителі галичан з «Руської Трійці» — М.Шашкевич, Я.Головацький, І.Вагилевич. Згодом їх почин підтримали інші ентузіасти. За кілька десятирічок було зібрано величезний етнографічний матеріал. Пошуковою роботою займалися не тільки українські вчені, але й поляки, німці... Близьку результати експедицій дали можливість започаткувати на теренах Східної Галичини кілька етнографічних видань, в т.ч. українських (згадаймо хоча б «Матеріали до українсько-руської етнології» і «Етнографічний збірник» під егідою НТШ.)

Не так часто, як нам хотілося б, але на сторінках журналів і газет періодично з'являлися етнографічні розвідки і фольклорні записи, що ґрутувались на матеріалах з Борщівського повіту. (один з таких матеріалів «Літопис Борщівщини» вже опублікував¹). Чи не найбільший комплекс фольклору, зібраного на Борщівщині, опублікував журнал «Життя і слово». Зупинимося детальніше на його характеристиці, а також на історії появи в журналі борщівських етнографічних матеріалів.

Своїй появі «Життя і слово» завдячує Івану Франку, який був не тільки редактором журналу, але й постійним автором, рецензентом, коректорм. Видавцем часопису стала його дружина, письменниця Ольга Франко.

Думка про видання двомісячного журналу виэріла в І.Франко восени 1893 р. Про це дізнаємося з його листа до Михайла Драгоманова від 6 листопада 1893 р.: «Я приймаю титул «Життя і слово», і отсе завтра друкую малесенький проспект, котрий розсилаю, між іншим, і на Україну...»² — писав український Мойсей.

Журнал побачив світ в січні 1894 р. як «Вісник літератури, історії, фольклору». Протягом 1894-1895 рр. він мав п'ять відділів: I. Белетристика; II. Статті наукові; III. Матеріали історичні, літературні і етнографічні; IV. Критика і бібліографія; V. Хроніка.

Відаючи належне традиції, в перші два роки І.Франко з допомогою дружини і багатьох авторів журналу під рубрикою «Із уст народу» помістив значний етнографічний матеріал, що надходив в редакцію з різних регіонів Галичини. «Розпочинаючи в «Житті і слові» друкувати матеріали, записані

із «уст народу», — повідомлялось уредакційній передмові до першого тому, — ми дуже добре бачимо тісні граници, які дас нам періодичне видане з широкою програмою для публікації тих матеріалів... в порівнянню з величезним богатством того, що ще можна і слід би записати, особливо в Галичині, на Буковині і в Угорській Русі».³

Свою увагу до етнографії редакція обумовлювала тим, що «загальна для суспільності потреба публікувати матеріали найменше збирани (казки, легенди, анекдоти, місцеві перекази), на мотиви і варіанти досі незвіні, і зводячи про них систематично все досі надруковане до даної теми».⁴

Чільне місце в рубриці «Із уст народу» займають матеріали з Борщівського повіту. Більше представлений лише Бродівський повіт і Франкові Нагуєвичі. Це пояснюється дуже просто: з Борщівщиною Франка пов'язували приватні зв'язки і пізнавальні подорожі. На Галицькому Поділлі, а саме в селі Цигані проживав його добрій знайомий Омелян Глібовицький (1856-1905), священик місцевої парафії і активний громадсько-політичний діяч (В краєзнавчій літературі на що непересінну постать вже звертали увагу).⁵

У 1893 р. О.Глібовицький займає посаду пароха Циган. Того ж року, за порадою Чайковського, топуск собі дорогу в Цигані і Франко. Сюди він приїжджає влітку у житва з дружиною Ольгою і дітьми.⁶ Відвідини села стають традиційними. На початку серпня 1895 р. Великий Каменяр знову в Циганах. Тут Франко редагує п'ятий том «Життя і слова». З цього приводу багато листується з А.Кримським, в якого просить нових праць для журналу та матеріальної допомоги на дальнє його видання. Разом з дружиною вони знайомляться з місцевими народними традиціями, записують легенди і перекази, слухають розповіді старожилів. В особі О.Глібовицького Франко зустрів цікавого співбесідника і оповідача,⁷ а дочка священика Дарія визвіла неабияке зацікавлення етнографією. За посередництвом Глібовицького Ольга та Іван Франки налагодили зв'язки зі збирачами фольклору в Сапогіві і Лосечі.

Саме в період відвідин Циган у Франка зароджується ідея видання журналу (про що йшлося вище). Ентузіазм Дарії та Омеляна Глібовицьких, народного вчителя з Сапогова Дмитра Шимчука і Лева Василовича з Лосечі стають редакції у пригоді. За порадою Каменяра Дарія Глібовицька записує в Циганах цілу серію етнографічних матеріалів. Відгукається на Франкову пропозицію і Омелян Глібовицький. А Дмитро Шимчук і Лев Василович через Глібовицьких передають уредакцію свої фоль-

клорні записи.

Після відповідного опрацювання матеріали з Борщівського повіту з'являються на сторінках «Життя і слова» вже у другому томі за 1894 р.,⁸ а наступного року — у третьому і четвертому томах.⁹ Однак надалі їх публікація у розділі «З уст народу» припиняється. Така позиція редакції частково пояснюється у листі І.Франка до А.Кримського, в якому перший виявляє бажання виключити з журналу «єспі мітеріали етнографічні та історичні, а натомість розширити частку критичну та наукову...»¹⁰. Доля неопублікованих матеріалів, переданих у редакцію з Борщівщини, по сьогоднішній день залишається невідомою.

Тим не менше навіть те, що вдалося помістити на сторінках журналу, є значним доробком у вивченні фольклору Борщівщини. Всього опубліковано 18 матеріалів, в т.ч. одну казку, 2 легенди, 3 новел, 9 міфів та вірувань і 3 анекdoti. Шість матеріалів записано в Циганах (п'ять

Дарією Глібовицькою і один — Омеляном Глібовицьким), десять в Сапогові Дмитром Шимчуком, по одному — в Лосечі (Левом Василовичем) і Турильчому (Дмитром Шимчуком). До однієї з легенд, записаної в Циганах Д.Глібовицькою, є коментар Івана Франка. Всі четверо дописувачів відгукнувшись на заклик «Життя і слова» знести посильний внесок у розвиток української етнографії: «Всіх прихильників нашої народної словесності, котрі або мають можливість записувати з уст народу, або мають на руках збірки творів..., просимо дуже присилати нам свої записи для використання.»¹¹

Свідомо не даю текстологічного, мовознавчого і етнографічного аналізу публікованих матеріалів: це повинні зробити фахівці. Від себе зазначу, що пропоновані широкому загалу фольклорні записи описано за сучасним правописом із збереженням особливостей мови видання. Матеріали систематизовано за тими принципами, яких дотримувався в журналі Іван Франко.

1. Боровський В. Похоронні звичаї і обряди на Галицькім Поділлі в повітах Борщівськім і Мельницькім // Літонис Борщівщини.— 1992 — Випуск перший — С.34-36
2. Життя і слово. 1894-1897. Систематизований показчик змісту (склав П.Г.Баб'як).— Львів, 1968.— С.1.
3. Життя і слово.— 1894.— Т.1.— С.140
4. Там же.
5. Скочиляс І. Омелян Глібовицький — будитель Циган // За вільний край.— 1992.— 14, 21 листопада.
6. Галицький П. Богдан Лепкий на Борщівщині // Альманах «Нічлава».— Борщів, 1991.— №1.— С.6.
7. Медведик П.. Михайлук І. Іван Франко і література Тер-

1. Боровський В. Похоронні звичаї і обряди на Галицькім Поділлі в повітах Борщівськім і Мельницькім // Літонис Борщівщини.— 1992 — Випуск перший — С.34-36
2. Життя і слово. 1894-1897. Систематизований показчик змісту (склав П.Г.Баб'як).— Львів, 1968.— С.1.
3. Життя і слово.— 1894.— Т.1.— С.140
4. Там же.
5. Скочиляс І. Омелян Глібовицький — будитель Циган // За вільний край.— 1992.— 14, 21 листопада.
6. Галицький П. Богдан Лепкий на Борщівщині // Альманах «Нічлава».— Борщів, 1991.— №1.— С.6.
7. Медведик П.. Михайлук І. Іван Франко і література Тер-
10. Життя і слово. 1894-1897. Систематизований показчик змісту.— С.1.
11. Життя і слово.— 1894.— Т.1.— С.140-141.

Легенди.

1. Христос і Циган.

Присвяся Ісус Христос в цигана за челядника. Циган каже:

— Що будеш робити, коли я сам роботи не маю?
— Ходім до двора, там є сто коней не підкованих, тра їх підкувати, бо вони тому слабі.— Пішли до двора. Циган перше до пана, а Ісус Христос до стайні, всім коням повідтинає по одній нозі. Приходить Циган, як візьме падкувати: — Що ж пан мені скаже? Що ти мені наробив? — Чекай но, чекай, якось воно буде.

Поскладав Ісус Христос назад коням ноги, підлікував — коні здорові. Циган хотів йти до пана, — щоб заплатив,— Ісус Христос не позволив.

— Бог ти, як будеш варт, заплатит, а зрешту то нс ти заробив.

Ідуть далі. Приходять до якогось села, є весілля, є погріб. Питається Ісус Христос Цигана:

— Де підеш?
— Я йду на весілля.

Пішов на весілля, а Ісус Христос пішов до вмерця. Такий там плач, такий завід, одна-однісінька доня, гарна, вже до людей — тай вмерла. Ісус Христос зви-

тався, приступив до тої дівчини, покраяв, а так, назад поскладав, водов покропив, дівчина ожила. Такий чуд, така радість, не знають, як дякувати, чим би ся віддячити Ісусу Христу. А народ збігся, нікого на весіллі (немає), всю тут.

Ідуть далі, ідуть, а циган вже зголоднів. Каже:

— Так би що з'їв!

— Іди до тої низенької хати, там на скрині є три булки, принеси.— Пішов, приносить дві.

— Чому не три,— питает Ісус.

— Не було, но дві.

— Ей три, признавайся.

— Бігмс, но дві.

— Дві, то дві,— каже Ісус Христос. Пішли далі. Тра було йти через воду. Христос перейшов, а циган зачився топити. Кричить:

— Хто в Бога вірує, най ратує!

Ісус Христос каже:

— А було три булки? Признавайся, виратую.

— Бігме, но дві! — Вже ся таки топить, голови не видно.

— А що, було три? — Витягус циган з води два пальці, що но дві.

— Но то топися, колись такий злодій,— каже Ісус. Зачув циган тай виймав три пальці.

— Коли признався, то ти ще дарую, но не бреши більше. Ідуть далі. Приходять до якогось села, є

весілля, є вмерлець.

— Де підеш, циган?

— Я до мерця.

— Но, іди до мерця, а я піду до єноді.

Пішов циган. Ісус за ним тихцем, став під вікно, дивиться, що циган буде робити. Прийшов циган до хати, а там маленька дитина вмерла. Заводять тато та й мама,— от звичинь.

— Цитти люди, я так зроблю, що встане.

— Добре, роби, коли знаєш.

Взяв циган ножа, покраяв дитину, так шепче, складає, набрав води — кропить — що, коли не помагає. Тоді люди цигана як зачнуть бити! Ісус Христос дивиться, що таки заб'ють, входить в хату, спам'ятає роз'їлих. Взяв цигана, виходить з хати.

— Будем ся розходити,— каже Ісус Христос до цигана,

— бо я з тобов не витримаю довше. Іди си без мене в світ.

— Та де то ти зі мнов не годен витримати,— каже циган,— то я з тобов не годен, ти мені всюди псуєш!

(В селі Циганах Борщівського повіту від селянки Анастасії Рибіцької 8 квітня 1895 р.

записала Дарія Глібовицька.)

2. Як два брати носили вечерю до чорта.

Було два брати, оден богач, а другий бідний. День в день той бідний в богача на роботі. Та тільки заробит, що діти нагодує. Ні поля свого, ні худітки, кавальчик города; хатина — тільки його.

Прийшов Святий вечір; каже тоді бідний до жінки:

— От знаєш що, тра сего року віднести вечерю до брата. Хоть він молодший, але богач, та тра йому честь віддати.

Що там вже було, зварила борзо, насипала в миски, там два хліба на миску поклала, зав'язала в хустку, взяв бідний тай поніс. Прийшов до брата, втврив двері тай каже:

— Прошу вас, брате, на коляду.

Той як ся взлостит, тай до него:

— Їди до чорта з своїв колядов!

Бідний завстидався тай в двері. А щезби (чорти — ред.) вже с. Схопив го тай несе; наляк ся бідний, ніц не поможе, щезби несуть го до себе з вечеров. Так летят, як вітром, несе бідного до пекла. Добрий дух радить чоловікові тому, так шепче, що має робити, на місці як вже будут. Приніс го вже перед найстаршим. Тішиться той вечеров, водить він сго по таких покоях дуже ладних, такі всюди гутири (купи — ред.) грошей, і мідяків, і срібні, і золоті, всілякі. «Бери кілько хочеш, я тобі не бороню». Гадас си бідний: «Не буду я тих грошей брати, хотіть як би ми ся здали, бо казав дух добрий: не бери гроші, но кажи, най ти дасть кілька верх (верет — авт.) маку, що в котлі кипит, бо кілько зерен маку возьмеш, тілько душ з пекла викупиш. Прослухай, не лакомся на гроші, добре вийде».

Обійшли всюдісіньки, каже той найстарший до него:

— Дякую ти за вечерю, за то маєш в місці гроші, в тебе біда, придадуться.

— Не, пане, не хочу грошей, але дайте мені того маку, що вариться в котлі.

Недобрий став старий — страх, тай каже:

— Нащо тобі того маку, де його посієш стільки? А за гроші будеш панувати.

— Таки прошу вас, як ласка, то дайте.

Дивуєся той — дух святий при нас хрещених — дітік, звідки йому ся маку захотіло, але не поможе, тра дати, бо дуже просить, тай вечеру приніс. Дав йому того маку в миски, тай взяв його назад той, що приніс (чорт — ред.), звіяється вітер, тай принесло го як на поріг перед хату; персхристився, всю щезло.

Приходить до хати, а жінка так падкує, заплакана, троха взяла сварити,— звичайно, жінка, хоть і добра, а того не любить, як чоловік де забавляється, а ще в такий день. І діти чекали-чекали, тай пішли спати. «Хто вигадав так робити»,— каже вона до ного.

— Видно, тішилися братова тай вечеров, тай тобов! Вже то мався і брат тішити, тай приймали тя. А в миски що дали? — Того говорить тай розвиває, а там повнісіньки миски золота.

— А то що?

— А я знаю що? (З маку зробилося золото!) Ціть то цить, я ти всю розповім, но абіс ніц нікому не казала!

Сказав він їй всю як було; гроші сковали, тай за якийсь час потроха виймали, то си воли купили, корови, а все десь то ніби заробили, ніби що,— багачі, що страх. Люди ся дивують, а братови страх завкрили (завидно — ред.).

— Піду я, жінко, до брата, поспитаю, де він взяв таких маєтків? То перше як би був в мене не заробив, був би з голоду здох, а тепер то і не загляне до мене, такий дуже пан!

— Та де він тобі скаже?

— Е, підіду го, то він ся виговорит, я мушу такої знати! Приходить до брата:

— Слава Богу!

— Слава на віki! Просимо сідати, що там чувати, здоровісті?

— Здоров, славити Бога.

— А діточки тай жінка?

— Дяківать, здорові. От не заглянув би до вас, та скучилося ми за вами. Кажу до жінки: «Такой піду, навідаюся до брата, та вже май-май як ми ся виділи, ще на Святий вечір. А я тогди так не файно вас приймив, злосний був-см, на діти та на жінку, вже добре не пам'ятаю. Але не гнівайся на мене, я не можу скятися того.

— Е, що там, пусте! Я й забув. Дай, жінко, чим погостити! Такі рідкі гості... Маєш там мід, застели скриню, подай-но білій хліб!

А жінка, вбрана як на свято, щось ніби краснійша, звичини «прибери пень, буде подобень». Така рада, усміхається, бігає, припрошує. А така гонорна, спровока промовляє, а все з-під вока зирк на чоловіка, чи меркує він (чи розуміє — ред.), як то братові немило дивитися на то всю.

— Гей, брате, та то ви мене гей би як пана приймаете! Звідки ви то взяли?

— Так мені Бог милосердний дав, що як ви мені на Святий вечір закляли, сплакав я гіренко, вернув додому, тай таке-м богацтво приніс! Якбисьти були мені не кляли, був би все такий бідний.

— Ей, ви жартуєте.

— Правду кажу.

— Алс?

— Бігме!

— Ану брате, я вам вечеру принесу, а ви мені так заклиніт, буду видів, чи то правда.

— Нащо вам того? Ви, Богу дякувати, і так не бідні, нащо того, то зле, вам того не треба.

— Таки брате, коли вас прошу, то заклиніт!

— Ще раз вам кажу, що зле буде, але що ж зроблю, коли вже так лементусте, то заклену (Не міг він йому всю казати, бо дух добрий не позволяв, но жінці).

Пішов Він додому: — Ей, жінко, будем і ми таке мати, бо так а так брат казав, він мусить мені так заклясти, вже обіцяєв. Не хотів, не хотів страх, але як став просити — пристав (згодився — ред.).

Прийшов Святий вечір.

— Вари, жінко, борзо вечеру, понесу до брата.

Жінці аж ся заманило, коби то якнайборшє приніс тії гроши, коби таке богацтво мати, як тамті. Зварила всюсь дуже добре, тай калачі поклала, зав'язала, щей за двері чоловіка випровадила.

Прийшов до брата тай каже: — Прошу вас, брате, на коляду!, — а, бойтесь, аж го нема, щоби брат інакше не сказав, як обіцяєв. Вже мав брат сказати: «Дякуємо», — (але) пригадав си, що він не тому, що годиться еден одному вечеру післати, а чому єнчому він прийшов (а по щось інше він прийшов — ред.) Пригадав си тай каже: «Іди си до чорта з твоюв вечеров!»

А той (чорт) як го пірве, втішився ним, бо вони того дня лиши на то ческат, коби хто так сказав. Приніс го перед найстаршого, хвалит ся ним. Богач поклонився, віддав вечеру, ще і промовив. Така в пеклі втіха, аж гуляют з втіхи. Так обводят, всячину показуют, так ся богачеви сподобало. Файнно, добре страх! А як засвітила.

— Возьми собі кілько хочиш тих грошей і яких хочиш.

Так горне богач, і в миски, і по кишенях, аж впрів. Ото коби то всю жінка виділа! Тото ся тими гроши буде тішити!

— Бери ще. Я ти не бороню.

Вже подякував, не міг вже більше. Тепер той найстарший (чорт) казав го віднести до его дому. Той самий (чорт), що го приніс, пірвав богача на барки, прилетів перед сго хату, як ним трісне до порога! Гукнуло, аж хата затріслась, шуверня ся звіяла, злякалася жінка, вибігла, та лише череп'я з його мисок та мазюка з чоловіка розіллялася. Так що, десь по святах мала ся (жінка) за єнчого віддати (вийти заміж — ред.) як який взяв. Тай таке.

(В Циганах Борщівського повіту від селянки Рогозинської 18 лютого 1895 року записала Дарія Глібовицька.)

Казки.

3. Жених-мрець.

Парубок з дівчиною любилися. Покликають хлопців до войска, покликали і його. Плачуть вони обое, бо вже будуть розставатися. Хто на то питас! Щож плач поможе? Розказ — тра йти.

Їдуть рекрути, тай і він збирається, а так гірко плаче, вже таки попрощався з татом та мамою, з родинов, тай і з нев. Не можуть розстатися. Випровадила вона його аж за село, а там коло христа кажуть: «Присягнім собі, ані я з єншов не женюся, ані ти за єнчого не підеш.» Так і присяглиси.

Може там рік, може два, я там добре не знаю, пишут з того краю, де він був, письмо, що він умер. Так дівчині як ніж в серце вгараздив, аж дуріс. Журатся тато і мама, бо то була єдина (дочка), а таке

богацтво, маєтки. Зі світів старости присилають і багаті і файні, щож, коли такий не піде, плаче та й плаче. Кажут тато з мамов, родина радит: тра дати на волю, най вже робит, що хоче. Така стала но тінь, побіліла, аж ніби постарілася. Істи не годна, сон не береся, вийшла з хати, стала на вротях — плаче. Дивиться, іде жовняр, такий як він, таки пізнає, що то він. Біжить протів него, врадувалася дуже, тай каже:

— Таж писали, що ти вмер?

— То не правда, я не вмер, я і хату свою і газдівство маю. Знаєш що?

— Ходи зі мнов, будем разом жити.

— Е! А тато, мама, — не пустят.

— Е! Що тато! Я переднійший. Не тра їм казати тай вже.

— Лишишь ти ту, чи підеш?

— Мені ще не вільно.

— Добре, прийди коло сноді, піду з тобов. Візьму дещо тай піду.

На другий день, гей би вессліш їй стало. Не було тата тай мами вдома, — накликала дівчат, прийдут, співають, жартують, приймає вона де чим, аж втворюються двері, входит жовнір. Она глипнула що то він, ніц не каже. Сів си на лавці, сидит, а дівчата гадали си, що який йде на урльоп, заздрів світло, вступив ся загріти. Єдна дівчина взяла мітлу, хату замітає, глипнула погри него під лавку, спозирнула по нім, — взяв її ляк, поглянула подівчатах тай тихцем одна по другій — гет повтікали, но она лишилася.

— Ну, тепер ходи (зі) мнов!

— Несма тата тай мами, як хату лишити? Прийди завтра, допевне піду.

Пішов він. Назавтра — так коло восьмої години ввечір, старі сплят, він приходить. Взяла вона собі зі скрині півстоток полотна, коралі, гроши, пішла до комори, знала де ключі, знала всі входи — звичінь пле-канна, всюсь було вільно. Вже йдуть. Питає єго:

— А далеко до твоєї хати?

— Ні, не далеко.

Йдуть, йдуть, вона вже змоглася (зморилася — ред.).

— Ай, — каже, — я вже не годна йти, так мня ноги болят.

— Знаєш, я сс перекину в коня, боршс будем.

— Та добре.

Перекинувся в такого красного білого коня... Но она на него сіла, як той кінь пудне, — так литит, так литит, но тільки мигас всюсь перед очима, де які гори, то ліси, то води. Она за такі і не чула! Як той вітер біжит, не спочивас і не змучився. Все біжит і біжит. Спинився аж коло якогось гробу розваленого на цвинтару.

— Злізай, — каже.

Злізла. Він знов такий як був.

— То моя хата, лізь до неї.

Аж тепер стало їй лячно. Що ж би ту зробити?

— Добре, я полізу, але перше лізь ти, а я подам полотно.

Вліз він до гробу, она йому подала полотно, тай в річи розвинулося. Він тягне, а вона все ся назад поступас, все з цвинтару, так то-то полотно розвивала, аж за цвинтар стало. А він все кличе: «Та чому вже не даєш».

Тоді вона як зачнє втікати! Видит, якесь село, — до того села! Коби як найборшс, бо чус, що він-за нев гонит. Тут й допаде (должене — ред.) її — всюсь пропало. До першої хати ледве жива допала, б'є до вікна — втворили. Питають, що за єдна, — єнча бесіда, ніц їх

не розуміє. Хоть чужі, а добрі люди,— взяли до хати. На рано пішла чутка по селу, що така а така дівчина звідкись прибігла, не знати, що за сдна... Дійшло тое аж до капітана, бо в тім селі військо стояло. Прийшов капітан, він вмів по нашему бесідувати, випитався, звідки вона. Вона всю розповіла, як то воно було, акурат правда, що такий а такий жовняр був так ся називав, і правда, що от недавно вмер. Видит капітан, що то зіправді цуд (чудо — ред.), бо де ж би то годен аж до чужого краю забіchi. Капітан письмо зробив таке, що її громади аж до того краю і аж до того села відправили, звідки она була.

А там вдома такий плач, такий завід, скрізь питают по селях, чи не видав хто, де ся поділа, не знати де, та й що. Як прийшла з людьми, втішилися, погостили і заплатили людям. Питають, як то було? Розповіла і їм, як було. «Біда буде»,— кажут. Но (лиш — ред.) — вечір прийшов, він є. Ніхто его не видит, но она. Питається він її:

- А казалась всю правду?
- Ні, нічо-м не казала.
- Ale то не правда, казалась.
- Ні, не казалам.
- Кажи правду, бо ти тата пітну.
- Жаль ми тата, ale роби вже що хочеш, а такої не скажу, бом не казала.

На рано тай вже тато вмер.

По похороні ввечері — а він є, знов до неї:

- Скажи, чись казала, бо ти маму пітну.

Бойтесь призвати, бо тай голову вкрутит, душу загубит.

На рано вже мама вмерла. Поховано красно маму, приймila людей, там убожину, розійшлися. Сами-самісінька сидит, знов він приходить, не дас спокою: скажи тай скажи, чи розповілась, бо і тебе пітну. Не поможе, вже її не жити.

— Добре, допевне скажу ти правду, ale аж за три дни.

На другий день скликала родину тай чужих і каже до них:

— Мушу вмирати. Парубок той, що го любила, той, що в войску вмер, не дає мені спокою і не дасть, бом му присягла. Правду кажу, будете видіти, що за три дні вмру.

Поділила маєток, сказала, кілько мають дати за похорон, зпрашалася з всіма та й каже до них:

— Єдно вас прошу і то дуже вас прошу: файнно мене ховайте, най буде багато челяди, най они останній раз мені послужат. Ale на лаві мене не кладіт, через поріг не нісіт, дорогов не везіт, на цвинтару не ховайтс. Покладете мене на серед хати на майстараті, викопаєте яму попід поріг і туди пересунітс, понесите мене навманці, поховаєти в лісі.

Третього дня таки вмерла. Всю як просила, так зробили. Пуста хата, всі збралися, вже вечер, аж ту він приходить, сідає на лаву, сидит, чекас на ню, сам до себе каже: «Десь забавляєся, тра чекати, може, надійде». Ale вже скучилося сму чекати, зхопився з лави, такий лютий, такий злосний, так по хаті гонит, так літає: «Де она, де она може бути? Всюдам вже шукав, знаю, що вмерла, всі гроби перевернув, всіх вмерлих рушив. Гадаю: ожикала, ale нема меже живими. Де она ся поділа.»

Став на серед хати, питає лавки :

- Лавко, хто лежав на тобі?

Лавка відзвивається : — Лежав хто? Газда, а потім газдиня.

- А дівчина ні?

— Ні.

Питає порога: — Не несли кого через тебе?

Поріг відзвивається: — Несли.

— Кого?

— Газду і газдиню.

— А дівчину ні?

— Ні.

Вилитів на дорогу, питає: — Дорого, не везли тобою вмерлого?

— Везли.

— Кого?

— Газду і газдиню.

— А дівчину ні?

— Ні.

Полстів на цвинтар, ще раз всі гроби перебурив, бо опирі так робят, ale таки її не знайшов. Тому она і ховати так казала, бо знала, що він буде її шукати.

Богатого пана син, що панич, любив полювати. Раз той панич зайдовдало в ліси, де ще не був, набив деяких пташків, час вертати би додому. Надібав стежечку тай нев іде, ідс. Дивиться, така ладна квітка зацвила, такий така дуже ладна, такої ще не видів. Зірвав, приніс додому, хвалиться нев, всім показує, бо ж то дуже ладна. Не дасть нікому. Вложит в склинку (склянку — ред.), занесе до свого покою, най єму буде файнно. День, два дни і більше є та квітка в него, не в'яне, такої все ладна що цуд. Вернув він якось пізнійшс за обідом до шафки, де єму все клали, як сго не було, дивиться — немає. Такий розрех: хто обід з'їв? Нема такого. На другий день так само, ба і на третій. Гей, що то за диво? Лакей побік замкнє, ключ сковас, обід хтось з'їсть. Гадає си панич: «Ніхто но лакей такий премудрій. Чекай, дійду я.» Закликав хлопака, що був при дворі, він го любив і вірив єму.

— Слухай, хлопче! Я сковаюся під ліжко, а ти покій замкни, постав ключ, де я все вкладу, і ніц нікому не кажи, і щоб ніхто не видів.

Хлопець так зробин. Всі гадали, що панич пішов на польованс. Знов, як все, приніс лакей обід, поставив в шафку, замкнув покій, оставил ключ на своє місце і спокій. Чекає панич під ліжком, що то з того буде, де сго ся обід діває. Аж тут щось стукнуло зі стола! Він дивиться, а то така дуже ладна ланна, тай до шафки, чисто всьої обід виїла. Бере ся шафку замикати, а він з-під ліжка, скопив її, надивитися не може, така ладна-ладна, тай то з тої квітки — сесе також диво!

— Як то може бути?

— Я так нібім спала, ніби ми ся сніт, що мене ховали десь в лісі, так ладно було, ale я ніс вмерла, я вже жила, ale душа моя трохи вже снча, не така як тамта, ale она та сама, но вже вчена і ніби панська стала. Мені всю здається, що я так довго спала. Бо то я не знаю, чи то правда, ale люди кажут, що чоловік ніколи не вмирас, но душа переходит зараз в снче тіло. Вже то так мав Бог дати.

Каже той панич татові тай мамі, що буде ся з нев женев.

— Добре,— кажут.— знайшов єс, най буде твоя.

Розписали по панах, щоби з'їдилися, бо буде (в) їх сина весіле. З'їхало на той день такого гостей, таких панів різних зі світів, музика грас, п'ют, їдят. Пани то вміють забавлятися.

Щось місяць цілий забавлялися. По весілю, може там в рік, в два, в три, я там вже не знаю, в кілько то було, пішов він собі на польоване, бо він такої як перше ходив, а она дома, сидит собі в покою, бавит маленьку дитину. Втворюються двері, входить

жовнір: одна нога кур'яча, а друга воля. Вона єго — кілько то літ, а зараз пізнала. Став, дивиться, дивит звистно, а так дуже широ, вдивився паню, тай пітає:

— Щаслива-сь? То твоя дитина? Віддалась ся, за мнов ти ніц не жаль? А присяга?

Лячно стало їй, лячно, не знає, що робити.

— Не бійся, — каже до неї. — Полюбилася синчого — любися, віддавайся! Щаслива, то си будь! Но віддай мені мою присягу! Дивися, який я нещасливий, спокою не маю, тільки то вже літ шукаю тебе. Меже живими не можу бути, а на тім світі про присягу Бог суду не зробить, про то і опиром я став. Тепер я знов тобі спокою не дам, доки на тім місци, десьмо присягали, присягу не вернеш.

— Добре, завтра буду на тім місци.

Він щез. Прийшов чоловік додому, взяла она казати, так і так, всю ю як було. Вже ся всі в домі довідали, але що ж би то зробити, як би то тую присягу віддати? Бо шкода жінки. В тім селі був старенький священик. Просят его на пораду. Розповіли всю, каже він: «Добре, я пораджу.»

На другий день зібрали процесію, де що до служби Божої потреба, скоро съйт вибираються в дорогу, щоби на той час бути, як ему обіцяла. Так вже коло восьмої години ввечері було, як там прийшли на тєс місце, де собі присягали. Народу такого, кождин хотів видіти, що з того буде і чи правда то всю, що вона говорит. Взяв священик, оперезав її тим шнуром, що то до служби Божої оперізується священик, обмотав ще і до себе, накрив тим її голову, що чащується накриває, чекают, чи прийде. Аж ту він іде. Она видит, показує всім, коли ніхто більше не може видіти, но она. Прийшов, віддав їй першу присягу, а так она ему. Всіх, як стояли, священик поблагословив. Як ся тогди звіс завикуха, як пірве в гору її, аж ксьондза піднесло. Тільки на ні було священичих речей — ніц їй не зробив.

Від тої пори був спокій. Они собі обос щасливо жили, любилися та ї, може, ще живут і до нині любляться, але ми за них, а они за нас не знають.

(В Циганах Борщівського повіту 8 листопада 1894 р. від селянки Гани Буяр записала Дарія Глібовицька.)

Прим. Ся казка — зліпок з кількох казочних тем. Поперед усего ѹде тема «Женех-мрець» (Біргерова «Ленора», далі змішена трохи тема «Красавиця, приспана в лісі», а кінець пригадус трохи закінчення легенди про Св. Василя і Євдадія. Літературу двох перших тем подано в одній з слідуючих книжок «Життя і слова».

Ів.Фр. (Іван Франко)

Новели.

4. Як солдат сповідався.

Жив собі раз оден солдат, а був при тім злодій. Приходить він раз до попа, щоби ся висповідати. Коли уکляк, питает його піп:

— Який гріх соділав еси?

— Маю дуже великий гріх!, — каже солдат.

— Який?

— Украв ем мотузок, — каже солдат.

— То, не великий гріх.

— Ой, чому не великий! Мотузок був довгий, а на

кінці корова.

— Так, що іншого? — мовить піп, — то великий гріх.

Солдат, сповідаючись, заздрів, що перед попом стояли два червінці. Добра нагода, коби лиши удається вкрасті! — подумав собі. Коли уже всі гріхи виговорив і піп, завдавши йому покуту, казав битися в груди, а сам підніс очі до гори до Бога і відмовляв молитву о відпущені гріхів, посягнув солдат помалу другою рукою і украв два червінці з-перед попа. Встаючи вже від сповіданні, сказав:

— Се один червоний вам батюшка, за сповід!

Пішов потім в кут до дяка, котрий лагодився до служби. Піп вбрається і став правити службу, а солдат з дяком співають. Надійшов апостол. Піп сказав: «Премудрість!» І пішов за престол. Нім дяк іще встиг знайти «Апостол», вирвався солдат тай крикнув: «Какая премудрость? Показався тай сковансь!»

Піп при службі Божій підніс до гори руки при молитві, а солдат каже: «Нам батюшка показує, що у него така велика шапка!», — при тім розложив руки навхрест широко, як лиши міг. Прийшло причастіє, він вклякнув. Піп дає йому ложечку, а він хап за чашку тай каже: «Що мені по одній ложечці! Я і так ниньки не снідав!», — і вихилив чашу до дна.

(В Сапогові Борщівського повіту в році 1883 записав народний вчитель Д.Шимчук.)

5. Як циган штокою найвся.

Їде циган дорогою, а голоден, мало не плаче. Дивиться, а коло одної хати повно людей на подвір'ю, столи накриті і люди їдять. А то господар справляє поминки. Циган ввійшов на подвір'я, але ніхто не дає йому їсти. Їде він до голови по розум. Взяв по тайки камінь за пазуху та й кличє господаря. Виходить господар тай каже: «Що хочеш, циганс?»

— Я маю дуже пильний інтерес до панотця (а бачив, що панотець був у гостині в хаті того господаря); випросіт їх сюда, я маю їм щось сказати.

Побіг господар до панотця і каже:

— Якийсь циган має до Вас пильний інтерес.

Священик виходить і каже: «Що хочеш, циганс?» А циган виймас камінь і каже:

— Прошу єгомостя, що би такий кавалок срібла коштував, як би так хотів продати?

Священик подумав собі, що циган напрівду має стільки срібла, тай міркує:

— Тепер я буду богачем, бо циган не знається на сріблі та й мені продасть дешево. Але щоб другі люди не знали, що він купус срібло, сказав до цигана:

— Я тепер не маю часу, ви ходіт до хати тимчасом та сідайте коло мене, а потім по поминках зайдете до мене.

Сідає циган коло панотця, єсть курку, п'є вино. Найвся, напився до ситу. Потім став панотець і збрігається до виходу. Вийшли на вулицю.

— Паноче!, — каже циган, — щоби такий кавалок срібла коштував?

— Ану покажи!

— Та я не маю, я лиши хотів знати!

Панотець розсердився та до цигана, а він в ноги. Так циган похарчується задурно.

(В Сапогові Борщівського повіту в році 1883 записав народний вчитель Дмитро Шимчук.)

6. Іван і жиди.

Прийшов Іван до корчми. А там його добре знали.
— Дай-но, жидово, горівки!

Дали Іванові горівки, перехилив тай каже:
— Жиди, жиди, бодай ви не знали ні лиха, ні біди!
— Іванку, кажи ще так, дамо ти горівки.

— Буду казав.
Дали Іванові горівки тай кажут:
— Коби ти пішов до божниці, видів бісь, як там

зайдуться руський Бог з жидівським.

— А ви вже виділи?

— Ми, чуєш Іване, не виділи но знаємо, що щоночі
б'ються. А ти піди на цілу ніч тай нам розповіш,
котрий Бог сильніший.

Пішов Іван підпітий до божниці. Замкнули жиди
на ключ, щоби видів Іван, як боги б'ються. Положив
Іван фантину під голову тай заснув. Будиться, вже
жаріс. Пригадав собі, що жиди будуть питати, тра-
щось казати. Взяв якоїсь палюги, так по божниці го-
нит! Побив вікна, поломав вівтар, книжки подер, сів
тай сидит. Приходять жиди. А-я яй! Такого клопоту,
такої радості!

— Що то такого, Іване?

— Е, говоріт! Я от добре щом живий. Як ся зачали
боги бити, дивіться, що поробили.

— Іване, котрий котрого переміг?

— От най то буде при мені. Нашо вам знати.

— Скажи, Іване, скажи, котрий Бог сильніший?

— Ну та котрий? Наш, руський.

Такий вчинили крик, такий вайкіт. Іван в сміх.

— Чекай, Іване, дамо тобі тепер за то, що нас
здурив, і стільки шкоди маєм.

— Та робіт зі мнов, що хочете, но не давайте пиро-
гів з трома рогами, бо дуже будуть мене в горло
колоти, буду ся тяжко мучив.

— Навмисне так зробимо,— кажуть жиди. Нава-
рили з трома рогами пирогів, повну миску дали
Іванові. Так Іван єсть, в річи (про вигляд — ред.)
стогне. Дивляться жиди: жис Іван. Знов до него бе-
рутися.

— Робіт ми вже що хочете, но по склі мя не возіт!

Берут Івана, садять на віз, насилали різного скла,
тягають Іvana. Кричить він, а жиди тягають, патин-
ки погубили, ноги покололи,— а Іванові ніц.

— Злази,— кричат.

— Робіт вже що хочети, но гречиников не куріт!

— Коли так, то лізь на вишку, будем тя курили.

Поліз Іван на вишку, приткав каглу тай дим на
хату пішов, а Іван спит. Кашляють жиди аж їм очі
болят. Тай кажут:

— Що то нам, то сму гірко! Тра подивитися.

Лізут, а він жис.

— Чекай, коли такий, то тя втопимо!

Зав'язали Івана в мішок, закликали: чогось жи-
да, заплатили, несс Івана до води, не питас за що . з'ї
за котре. Гаскає Івана, а Іван все:

— Я не вмію ні читати, ні писати, мене хотят за
рабіна обрати!

— Що, що ти кажеш, Іване? — каже жид.

— Та що, хотять мене за рабіна обрати, а я не
хочу.

— Та як? Над водов?

— А ти що гадав? Над водов і тра тихо сидіти в
мішку, а я! А ти як гадав? Тепер так рабіна вибира-
ють. Знаєш що,— каже Іван,— будь ти за рабіна!

— Вилізай, Іване, а я в мішок влізу, най мене
оберут.

Вліз жид до мішка, Іван добре зав'язав, лишив на

березі, а сам пішов. Прийшли жиди, гадали, що то
Іван, трутили в воду. А Іван за якийсь час на якімсь
селі став за фірмана в пана. Їде він за якийсь час
чвірков як птахи, вступив до тих жидів на попас.
Пізнали го жиди зараз.

— Ай, вай, Іване, а ти звідки взявся? Тай такими
ладними кіньми!

— З тамтого світа! Що, не знаєте?

— А звідки взялись ті коні?

— То мої, я там такий пан!

— Чусш, Іванку, а наші татуньо та мамуня, що
вони там робят? Як їм там?

— Та що,— каже Іван,— не такі лахутники, як
ви. Панують, повозками їздять. А ярмарки які там,
коби съти знали!

Жиди почукуют.

— Чусш, Іванку, потопи нас, коли там так добре.

— А я, вже і там за мнов!

Не дурний. Так жиди просят, щоби їх потопив.

— Ну, ну, я вас потоплю, но най вас збереся
більше, а тепер не маю часу.

(В Циганах Борщівського повіту від селянки Ва-
силіхи 14 квітня 1895 р. записала Дарія
Глібовицька.)

Міфи і вірування.

7. Зносок-біда.

Один чоловік хотів мати чорта на богатство. Чув
від людей, що як носити курячий зносок дев'ять день
під лівом пахов, виліз чорт і скаже: «Чого ти хочеш,
якого богатства?» Але той чоловік боявся носити під
пахов, для того положив його під курку. Курка ви-
сиділа чорттика.

Раз пішов чоловік у поле сапати і лишив діти самі
дома. Чорттик виліз з-під квочки і діти ним бавилися.
Приходить чоловік додому, а чорттик йому гиць на
шию.

— А як же ся масш? — каже він. — Чогось хотів,
то і маєш.

Чоловік ся напудив тай взяв сокиру і хотів чорта
вбити, але сокира не рубала його. Чоловік кинув його
на двір, але він каглов знов уліз. Видит чоловік, що
ся чорта не позбуде, пішов до ворожки, дав 20 ринсь-
ких, і та собі його взяла.

З того маємо науку: не шукай собі чоловіче біди,
бо вона сама тебе найде, але тяжко ся її потім позбу-
ти.

(В Сапогові Борщівського повіту в 1883 р. запи-
сано народний вчитель Дмитро Шимчук.

Правопис оригіналу захований.)

8. Чорт-баранчик.

Одесн чоловік повертає з ярмарку п'яній. Прийшав
перед чігуру тай бачит, що на траві пасеться малень-
кий бацьничик. Гой чоловік ішов на коні, на дворі
було тихо, нігде ані вітер, ані шкабернув, ані пес не
загавкав. Місяць світив дуже ясно. Сей чоловік,
увидівши баранчика, думав, що то його діти як пасли
стару на пасовиську недалеко фігури, тай загубили
того баранчика. Для того зліз він із коня, підоймив
баранчика на руках, висадив на сідло, сів сам і їде
даліше. На дорозі зауважив він, що його баранчик
щось не хоче лежати на сідлі під його руками, але

пнеться угору і сам стойть на сідлі і не падає. Здивувало його то дуже, але не міг догадатися, що то може значити. Коли вже прийшав перед свої ворота, встав той чоловік з коня і хотів здіймити баранчика. І нo що простяг руки тай сказав: «Сараку баранчик!» — а баранчик заревів басом: «Шараку баранчик!» В тій хвилі запіяв когут і баранчик зник.

(В Сапогові Борщівського повіту у 1883 р. записав народний вчитель Дмитро Шимчук.)

9. Три чорти беруть жідову душу.

Мої таточки як умирали, то були дуже щасливі, бо за їх душечки прийшло три ангели: оден з ріжком, другий з мішком, а третій на губі (?). Той з ріжком сів коло таточки тай гладив їх попід бороди, щоб борше вмирали: той на губі дивився, чи борше буде душечка виходити, а той з мішком чекав, аби душечки кинути. Таточки були би ще довше жили, але вони їх просили, то вже таточки мусили їм волю зробити. Той з ріжком забрався добувати душечки, і як зачав добувати, то аж бебехи витягнув. Потому той, що був з мішком, кинув душечки в міх, а той, що на губі, завдав мішок тому на плечі і полетіли на грушки, бо там мали відпочивати. Душечки було зсунулися з мішком аж до п'ят. Той ангел хотів собі поправити, як ударив п'ятами о міх, то душечки підсунулися аж на шию, а грушки вилетіли вгору з корінням. Ми умисни дивилися, як будуть душечки татові пускати до неба, бо вони були дуже праведні, і чуемо: як кинули душечки в небо, а там лиш гур-гур!

(В Турильчому Борщівського повіту у 1883 р. записав народний вчитель Дмитро Шимчук.)

10. Нечасне¹ дитя Христу просить.

Кажуть, що як уродиться дитиня нечасне, то воно просить Христа. Одна жінка подвигалася при роботі і мала нечаснедитя. Тоє дитя уродилося неживе, отож його не хрестили ані з священиком і процесіов не ховали, лиш дід узяв трумну і поніс на цвинтар і там загребав, не даючи на могилі навіть хрестика. Перед вечером летіла душа того дитяти через город так як пташка і кричала: «Во ім'я Отца і Сина і Святого Духа амінь. Будеш мати ім'я Марія, я тобі кума!» А замість крижки при хресті вона урвала кавалок своєї хустки і кинула в гору. Душа злетіла і взяла крижку з собою. Таким чином охрестила ця жінка дитину і була щаслива в Богу.

(В Сапогові Борщівського повіту у 1883 р. записав народний вчитель Дмитро Шимчук.)

11. Дівчина-відьма.

Межі жінками трафляються декотрі відьми або опериці. Коли який отець має сім дочек, то сема наймолодша буде відьма. Отже, оден чоловік мав дочку відьму. Коли прийшло Свято Юрія, вона взяла дійницю, намстилася таков мастев, що її ніхто не видів, сіла на коцюбу і поїхала через каглу на гору². Разом з відьмами вона збирала росу і молоко від кожної звірини і зайшла до свого села до сусіда, щоби відібрати молоко його дуже молокодійної корови. Сусід сей не спав цілу ніч, а на браму стайні прибив борону з зубцями, котру робив потрошкі, цілий рік.

Відьма, прийшовши до стайні, злапалася. Чоловік розпутав її з борони і вона перекинулась в красного коня. Тоді сусід казав закликати коваля і підкувати її. Потім запряг її до воза, наладованого мішками збіжжя, і вона мусила тягнути (воза) до гори до млина. Кілька разів ставала, тільки він бив її немилосердно, аж падала під буками. Нарешті привів її додому і прив'язав до жолоба в стайні. На другий день приходить, а при жолобі стойте дівка, сусідова доночка. Він узяв і запровадив її до хати. Страшно булодивитися, як тата дівка виглядала. Вся в синцях та шрамах, а руки і ноги попідбивані підковами. Він змилосердився над нею, повідривав підкови і пустив її, кажучи: «Абись більше не приходила по молоку! Се маєш за то, щось хотіла мене бідного ущербити.»

Відьма пішла додому і заснула. Зі збитків оден чоловік обернув її ногами там, де лежала голова, і вона спала чотири дні, не пробуджуючись, як мертва. Аж коли її знов обернули, то встала і сказала: «Як же я довго спала!» Від того часу, коли ся з ран вилічилася, не хотіла вже йти за молоком.

(В Сапогові Борщівського повіту у 1883 р. записав народний вчитель Дмитро Шимчук.)

12. Святий Миколай — опікун звірів.

Оден чоловік чув, що Св. о. Николай часом позволяє, а часом не позволяє вовкам людей їсти. Довідавшись, що Св. Николай на Стрітене має раду з звірами, пішов він у ліс на полянку і склався на дерево. На тій полянці мала ся відбути рада. Опівночі надходить Св. Николай з сивов бородов і як свиснув, то всі звіри злетілися. Він собі сів на престолі і так каже до медведя: «Ти маєш завтра з'їсти Панькового вола. Ти, лисе, маєш у Доцьки всі кури поїсти. Ти, дики, маєш знищити побережнику кукурудзу.» І так дальше, кожному звірі назначив, що має з'їсти. Вкінці звернувся до вовка і каже: «А ти нині маєш досвіта з'їсти Процевого лисого коня, він пасеся на сіножаті під лісом.» Проць як то вчув на дереві, аж оставпів. Зліз потихо з дерева, прибіг на пасовисько, тай що робити? Взяв і замастив коневи лисину болотом, а сам виліз на дерево тай дивиться, що далі буде. Над ранок виходить вовк, придивляється до коней, але не бачуши лисого, відходить гет. Проць цікавий, що Св. Николай буде другого вечера говорити, спішив знову на вчерашнє місце. Виліз на дерево і чекас. О півночі являється Св. Николай і всі звіри здають перед ним справу (звіт — ред.), що хто весь день робив. Говорить медвідь, лис, дик і т.д., аж приходить і вовк. «Я не з'їв лисого коня, — каже він, — бо там його не було». «То з'їж самого Проця, — каже Св. Николай, — бо він тебе здурив: він лисину коневи затролотом і ти не пізнав його». Як се наш Проць учув аж мало не злетів з дерева. Зліз потихенько, прибіг додому, оповів то своїм синам, і вже ніколи нігде самий не виходив: мусіли його сини провадити, бо боявся, щоби його вовк не з'їв. Але раз випало весілля у його брата на другім селі. Братови не міг Проць відмовити, щоби на весіллю не бути, а тут бойтесь вовка, щоб го не з'їв. Надумавши, старий сідає в скриню, сини заткали го в ній віком, посадили на фіру тай ідуть. Ідуть вони, ідуть, аж тут біжит якась баба тай верещить: «Ей, люди добрі, бійтесь Бо-

1 Передчасно народжена дитина.

2 Висока гора, де збираються відьми.

га! Сховайте мене, бо біжит вовк за мною, хоче м'я з'їсти!» Вони борзенько відкрили віко від скрині, кинули бабу до старого, забили віко, знов тай їдуть — а вовка нема. Приїхали на весіле, хочут батька свого виймати, підіймають віко, а тут вовк скакіць зі скрині. Дивляться до скрині, а там з їх тата лиши кости, геть вовк з'їв. Так-то вовк, перекинувшися на бабу, з'їв свого Проця, котрий був сму призначений. Перед призначенням (долео — ред.) ніде не сховася.

(В Сапогові Борщівського повіту у 1883 р. записав народний вчитель Дмитро Шимчук.)

13. Мельник — пан над щурами.

Одного разу піslав мене пан з фірами, наладованими житом, до млина. Було то в селі Василеві над Дністром. Коли вже парубки збіжс позносили і поскладали на землю в млині, сів я собі тай закурив люльку. Незабаром прийшло ще кілька господарів і мельників, і посадивши собі на землю, в млині балакали то о сім, то о сім і казали байку. Я присунувся також до господарів і слухав їх розмови. Нарешті чую, що за мішками в млині обзывається якийсь писк: кві! кві! кві! і чимраз дужче. Дивлюся, а то щурі. Я, потерпаючи, щоби вони не попроїдали наші мішки з мливом, кажу до моїх парубків: «Іди-но Василь з Онуфрієм і позносят наші мішки на сходи або на малий стрих, бо там щурі попроїдають.» Учувиши то, мельник зірвався на рівні ноги і крикнув до мене: «Що, паничу?» Я йому повторив. Тоді мельник як свиснув, а перед ним стало ціле стадо щурів старих, молодих, простих, кривих, грубих, тонких. Тоді мельник щось намуркотав до них і як свиснув, а щурі знов ся розбігли. «Видите, паничу, — каже мельник, — се моя худоба. Вона (ані) вам, ані мені в млині найменшої шкоди не зробить. Мішки ваші можуть безперечно стояти. А як вони голодні, то я посилаю їх у стирти панські та жідівські тут зараз через дорогу і як вони хотят їсти, то я їм наперед мушу сказати, в котре місце мають іти.

(В Сапогові від писаря громадського Явецького записав народний вчитель Дмитро Шимчук.)

14. Мороз.

Одного разу перед Різдвом були дуже сильні морози. Люди сиділи в хатах, а старі баби на запічках і там пряли куделі. Так сиділи в одній хаті обі матері молодих супругів і балакали собі о давних літах. Молода господиня поралася коло вечері, а її муж щойно прийшов із роботи і грів руки коло огню.

— А що там чувати в селі?, — питас мати.

— А що мамуню, мороз! — каже син. — А он коло корчми люди балакають, що як яка баба пересидить сю ніч на хаті, то в зимній м'ясниці віддастя за парубка.

Баба нічого не відповіла, а тільки подумала собі:
— Коби борше повечеряли!

По вечері всі збираються спати, господинина мама лізе на піч, а господарева, зодягнувші опанчинку, пішла на двір, найшла драбину і вилізла на хату тай сидит. Коло півночі чує баба, що хтось іде дорою. Оглядається і видить, що то якийсь чоловік. Увидів той чоловік і її на хаті, став тай каже до неї:

— А що, бабуню, мороз?

— Ой, Мороз, Мороз! Боже, сго спомож! — відповіла баба з даху.

За те, Мороз — бо то був він — дав її кожух і

пішов собі. Вже баба в теплі пересиділа до рана, а рано злізла і розповіла свою пригоду свасі і дітьом. На другу ніч, ще й не змерзлося гаразд, а господиня на маті, взявшись 12 кожухів, пішла сидіти на хату. Не встигла вона вилізти на дах, аж тут як пустився дощ! Геть змочив бабі кожух. Баба скинула мокрий і бере сухий, та і той мусіла незадовго скинути. Так, скидаючи один по другім, зістала вже лиш у останнім, а й той мокрий як хлющ. Аж дивиться, хтось іде улицю тай каже до неї:

— А що, бабуню, мороз?

— Ой, мороз, мороз, — каже баба, — дідько з нього тисне!

Мороз як того вчув, як потиснув, а баба лиш киць, тай злестіла нежива з хати! Поховали бабу, а господарева мама дісталася кожух, а в зимній м'ясниці посватав її молодий парубок. Так ти бог дав!

(В Лосячі Борщівського повіту у 1875 р. записав покійний Лев Василович.)

15. Чари і чарівниці.

1. Добрс, не знаю, чи годен зробити. Але що злес годен, то довідно знаю. Що чари жінки знают, то допевне. Але то дуже тяжкий за тос гріх.

— Кажете, с чарі?

— Як не вірите, то послухайте ж, що вам скажу. Перше буду казала як мені було, а там за синче скажу. Мому Стефаневі може було місяць, може два. Приходить до нас молода жінка, такої разом... шлюб брали. Прийшла тай каже: «Ану покажіть мені вашу дитину». Та я виймала з кошика дитину, она взяла на руки, побавила тай пішла. Приходить вечір, моя дитина так страх кричить. Цілу ніч не сплю ні я, ні чоловік, носим, де що на світі робимо, а оно аж ся міняє. Так тиждень, так місяць, як день, так ніч кричить. Кажу до чоловіка: «Роби що, бійся Бога, бо мінуся! (пропаду — ред.) Дай яку раду, бо геть в світ за очі піду.» А мій Василь такої трохи за мною стой. Пішов він, приводит старого Рогозінського. Він так трохи знову радити. Подивився на дитину, вийшов з хати, такої нашої стріхи вмікав, спалив, казав мені в тім скупати дитину. Якось заснуло. Тепер каже він: «Урвіт так де стріхи чужої, де с дитина, то ще ліпше.» Гадаю си: що, що кажеш? Я того не зроблю, щоби там що. Як кому збитки зроблю? Тай такий гріх. Аж знов стало кричати як перше. Рвемо свої стріхи, не помагає. Каже чоловік: «Вимкни де стріхи в сусіди». Але де тос ся взяло, де би я пішла. «Іди ти, як хочеш, бото син, най іде тато. Але не йди там, де с дитина! Чи правда чи ні, нащо кому зле робити? Піди до твої хати, де тих двох старих жидів сидят. В них нема дітей, то не шкодит.» Пішов, приніс твої стріхи. Скупалам, мій Стефан заснув.

То було якось так на тижню. А в неділю по Службі Божій повиходили жінки на вулицю, посадили на дуба під школов, тай і стара жидівка межи нами. Взяли си бесіду за різне. Жидівка каже: «То знасте, коли ту щось нам стало вночі, ані руш заснути. Така нудь нас брала, що трохи не заснути прийшлося. Як жисмо, не сваримося, а тоді трохи не билисъмо ся. Цілу ніч ходилисъмо і світили, так аж до рання». Я так почервоніла, так ми чогось встидно стало. Посидіlam ще трохи, тай пішлам Василеві сказати, як то ми жидам сон відібрали. От що є чари, то довідно знаю.

2. А знов мої мама кажут — то ту на панських хатах було три дівки. На гульки они не ходили, Боже борони. Мама як квітки стерегла. Бідні, прав-

да, були, але гідні. Найстарша, то такої така ладна була, як лялька. Бувало, іде дорогов, чи вбрана, чи ні, то люди стают. Але де малі діти не давали їй перейти дороги, біжут як за яким цудом. Досить, коли борщівські пани іхали ся на ню дивити. Щось она собі раз зайдла з єднов дівчинов, такої на тих хатках в сусідстві. Та зі злості, раз на вулиці вихопила ті дівчині з-за коси барвінку. «Ческай тепер віддасися, як той барвінок знайдеш». Слухайте ж, не приходилося їй вже так змарнувати? Сестри не такі ладні, повіддавалися, а їй не суди Боже. Такої вселадна, та що з того, всі си хвалят, ніхто не бере. Аж тра було хату розвалити на ново, то не знайшла зсохлу жабу в вінку з барвінку в п'єцу заліплеу? І що скажите? Дівка сорок літ мала, такої того самого місяця, як жабу нашли, віддалася. То вам скаже не я, але ціле село, бо то не давні часи. Я вже була гарна, як она се віддавала.

3. Або то: взяти у фляшину з-під єдного берега води, а так з-під другого берега стану домішати, а найно би поставив в хаті, щоби ніхто не видів! Щоби ся як чоловік з жінкою любили — резйодуться — і не зайдуться, пропало.

(Від селянки Катерини Демчук в р. 1895 в Циганах Борщівського повіту записала Дарія Глібовицька.)

16. Про жидів.

Один піяк, що вже пропив увесь свій масток, приходить раз до корчми і просить орендаря, щоби йому поборгував горівки. Але жид видіт, що нема йому на що боргувати, бо він нічого немає, то й не хотів дати ему горівки. Але той бідний хлопісико береся на спосіб (хитрість — ред.), каже:

— Ти арендарю, дай же, тої горівки! Я собі щось красне заспіваю!

Тай починає так:

Жид — пан, жид — пан,
А жидівка пані,
Жидинята — паненята,
А ми їх піддані.

Жид, почувши таку підхлібну пісню, закликав его перед ляду і дав ему півквартирок горівки.

— А ну, Іване, заспівай іще!

Іван співає, жид усе дас ему горівки. Далі, коли Іван уже добре собі підпив, то заспівав з другого кінця:

Жид — пес, жид — пес,
А жидівка — сука,
Жидинята як песята,
Не велика штука.

Учуви такі слова, жид витрутив Івана з корчми.

(В Сапогові Борщівського повіту записав Дмитро Шимчук.)

17. Про жидів.

Раз поїхав був Іван до міста на ярмарок і забавляв там цілий тиждень. Коли повернув з ярмарку, вступив на другий день до корчми. Жид-орендар питас його:

— А де ви були, Іване, щом вас так довго не видів?
— На ярмарку.
— А що ви там бачили?
— Худобу, збіже, панів, жидів, мужиків — звичайно, як на ярмарку.

- А котров дорогов повертались те?
— От тов з міста наліво.
— Попри окописько?
— А так.
— А знасте, там мій татуньо спочивають. Ой, праведний то був чоловік.
— Чи то не на їх гріб ясність світилася?
— Що ви мовите? Ясність світилася? Та то може бути, бо вони дуже праведні. Їх гріб зараз при дорозі в правім розі.
— А так. Я, власне, там видів ясність. Дві свічки світилися, а третя лялася. Так, так, то певно на їх гріб.

Коли зійшлися більше людей, жид просив Івана ще раз се оповісти, щоб всі чули, який то его отець був праведний, що навіть на їх гріб ясність світила. Коли вже була повна корчма людей, жид ще раз попросив Івана, щоби голосно всім повторив, що бачив на грібі арендаревого тага.

Іван каже:

— Та так було як кажу. Була ясність — не знаю, чи від того, що був праведний, чи ні. Іду попри окописько і здаля мені здається, що на однім грібі дві свічки горят, а третя ллеся. Я приступаю ближче, щоб ся переконати, що за ясність, а того до мене: гав, гав! Дивлюся, а то білий пес став на грібі робити свою потребу, тай витріщив очі, і вони блищаються так, як дві свічки, а хвіст спустив, так як би третя свічка лялася.

Тоді всі люди в сміх.

(В Сапогові Борщівського повіту записав Дмитро Шимчук.)

Анекдоти.

18. Попи і дяки.

Тут коло Підгаєць у однім селі є в церкві — я сам читав — на остатній чистій картці в «Требнику» стара записка — вже, може, 150 літ або й більше, поцерковному написана. Піп тамошній оповідає, що з тих старих, невченіх попів. «Раз,— каже,— запрости мене пан дідич на обід. А був там у дідича езуїт, учений, гордий такий. Усе по-латині з дідичем бала-кас, а все оба з мене сміються. Так собі з мене кепкують, так мені дотинають, а я мовчу, не вмію їм відтинатися. Далі вже по обіді поставили вино. «Ну,— каже езуїт,— тепер кождий з нас при вині мусить щось сказати, але так, щоб було мудро, і до віршу». Встав він перший, говорить по-латині, віршами так і ріжке. Встав пан, зачав також, а оба так на мене позирають, так собі з мене кепкують! Важко мені стало на серці. Зітхнув я щиро до Бога, щоби мене натхнув (надихнув — ред.), щоби і я не завстидався. І вислухав Бог моєї просьби. Скінчили вони (говорити), тоді я встаю, беру чарку тай кажу до вірша:

І ти пане, і ти патер.
Нас... я вашу матер.

І так я до віршу сказав, і їх обох привстидав.»

(В Циганах Борщівського повіту розповів о. Ом(елян) Глібовицький.)

Жити і слово.— 1894.— Т.ІІ.— С.354-357, 360; 1895.— Т.ІІІ.— С.69-70; 1895.— Т.ІV.— С.95-99, 173-178, 180-183, 191-193, 365.

Микола Вировий

Звенислава

У Святому письмі сказано:
початок у кінці.

Скісний сонячний промінчик із-за струмочка яснових листячок-блескіток зненацька осліпив босоноге дівча. З того дива аж спинилася вродливка, подібна до лісової мавки, стріпнула кістками, і ті розсипались віялом, зашторили ледь примуржені очі. Провела пальчиком по віях і вони відкрили напрочуд прозору голубінь неба, злегка визолочену призахідним огнищем, що догоряло над потойбічним дністровим пагорбом. Вздріла на ньому, як, налягаючи на чепіги рала, повільно ступав ненько, залишаючи позад себе чітко вирізблену скибу ріллі. Таке враження складалось, що отісно свіжозораною смugoю, подібної до обрамлення воронячого крила, злиняло стернисько намагалось відмежуватись від яскравотрепетної житвої картини вечірнього чуда, мистецькі вписаного на яскраво квітучому полотнищі дністрового прибережжя. Довкола чималого прямокутного шматка поля з глибокого яру з трьох сторін-урвищ-віялом пнулись догори непролазні тернові кущі та хилилися величаві грони вікових дерев, котрі надсилю трамались своїми пазурами-корневищами за гострорвані кам'яні груди диких незаймищ, поораних дощовими потоками. Наверху — Гладкий горб, прозваний ще Ріжками, простягся навдивовижу чималою рівниною, на ній подекуди стриміли невикорчувані дерева, даючи скупу прохолоду та пристановище птахству, що неспокійно, потривожене орачем, кружляло над свіжозораною нивкою.

Звісі, з протилежного щовба Дивина, білокосій зічині на ймення Звенислава, з ямочками-смішчинами на рум'яних щічках і волошками в очах, було далеко видно навсібіч. Крутнулася на місці струнка, перехоплена в талії вишитаю корсеткою, і пильніше глянула в далеч, де через глибокий яр простягся їхній лан, відвійований тривалою битвою з непоступливим лісом. По стерниську у виблений сонцем полотнянці повільно крокував її отець і, ніби той черногуз, раз-пораз змахував рукою-крилом, аби побатожити оклялого коня, що знатути ледве переставляв збиті копита. Згадала, яку радість принесла вістка родині, коли воєвода-князь відлив той кавалок поля за старанну службу всіма шанованого побережника.

Якусь мить роздумувало дівча як дістатись поля. Спершу треба здолати вал княжого города, затим спуститись у глибокий яр, де одвічно струмить потічок Дзвінка і де повсякчас полощиться не одне стадо крикливих гусей та качок, потім вибратись крутою стежкою на Рожків-поле. Здалеку воно справді скидається на ріжки якоїсь гіантської звірини. Батько пілужкуватиме до ночі, тому, аби вправитись завидна, слід поспішити з підвечірком, і всміхається вдо-

волено,— нині її, як ніколи, вдався куліш, заправлений салом. Ще й холодної медівки припасла.

Над водним безмежжям дністрового плеса квили чайки, провіщаючи негоду. Аж ген на виднокрузі легкою пушинкою знявся туманець, посилив далекий пологий берег. Звідти виплила вертлява скудія, нашвидкоруч збитий з деревин пліт, на ній хтось що-сили велслус.

Не встигла дівчина переступити вал, як навпроти, ніби з-під землі, виріс кремезний гридень, обсмалений сонцем: раніше якось бачила його, коли виходив з княжої хижі, де звичайно збиралася сторожева охорона.

Став на стезі, впевнений в собі, ледь наスマшкував.

— Куди спішиш з ладкою, може помочи?

Очима стрельнув на глиняний посуд, перев'язаний хустиною.

Знітилась дівчина, не ждала такої безцеремонності, знала, дружинники не завжди бувають ситими, не дай боже, як пограбує голодний. Однак допитливі й уважні юнакові очі, весела вдача засвідчували інше — такий не простягне руку за чужим.

— Отцю вечерю несу, — нарешті, осмілівши, видашила з себе, і в туж хвильку крадькома встигла поглядом зміряти ладно скроєну фігуру юного воя.

Із скудії якийсь незнайомець, звівши на ноги, щось вигукував тривожне, але лункі береги так дробили голос, що годі було розібрати.

Саме в ту пору з Трубчина, села, що нижче течії отаборилось на лівому березі, тривожно затрубив сигнальний ріг. Звідти давали знак: бережіться, суне чужинницька навала. Лиха звістка, певно, зринула з Окопів, застави на Збручі. Відтепер черга за князевим городом і він зразу відгукнувся: в усі дзвони Дзвенигород вдарив тривожно, його дужий відгомін лунко і якось жалібно забринів стоголосо над припинклім прибережжям.

Калатання дзвону грізною пересторогою полинуло все далі й далі через лісові нетрі до навколоїшніх поселень, сповіщаючи про небезпеку. І так через Перебиковівську кріпость, вздовж Дністра і його притоки аж до Теребовлі, другого княжого города.

Звенислава сполошено переглянулась з гриднем: щоб то значило? А хлопця вже ніби хтось підмінив, якось враз посуворів, незвично поправив наплічний ремінь, з якого звисав меч; заспокійливо, аби втихомирити дівчину, мовив:

— То, певно, хтось з недругів порушив воєводин кордон, ото ж мсні пора вертати до гридниці, а тобі йти додому, бо, дивись, і твій отець вже розпрягає

коня, он як заквапився!

— Ой, що то буде! — зойкнула, розпачем. Невтримний дрож пройняв дівоче тіло. — Хто нас оборонить від лихої напасті? — Вона знала, що в кріості лишилось мало воїв, більшість подалась з восьмодюю в степ, аби подалі відігнати половецькі орди, бо ті останнім часом захабніли і вчиняли розбой неподалік їхнього краю. Може, вирішив провідати Берладь, яким править його родич.

— Не бійся, дівчина незнана, — натякнув, що не познайомилися, почав втішати: — Твердо стоятимемо, аби оборонити город. На поміч гукнемо смердів з сіл, мале й старе стане на захист.

Аж тепер спам'яталась, як годиться, вклонилась хлопцю, пощтиво торкнулась рукою серця.

— Мене Звениславою кличути.

— Я Мстислав. Тутки мене всякий знає, а тебе вперше зустрів. Таке файнє ім'я ще носить дочка князя Всеволода; недавно для неї Ольговичі зіграли бучне весілля. Пощастило молодійчика судженого, під вінець стала з шльонським князем Болеславом Високим. Про такого нареченого часом не мріеш, тезко княжни?

— Не смійся з дівчини простого роду. Батьки так мене назвали, аби вшанувати ім'я рідного города...

* * *

Хтозна, коли виникло це сторожове поселення на Дністрі, яксь згодом стало на північ надійним заслоном окраїни Галичі. Скупі вісти літописців. Не все донесли до нас народні перекази-легенди. Археологи, покопавшись у землі і знайшовши поховання лицьовецької і пшеворської культур, дійшли до думки, що нібито якесь невідоме плем'я наших предків господарили на цьому терені вже в дев'ятому столітті.

Всі версії сприйняті, підкріплені історичними фактами чи непересічними подіями. То чому ж ми відкидаємо здогади тих істориків, котрі твердять, що племена звинів ще до нашестя римських легіонерів у цьому вигідному місці теплого закутку? Поділля можливо першими вирили у стрімких берегах свої бурдепечери, звідки вигідно було ходити на рибальство чи займатись мисливством у непрохідних лісах, а на річці пускати купецькі каравани до полуденніх казково-багатих країв. Може саме тоді, аби утвердитись на благодатній землі і відбитись від хижаківих зайд, якийсь воєвода чи князь очолив своїх одновірців, разом з ними на неприступній кам'яній горі відгородив свої хижі затесаним частокіллям від лісового незаймища, а пізніше над урвищем ще й високі вежі вимурували. І хто не плив повз рікою, задро позирає на обжиту кріость, де іскрився життєдайний вогонь і де привільно жили звіни в своєму городищі. Звідси, можливо, й назва пішла — Звениград.

По тому, коли не раз було замного крові літо, аби вистояти, у розбудований замок-кріость час-од-часу заходив гостювати войовничий, але безсталанний князь, син «від невідомої жони», званий Іванком. Рано батька поховані й на його князювання у Перемишлі зразу вмостилися батьковий брат Володимирко, хитрий і підступний; зовсім недавно увірвався з воями у Звенигород з-під Галича і вигнав звідти братанича Іванка. Що міг вдягти проти дикої сваволі князь-ізгой? Вчинив негарне діло дядько, порушив негласний родинний завіт і вимір порядності, чим пишався дід Володар, який вкуп з князем-брatom теребовлянським Васильком, по-зрадницькі осліплений Давидом, створили могутню Галичину, князівство, землі якої тоді простяглися через всю Фракію та Волинь.

Був настільки тепер могутній Володимирко, що перестав слухати київського князя Всеволода.

Неприкаяним князь-ізгой Іван метався по землях і ніде пристановища затишного не знаходив, хоч не раз його кликали князювати звенигородці. Три тижні, закрившись в Галичі, хоробро боронив столицю від розгніваного й віроломного Володимира.

Не було тоді зліших і неприміріших ворогів на рідній землі, ніж князі — дядько з братаничем, двоє найближчих родаків. Збороти у відкритому бою всесильного Володимира Іванко не мав сили, й до підступності не вдався, а осівши на пониззі Дунаю у Берладі, збирав сили для мсти кривднику.

Нагода не забарилася. Святослав, князь Брянська, позував Іванку йти на Галичину...

Не той характер мав володар Галича, аби підкоритись, утримався вивіреним способом,— то розумом, то хитростю, а де вдалось, то підступністю й силою. Намовив проти братанича Юрія Мономаховича і той насильно «привів Івана Ростиславича із Суздаля, окованого, маючи намір отdatи його Ярославу, зятеві своему» на розправу. За нещасного заступився митрополит Константин, і «взяв його до себе» у Чернігів Ізяслав Давидович. Пізніше вони знову зустрінуться у Придністров'ї на полі брані.

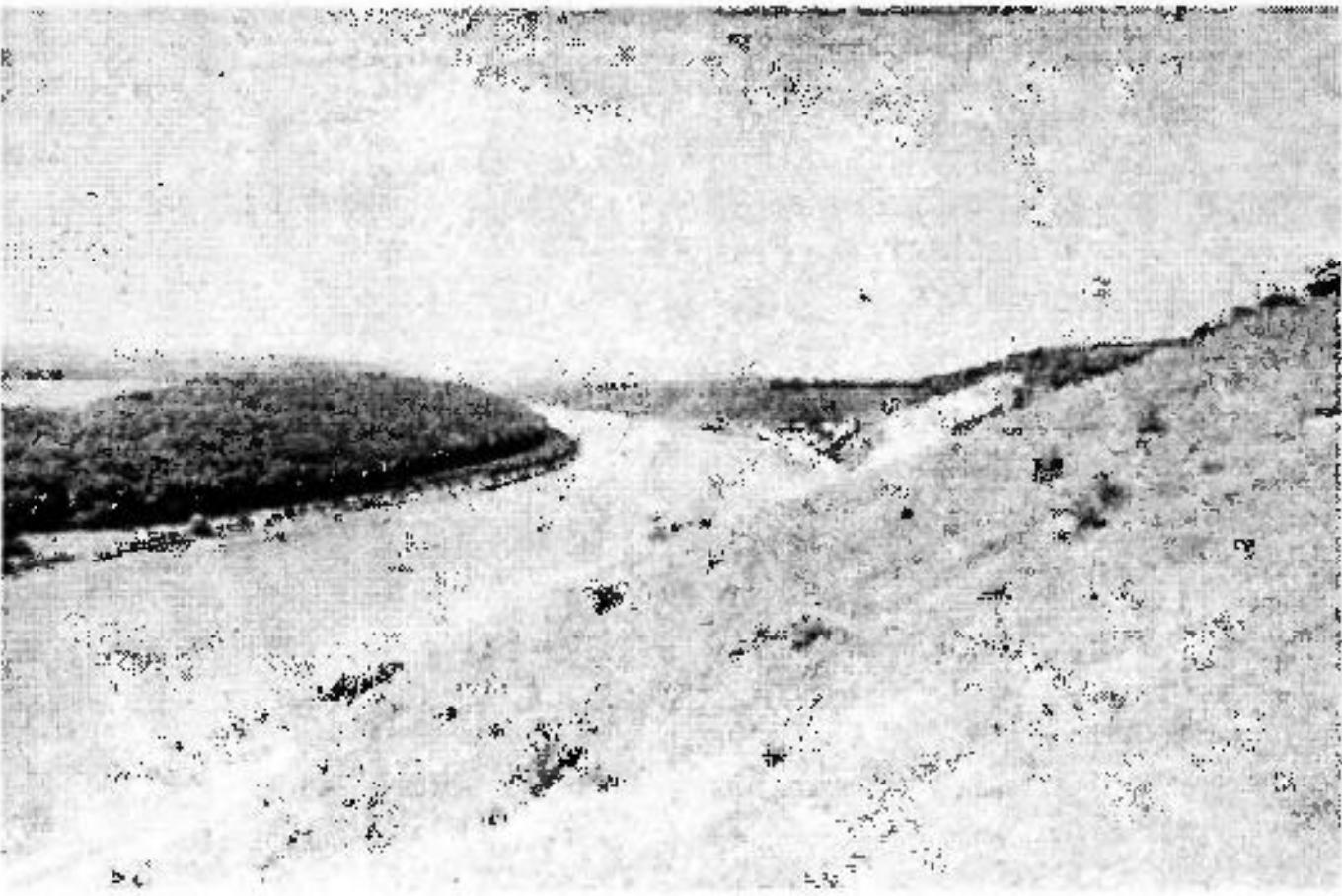
Чварі і міжусобиці між князями, половецькі розбої до краю виснажили й спустошили багаті поселення й родючі землі, занепадала ще недавно могутня Київська Русь, гроза Візантії. Дохристиянський літописець справедливо викарбував віще: «а то роди і родичі діляться і послабнуть, а тим разом ворог налізе на нас, масно боротись поруч, а не знатимо, якого отця маєте». Далі, аби застерегти: «а то ще згадаємо Дарія Перського, який на нас напав і побив нас за наше розділення».

Ділили свої галицькі володіння три сини Ростислава Ярославича, потім їхні наслідники почетверили отцівський спадок, а коли якось нагло і підозріло швидко віддали богу душі, і накінець, коли один з уцілілих Ярополк пробував борюкатися, то теж наложив головою, казали, що котрийсь з сильніших наслав на нього убийника.

Внук Ростиславича Володимирко, князь проворний і хитрий, повиганявши братаничів зі своїх земель, врешті одноосібно оволодів Галичиною, підкупом і лестю підмовив до своєї вигоди Всеволода, князя Київського. Всльми оглядний і неповороткий, але до шаленства запальний, той підтримав Володимирка, бо вже тісно стало Ольговичам на своїх удалях. До того ж докучали княжі міжусобиці, бунти «отчічів»-ізгойів, непокора громад та міщан, безкінечні виступи народного віча, половецька біда.

Час розбрату й чвар спинився, коли став князювати Роман Мстиславович, онук київського улюбленаця Ізяслава Мстиславича. В 1199-му він зумів об'єднати волинські та галицькі землі в єдине могутнє князівство. Його синам Данилу і Васильку випало важке випробування: спочатку розбили німецьких загарбників під Дорогочіном, потім вступили в нерівну боротьбу проти татаро-монгольського нашестя, хижої орди, подібній інсаситній сарані; вона тоді полонила край, кривавою хвилею-розвоем дійшла до Дністра, вщент поруйнувала звенигородський замок.

Пізніше литовські князі Коріатовичі відбудували поруйновану кріость. Та з втратою оборонного значення вона занепала, поступово агонізувала в руїнах. Сьогодні від неї й сліду не лишилось. Тільки легенди й скупі оповіді інколи зринають серед стар-

Останній Заславський поблизу Дністра. Сучасний вигляд. Фото автора.

шого покоятися, піщаючи лекарственні фірмі і місця.

Збудна на сколоті Дністровського при в'їзді стояла залишена брама, залишки якої в 1909-му знищили місцеві при відступі, вени ще й спалили мідяниній панський палац, трохи нижче якого згодом пан Кампіцький поставив вогонь. Він і нині з погорюючого скучас в товаристві голомовирських селянських хатинок. Останній власник палацу, викрещений Святій Річчю Кіндельман, з тридцять другого року покінчився на християнському цвинтарі, хоч на другому кутку села й досі стерчать з землі пагорбки давніх купиштівських єврейського кладовища, дуже занесубаного.

В сиву давнину, агаде країнки Іван Ростропічий, наокуло города-кріпості височали оборонні стіни-вали, а зі сторони маленької та прудкої Днівівки (ше недавно на берегах стоявши мінінів, і в ціннізі — флотили-гуківірів) наці уріюшем її долині красується широб, званий Дівочим полем, або Лининово, а про чудотіпе Садками, улюбленим місцем розваг колишніх місдан. Нижче нього — залишки князівської чи козацької кладовини. На вершині горогочого генеральського три теребля-могили і одна западина. Переконують, що північно-західний костел. Легенда про це обросла такими зворобищими: в давнину сюди-замком владіла новілома наам велиможна панятинська пані. На світу Великогої почачки, хижаючись, в одній кінності гарни виїхала з лицеру-вализу у фільмою на багах із піхвами, і промі-тої, коїм перенісся з божим душом, з його давнітії з усієї сили виїхали дзвіни, і так тучат, що перенуїжоні кепі, закусини пузла і дікі збісистувані сміхи, поспіль братичку. Визнана на смерть пані, не пам'ятаючи собі, заколола: «А тоб чи зашкоди!» і костел, на вітку днішої, про-

належить в місті, де з того часу не залишає чимало віри.

Багато нерозгаданих таємниць оберігає фортечна земля. Якось дивні захисні вороти, то натрапили на залишки фундаментів оборонних споруд, підкинувається на вал, підібрали чимало тикотих уміків посуду, гирбленого майстром середньовіччя. Про це, зокрема, згадав старожилець В.А. Бєлінський. Неподалік церкви, під якою йнші незвіданіший підвісний хід, у річмаку, промитому десенними відходами, Михаїл Рак підняв римську поиступу, карбовану при імператорі Трояні. І як тут не згадати славнозвісній наш Троянів від, по сусіству насипаний по Зброчу й Дністру на коруці з Римського імперію на початку першого століття? Ота моята — свідок навали легіонерів на Дністровськ. А підземний хідник, про який мовились вище, пристягнувся поряд коло на ділянці, де тепер знаходиться монументальній Кінській рокільниці Володимирівській Дабі облюбуване це місце під час обійма, почав ковати якіх і напізувати на порожнину. То були залишки підземного лабіринту. Змідки й куди йду — цю зашкотку мусить розгадати археологи.

У дитинці Володимир Волгоградський, баштахуясь за дністровому березі, де кінчуються лісові зарослі, вибірів на нальохильну плиту, квітами облелено. На чесному камені, притадуб, слов'янського в'язю було викарбувано ім'я зажечись знатному козацького садумі, вищі, подібного на цой бою. Нині це село замутило, забута пісма.

Заніроханий почутим, красавицею Володимир Саламаг безмерстійну жінку об'єктивом фотоапарата, фіксуючи на плінку величчу панораму колись грізної фортеці, старовинного городища, котре

зуміло у свій час прогнати римських завойовників-легіонерів, а пізніше — у третьому тисячолітті — відстояти себе у битві з тридцятитисячним військом готів і даків. Очолив германських воїв досвічений і гартований в боях король Германіх, а привів чужинців у рідний край колишній диктатор антізвинів Гордовласт. Принаймні, так мабуть величали цього запроданця-перевертня, бо проміняв свою віру на чужинську. Тоді біля цього городища страшна готська орда знайшла на слов'янській землі свою погибель.

В стародавній антській стороні вимурувано городищ немало. А серед них Звениград виділявся до статками і красою. Стояв міцно на високому кам'янистому березі Данастера; могутня ріка, вали над прірвою, частоколи непрохідні та потужні фортечні мури надійно захищали його від нападників.

Другим надійним оборонним городищем на Придністров'ї вважався Берладь, столиця одноіменного князівства. Між 1144 і 1162 роками ним правував двоюрідний брат галицького князя Ярослава Осмомисла звенигородський воєвода, пізніше князь-ізгой Іван Ростиславович. Між Галичем, Звенигородом і Берладдю зав'язалися дружні зв'язки у спільній боротьбі проти воювничих половців — і воєнні, і торговельні, і рибальські. Але, чого гріха тайти, було по всякому: то братались, то ворогували. Не випадково літописець не стерпів, аби не натякнути гостро: «пакостяша риболовам галичски».

На правому березі Дністра славилась відвагою третя сусідня кріпость — Перебіківська, посестра Хотинської. В її городищі до наших днів збереглися вали й рови, які оточували стіни; оборонна смуга сягала 135 метрів ширини і мала три лінії, що давало змогу використовувати кам'янометальні машини. У цій фортеці, як і в дзвенигородській, археологи знайшли житлово-господарські зруби, фундаменти бастіонів, залишки збрюї і дегалей військового спорядження — арлебатні стріли, шпори, пластини від панцирів, наконечники стрілів та списів, підкови, стремена. Діяли майстерні, в котрих випалювали метал і скло.

Часто над Дзвенигородом згущувались воєнні хмари і тоді йому на поміч приходили сусіди — племена каменів з-над річки Смотрича, прибували берлади-бронники і, звичайно, вої з Перебіківки. З'єднавшись, на голову розбивали хижаки набіги персів, татаро-монголів, кримчаків, поляків, літовців, москвитів...

Століттями доля тасувала калейдоскопічні події, після недовгого миру криваві коловерти точилися над стінами звичайної фортеці...

Часто після кривавого бою з чужинцями над Дзвенигородом фортечні дзвони гордо сповіщали про перемогу.

Було так, аж поки...

* * *

Зловісний 1144-ий почався з великого лиха, воно закривалось в краї із дивного знамення: одного дня зненацька знялась небувала буря і рознесла і доми, і майно, і комори, і хліб із стодол. Було ще одне видіння: летіло воно по небу у вигляді змія небачено-го, і стояло в небі довго. У той же рік випав великий сніг, коневі по черево, на Великден.

У небі і на землі творилось щось незрозуміле, зловісне.

Весільні музики ще не скінчили грati, славлячи 'молодого князя Ізяслава, сина Давида, як най-

лавніші князі Всеволод Ольгович та Володимирко Володарович посварились кріпко... У гніві Володимирко кинув Всеволода хресну грамоту... Після сварки Ольговичі «пішли на Володимирка», намісника осілого Василька теребовлянського, аби заволодіти Галичем, столицею галичан. Ізяславу було велено привести на поміч половців.

Від Теребовлі численне Всеволодове військо рушило на північ. Тиждень тому воно лиховісною змією повзло обабіч берегів Серету і, діставшись верхів'я ріки, звернуло на Звенигород.

Як не поспішав Ізяслав з своїм військом — князем і загоном кавуїв-половців, — а наздогнати Ольговичів не зумів, на путі стало міцно укріплене місто-кріпость Ушиця, аби взяти його, довелось дозвеніко мури ламати і закидати обложених вогнем з кам'янометалень, натравити хиже війство кочівників.

Не з руки було оминути сусідню Дзвенигородську кріпость, що станеться, думав, коли ворожі вої накинуться з тилу і зімнуть його ряди? Здолання Ушиці геть запоморочило голову молодому князю, спогорду предрікав: впала перед ним кріпость одна, впаде й друга, буде чим поживитись його війську.

Переобтяжене грабунком ізяславове війство з величими труднощами — на конях і лодіях — врешті здолало шлях і ставши у підніжжя Дзвенигорода, рушило перед штурмом перепочити.

За мурами кріпості тим часом владарював відносний спокій, як і до цього у небесному буйноцвіті золотоіскрився хрест на храмовій бані, неподалік у голубу височінь миролюбно здіймалися стіни городського посаду, за яким в'єречкою, ховаючись за куполи розкішних яссів та берестів, тягнулися вздовж покручених вуличок міщанські двори, в гурті дерев'яних хиж серед столітніх дубів дрімали восводські хороми. Втик валу виліскували викладеними з каменю стіни гридниці, під нею темнів вхід у підземелля. Почорнілі від часу високо-неприступні вежі визивно стриміли над урвищем і там, де сходилися з валом, намертво вкорінілись брунатні зарости верболозу, крізь густе його сплетіння не легко було побачити сторонньому оку, що діялось всередині фортеці. А там вже вирував натовп, на зов церковного дзвону до нього прибували все нові гурти воїв і міщан, аби взнати, що рішить сход.

* * *

Ізяславове військо вже встигло витовпати прибережний зелений килим, коли з головою лодії повагом зійшов насторожений князь, його вразив незвичний вид — зверху гризним громаддям нависли товсті вали кріпості, з бійниць зверхнью і нагло всміхались недосяжні вої, розмахували довгими списами, — дивись необачний чужинцю, і вважай добре. Не до них зараз було йому, розбирала злість на стеменного, чому бариться з конем? Коли ж почув знайоме іржання свого улюбленаця, звеселів і легко скочив у сідло, чвalom повів іноходця до гурту половців; судячи по одягу та кінських прикрасах, то були князьки. Їхні слуги, метушачись, ставили шатра і кибитки. Не тільки прості воїни, а й старшинство, помітив, відчутно змарніло від важкого переходу, злі й нетерпеливі іновірці хотіли одного — швидкого відпочинку. Багатоденний шлях випав трудним вздовж берегових чащоб та вирв, поораних глибокими ярами і непріхідними болотами.

Перегукуючись, двоє половців триножили скаліченого коня, аби звалити, а третій стояв з но-

жем і посудиною для крові. За крок палажкотіло розкладене багаття. «Чим не вечеря для диких?», — із зневагою відвернувся князь. Був гордий і недосяжний у своїй величі. Тішився, бо ще кипні вдалося підставити великомовному Володимиру, наперекір лихому віщуванню він таки вийшов переможцем у брані за кріпость, не зайвим буде піддобрити половчан і на їхніх мечах уйти в Дзвенигород; інколи закрадався сумнів — може буде, роздумував, обійти з миром, адже попереду чатус на нього ще одна ошкірена списами кріпость Микулин.

Як не крути, а доведеться стати облогою, бо з ходу голіруч не здобудеш такої твердині, тільки змарнуєш звайй час. Чи може, викликати тутешнього воєводу на битву у відкрите поле, там випробувати сили не-заного Володимира, здається сина князя-ізгоя. Перед цим не забути послати в городище збирача податей, а заразом і вивідача, — на цьому рішенні врешті спинився, аби змирити роздратування, звично повів пальцями по хутру корзині-накидці.

Половці вже вершили шатра, своєрідні кочоні житла, буде де спочити. Однак не всі це змогли зробити, тому, не роздумуючи, зразу більшість простяглась на коцмах просто неба, підставивши сідла під голови, аби хтось не почутив. Князеві вої і собі ладнались на спочинок, хоч вечір ще не встиг засвітити вечірні зорі-ліхтарі.

У тому гармидері на диво лагідний вечір струменів теплінню, стелив по прибережжю буйноцвітну ковдру трав.

Як вкопаний, князь за крок спинився перед половчанином-князьком, на якому виліскувала лисяча шапка, а широкоскуле лицце розплілося в улесливій усмішці, назустріч долонями склав уклін; затупцював истерпливо, уязвлений мовчанкою князя. Видно, не до стикету тому. В голові вихрилось нсвиришне те, на що відважитись важко. З одного погляду зрозумів стан воєначальника половчанин, шанобливо торкнувся стремена Ізяслава, рвучко простяг руку в бік фортеці. Сховав у щілинах повік прудкі очіннята, забризкав сльоною:

— В город не ходи, треба кріпко думай. Моя питай: коли брав кріпость? Вдвох брав, — показав на себе, — правильно кажу? — Перепитав і перейшов на змовницький шепіт. — Наш вивідач вінав: там воєводи нема, гуляє в степу. Стадо без барана — раз і нема, — прихlopнув долонями, хитро мружачись. Втішений порадою, ріденьку борідку притладив, от-от впаде на коліна і складе молитву своєму богу.

Облудні, всипані віспинами обличчя, пронизливий холодний блиск бистрих очей із щілин набряклих повіків не викликали довір'я. Такий може ради мізерної вигоди підступно зрадити в будь-яку хвилину. Але нічого не вдіш, в скруті інколи доводиться із недругом дружити. В князька на умі іншіс: що зробити, аби цими плідними землями оволоділи кипчацькі рози, а князя розіпнути на уруському хресті. Улесливий, зрадливе потасну глибоко ховуючи в собі, услугливо підніс срібну чашу, подану слугою.

— Випий кумис, дорогий княже, за нашу побіду.

Перемогою він вважав знесення ще однієї фортеці галичан.

Та ба! Його боги розсудили інакше.

* * *

В переповненій гридниці, як в розтріснутому вулику, стояв такий гамір, що важко розібрати, хто що пропонує чи відкидає, не знати, кого слухати. Мстислав примостиився на лутці вікна, заскленим би-

чачим пузырем, і намагався розібратись в складній ситуації, що виникла, і яку розумів, не просто розв'язати. Вже те, що дружинники лишились без свого поводиря, викликало неабияку тривогу й розгубленість. Якщо недалеко відійшла рать, то не все втрачено, чужинці не посміють штурмувати кріпость, бо їм з тилу може зйти воєвода. Залишається єдиний вихід — дати знати про небезпеку, якнайшвидше повернути вой. Ця рятівна думка просвітлила чоло юнака, голосом вгамував пристрасті розпалених:

— Слухайте, що надумав. Давайте пошлемо трьох гінців у різні сторони, воєвода десь недалеко, виручить нас з біди. Най скачуть до Берладі за поміччю...

— Добре радиш, синку, — від столу звів голову начальник замкової сторожі, воїн Гаврило; широкоплечий, з окладистою бородою. — Кого пошлемо?

Перед ними стали, як по команді, три його сини, три Гавриловичі. Кремезні, завзяті. Такі не підведуть. Розчулений, змахнув старий сльозу, розцілував синів.

— Даждь бог вам у поміч! — благословив по давньому, схамснувшись, додав: — Най бог вам поможе! — Перехрестив кожного.

Ніби гора з плеч звалилась, добре і вчасно став у пригоді, від цього аж звеселився Мстислав, пошукав очима своїх побратимів, аби йти до заборона, дерев'яного помоста на кріпосному валу, що захищає від стріл, і звідки через отвори можна стрілити зайду-чужинця.

Несподівано біля гридниці вибухнув новий спалах суперечки, збурені люди вигукували прокльони, когось проганяли. Мстислав заспішив аби вгамувати пристрасті.

Серед гурту маячили два розгублених таті, їх от-от проткнути списами розсерджені дружинники. Навіть статечний Гаврило не міг ради дати.

— Стійте, люди! — Назустріч кинувся Мстислав. — Що тут сталося?

Натовп притих, впевнений оклик привів всіх до тями, Гаврило роз'яснив:

— Вони звідти, показав на чужинське військо. — Князь Ізяслав послав взяти з нас данину, хоч Всеволод вже встиг давно її стягти...

— Звідки прийшли, туди най йдуть, а подать їм невільно платити, бо чужим князям зась до них, — Мстислав підштовхнув у спину збирачів і натовп перед ними розступився. Чужинці повільно, ніби стриножені, почкали до городських воріт, де з списами вартували насторожені отроки.

Неспокійна і тривожна ніч звісля своїм тканим із неба й зірок шатром, вітерцем прогулювалась вздовж оборонних валів, уважним місяцем стежила за військом, що хижим звіром, як перед смертельним стрибком, притаїлось під фортецею. А в ній, хоць було вже пізно, ніхто не стулив очей. Не спали і в хижі побережника. Його золотокоса доњка готувала запізну вечерю не тільки своїй рідні, а й тому чорнооко-жагучому гридні, котрий стрівся з нею на валу, і його другам-воям. До всього цікава і непосидюща, вона знала всі вулиці города, та ще вільніше себе почувала в непрохідних лісових незаймищах, біз зросла там, не одну потасену стежину пройшла. Одне слово, лісникова дочка часто стрічала і проводжала день-за-днем серед буйноцвіту різnotрав'я і чагарників.

Спробувала на смак: кулеша не підгоріла, хоч замріявшись, забула про неї. Вихопила горщик з-під

вогню, поставила на причіпок аби простиг, згодом нетерплива, пакувала його в хустину: Туди ж вклала кусень студеного м'яса, кілька грушок та декілька пластинок вошини з медом. Мабуть, згодніли вже там хлопці, а вона ніяк не вибереться з дому.

Спішила Звенислава і дивувалась: скільки на вулиці й майдані вийшло озброєного люду і не одна вона цієї неспокійної ночі несе найдки воянам, знайомі молодиці й дівчата теж зготовили щось смачне оборонцям міста. Тільки ось перепона — де того хлопця нинки знайдеш? В гридниці такий не засидиться.

Попрощувала до валу, звідки веде дорога до їхнього поля, і там мало не зіткнулась з Мстиславом, він, непосидючий, підсипав землю під забороло. Тим же були зайняті і його друзі.

— Ось принесла вам, — несміливо зиркаючи на гридня, стиха мовила і боячись бути з ним наодинці, вимогливо позвала:

— Ходіть сюди хлопці, вечеряти будемо.

Хто відмовиться смачно поїсти в таку запізнілу пору, та ще в такому молодому віці? Обсіли півколом дівчину, смакують кулешу, запиваючи медухою, підхвалюють, тільки один Мстислав мовчить, з темені очима радо світить, — спасибі, люба. Ій від того стає так гарно на душі, так мило, що аж злякалась — навколо облога, а вона радіє! Завтра, можливо, кров цих гарних хлопців проллеться і його, дорогої гридня-воя. Хто рани перев'яже, на поміч прийде? Несміливо спігата:

— Можна, я з вами трохи побуду?

— А чого ж, — радо згодились нові друзі, — хоч до ранку, — погодились, — все рівно не спати. До того ж, бач, не горді до миски, — і розміялися вессло, щиро, а один, в котрого вже вуси пробились, ще й підморгнув: хто ж відмовиться до ранку з красунею посидіти?

Ніч розгонисто плила над широким Дністром, своїм невидимим крилом чіплялась за гострі вежі фортеці, відгомоном вторила поклик вафтових — чатуйте! Звенислава незворушно дивилася вниз, дотлівали вогнища половців, і не помітила, коли підійшов Мстислав, торкнувся її руки, холодної, трепетної.

— Бач, яке невдячне життя, — ніби пробачаючись, мовив у задумі. — Тільки б стрічатись, а тут бусурменські зайди з'явилися. Ці нелюди можуть все поруйнувати — і наш город, і наших людей, і наші души.

— Даждь бог справедливий, Ісус Милостивий, — гарячу молитву-мову повела, з богами прабатьківськими і новими рóмейськими. — Вони не допустять вчинити кривду над нами. Ось тільки якби швидше вернувся наш воєвода...

— До нього ми послали гінців, — аби хтось не почув, стиха повідав хлопець. — Тільки ось... — ніби спіткнувся на слові і не зінав, як доказати те, що найбліжче непокоїло.

— Чому не договорюєш? — Довірливо глянула у вічі. — Щось не так сказала?

— Ні, я про інше... Бач, боярина з військом треба якось таємним шляхом провести в город, аби чужинці не помітили. Як це зробити, даремно голову ламаю.

— Тут і думати нічого. Я таку дорогу знаю. Прорвedu князеву дружину з батьком. Можна?

— Ти серйозно? І не побоїшся? — Він не знаходив слів вдячності і перестороги, радів, що відгукнувся і

встривожився: адже це дуже небезпечно, особливо для дівчини, яка тільки вступає в життя.

— Значить, згода! Коли дам знати, вчасно відкрій ворота підземного ходу. Знаєш, про які жажу?

Мстислав ствердно хитнув головою. А в горлі аж пересохло, виходить, розлука. Чи надовго?

Без слів вгадала юнакове побоювання Звенислава, схилилась до його грудей, прошепотіла з надією:

— Я швидко вернусь, тільки чекай...

* * *

Важкі дні сподівань і тривоги минали напрочуд швидко. Спершу чуже військо відпочивало день-другий, затим через добу почало готовуватись до штурму. Інколи, щоб спохопати обложених, половці на низькорослих, але прудких конях підлітали впритул фортечних залів і, винутивши хмару стріл, зненацька зникали, як і появлялися. Князеві гармаші ладнали катагульти, сторчували кам'яні снаряди, декілька з них єже влетіло в середину міста. Навколо стін внизу лежали заготовлені в'язані драбини, по них сміливці мали викарабкатись на бастіони і зав'язати там рукопашний поєдинок. Поодаль майоріло в сонцегарі княже шатро, його шкіряний полог майже не закривався від частих відвідин старшин — перед нападом чужинці явно заспішили. Як зайти всередину, кожен низько вклонився і не знати кому — гербу чи охоронцям з оголеними мечами, принаймні цього не міг розгадати Мстислав, що із вежі пильнував за ворожим табором і, нетерпляче очікував на умовлений внак дівчини-провідниці, котра чомусь барилася. Тривога закрадалась в серце і він не знаходив собі місця.

У неспокой минув тиждень.

Настав другий.

І саме вранці, коли тільки на світ благословлялось, Мстислав накінець вздрів жаданий сигнал, він означав: час отворити потайні ворота. Кинувся з хлопцями до підземелля, грудьми налягли на металеве склепіння, і тільки воно розійшлося, як із запаленими смолоскипами з темряви з'явилась нестримна лавина воянів, попереду крокували піші, за ними на конях гарцювали верхівці, вслід яким довго ріпіли вози обозу, а настанку пройшла закована в лати охорона на чолі з воєводою.

Мстислав занепокоївся, вже очі прогледів, а Звенислави з батьком чомусь не було видно, що з ними сталося? Врешті, час і ворота закривати, взявся в нерішучості за залізне кільце, аж тут з лісу вийшов батько з якоюсь ношою на руках. Коли ступив на сонячну галечину, гридень аж заплющився з лихого передчуття: на руках лісника погордувалась, ніби дитя в колисці, мертві золотокоса донька-одиначка. Її закривавленого дівочого тіла стриміла половецька стріла.

* * *

Князь Ізяслав Давидович піднявся на пригірок і звідти лихим оком косив на городище. Таке не здається! Особливо тепер, коли хтозна звідки в ньому об'явився воєвода Володимир з військом. Бач, як радо стрічають його мішани, як з погордою ведуть себе дружинники, споряджені в ковані кольчуги, з новими рогатинами й мечами, а над ними якось звеселіло вітерець розвівав військове знамено. Трубач голосно сповістив — увага! Все навколо стихло.

Воєводин голос лунко злетів над кріпостю:

— Люди і вірна дружино! Бог вчасно вернув мене,

аби оборонити отцівщину нашу. Будемо битися з поганцями і незнаними ратаями князя у фортеці чи вийдемо на просторе поле Ріжки?

— На просторе поле! — Дружно підхопило воїнство, високо піднявши піки і вдаряючи в щити, викрашені в бойовий червоний колір. Від того одностайного вигуку у князя Ізяслава аж морозом сипнуло по спині, зубами скреготнув, пригадавши, як там глумливо прийняли його збирачів податей. Картає себе: чому не послухав половчана, замість негайногого штурму даремно зайнявся непотрібною підготовкою до штурму фортеці. Тому й собі застішив, підганяючи, почав ладнати своїх воїнів та половців, направляти їх на кружний схил, де починається Гладкий горб, а за ним поле Ріжки. Де пройшло його військо через Дзвінку на горб, валячи дерева, й досі нічого не росте, один чебрець приліг до землі, ніби захищаючи її від чужинців; та ще подекуди вишкірився один чи два шпичкуваті кущі груди. Посеред глибокий рівчак лишився, нині в негоду по ньому, ніби запізнілі слози, стікають бурхливі дошові потоки.

За горбом на рівнині поля зійшлися тисячі воїнів-християн та поганян — і бились вони кріпко, полк пішов на полк, і море крові не встигало увібрати поле. Там, де бився Мстислав із побратимами, покосом лягли чужинці. За себе й Звениславу люто мстився. Січа була велика того нещасного року, і ніхто в тому бою не переміг, хоч вбитих і поранених не порахувати.

Рать на рать йшла і не здолала одної одну.

... Не здолала. Бо саме в найкритичнішу хвилину бою, покликане одним із синів Гавриловичем, наспіло берладинське тисячне військо і його сурмачі зголосили відбій.

В нерішучості спинилися воєводині дружинники, стали вої князеві, застигли на змілених конях половчани.

— Стійте, хоробрі витязі! — Наперед прибулого війська вийхав, закований в кольчугу, князь Іван Берладник. — Прийшов з раттю з своєю не кров лить. а вас мирити. Цілуите хрест і розійтися миром!

Благословенна мить!

На неї тільки й ждали уцілілі воїни з обох сторін. Найдумають їхні восначальники, а вони в порівні радості, що лишилися живими і нездоланими, що виявили одностайність — доволі крові, мечі в піхви, а самі — по домівках!

І так вони розійшлися...

Ізяслав з своїм військом зняв облогу нездобутої фортеці і пішов уверх по Серету, аби додержати слово перед Ольговичами і здобути Микулин, а воєвода вернувся у город. До себе у гостину запросив мудрого Івана з славного роду Ростиславичів.

Мішани хлібом-сіллю зустріли відважних захисників, відслужили молебень. За уціліліх і полеглих. І тут же з почестями схоронили тих, хто віддав своє життя, на кладовищі нижче щовба Дівочого поля. Може воно так тоді було названо на честь незнаної,

але дорогої нам звитяжниці Звенислави, може там й досі в святій землі лежать її останки, над якими довго тоді в глибокій печалі молився Мстислав, дужою сили й краси гриденсь, так і не вінавши її першого дівочого цілунку.

Може...

* * *

А що по тому князі вчинили?

Уклав між собою мир, ціluвали хрест.

Літописець про ті давні події оповів скупо: «І вийхав Володимирко, і поклонився Всеvolodovі, а Всеvolod зустрів його зі своїми братами. І дав Всеvolodу Володимирку за труд тисячу і чотириста гривень срібла — раніш багато наговоривши, — і цим його вблагав. Всеvolod же з братами, ціluвавши його, примирив його з собою. Сказавши йому: «Оце ти цілий сесі і більше не гріши», — повернув йому Всеvolod Ушицю і Микулин».

Від себе додамо: лише волелюбний Дзвенигород лишився нескореним і нікому не дарований. Може саме тому літописець в кінці й словом не згадав про Ізяслава Давидовича, винуватця безславного побоїща за кріпость-город над Дністром.

Кривавого побоїща, що не кануло в забуття.

* * *

Вернувшись з походу на Володимира, Всеvolod дуже розхvorівся, покликав до себе братів, звелів:

— Най у Кисві відтепер князює Ігор.

Святослав на те схилив у покорі голову — най буде так.

Ізяслав Давидович сів на Чернігівський стіл.

Тільки один Іван Ростиславович, неприкаяний князь — Ізгой, блукав світом, шукав і не знаходив вітцівщину, хоч галичанам тоді більше імпонував, бо був рішучим і сміливим, ніж їхній князь Ярослав Володимирович, кликали до себе: «Тільки покажеш ти стяги, і ми одступимо від Ярослава». Вже було послухався Іванко, пішов на Галич з дружиною вірною, на поміч ще й половців покликав. З військом у шість тисяч «рушив він до города Кучельмина і раді були (там) йому. А звідти він до (города) Ушиці рушив». Вже майже всю залогу Ярославову перебив, звідти смерди перескачували через заборола до Івана, а він чомусь (може зрадили половчани?) зненацька припинив вже майже виграний бій і відступив. Затим з Ізяславом Давидовичем (після нової зустрічі назовсім побратались) з Київа рушив з дружиною на Галичину. А тут недруги-князі, об'єднавшись, зібрали свою грізну рать, не далі Івану та Ізяславу виграти війну з Ярославом Галицьким, гірше того, під Теребовле розгромлена їхня дружина розбіглася, а в пізнішому кривавому поединку князь Ізяслав був убитий. В «тім же році (1166) представився князь Іван Ростиславович у (городі) Солуні, деякі так говорили, що від отрути була йому смерть».

На полі брані гонився за нею, а настигла його в ліжку.

Роман Дрібнюк

Спогади про моого батька

Михайло Дрібнюк народився 12 жовтня 1902 року в Борщеві, в сім'ї робітників борцівської залізничної станції Онуфрія Дрібнюка. Якщо взити до уваги хай-бутто громадську і культурну діяльність Михайла Дрібнюка, то символічним можна вважати той факт, що його хрещеним хрестом був яздитний громадський діяч Борцівщини і застновник «Народного Дому» Михайло Дорогущак, з яким О.Дрібнюк підтримував дружні відносини ще з молодах років (М.Дорогущак і О.Дрібнюк були рошені з сусідів сіл Кудашівка і Солонія Конотопського повіту). Ще з дитячих років М.Дрібнюк захоплювався музикою і хоровими співами, навчався грати на скрипці, тітарі, але не дравалося нелегко. Потімся перша скіфова війна з Г

мінинсько-змиєвим з Великої України, якій підготували до Галичини з частинами армії С.Петлюри і був прекрасним знавцем музики (шахтель, якого прізвище не запам'ятався), брав у свою локцій. В 1922 році М.Дрібнюк став учасником борцівського хору (2-й бас). В 1927 році він одружився з Марією Свільюською, дочкою Івана Свільюського, рідного брата членів національної «Національної Дому» Йосифа Свільюського (Свільдинського). Осягнувши в 1924 році дніпропетровську освіту, він разом з І.Шалицьким, дядком борцівської церкви, підготовляв пісний репертуар, якоже з 1926 року самостійно хорував хором квартетом «Лу», на той час мінімум. На початку 1930-х років дипломатик Іван Волонченко, підкорювавши

Станіслав І.

зладжами, що особливо відчувається в багатодітній сім'ї О.Дрібнюка. М.Дрібнюк потім часто підгукав, як він разом із сім'єю дідом ходив на заробітки. Після арешту його батька Онуфрія борцівською владою в 1920 році, утримування сім'ї, а на той час було уже п'ятеро дітей, покиєшо лише на імені молодшого Михайла, який був змушенний зайнятися кравецьким ремеслом. Незважаючи на це, він симпатизував, переважно почесами, пінчав музичну грамоту, а позаці-

скрипці на пробах мальодій для окречих голосів. Нам'ятою з тих часів залишилася фотографія хору, датована 1927 роком. Сидять (співів направо): Олена Вишнівська, Михайло Дрібнюк, Катерина Вишнівська, Іван Волонченко, Танціана Башай, Іван Башай, Біченська, Михайло Кішмар, Ольга Сішоницька, стоять: Йосипин Свільдинський, Михайло Ванджура, Мар'яна Виснівська, Михайло Чорний, Івандрій Васильцік, прізвище не підімс, Ярослав Гадаїчук, Івандрій

Скорохід, Юлія Голубець, прізвище не відоме, Марія Ревак. Лежать: Микола Мирович, Ярослав Крочак, Володимир Голубець, Михайло Ванджура. Цей хор почав роз'їзджати по селах Борщівського повіту з концертами, що сприяло активізації національного життя сільських громад. Виконувались переважно твори М.Лисенка, М.Леонтовича, К.Степенка. На поч. 30-их років із складу мішаного хору поступово виділився чоловічий хор, репертуар якого був значно розширеній композиціями М.Гайворонського, О.Кошиця, І.Воробкевича, С.Людкевича, Ф.Колесси. В цей і пізніший період найбільш популярними у виконанні чоловічого хору були «Ой пущу я конеченька», «Ой і не гаражд, запорожці», «Бурлак», «Прометей», «Та болять ручки», «За річкою за Дунаєм», «В горах грім гуде», «Огні горять», «Та забіліли сніги». В'язанка «Стрілецьким шляхом», «Панахида» і «Коли ви вмирали» Й.Кишакевича, виконувались переважно при вшануванні пам'яті січових стрільців. Запам'ятався склад цього хору:

Тенори:
Йосиф Ванджура
Іван Довганюк
Володимир Кілімар
Ізидор Ковбель
Михайло Крочак
Нестор Кузич
Михайло Лисий
Василь Скорохід
Йосиф Скорохід
Роман Шарковський

Баси:
Василь Бабійчук
Роман Батюк
Омелян Вец
Михайло Дорожинський
Андрій Ревак
Олесь Рушицький
Ярослав Рушицький
Іван Свидинський
Володимир Чорний

Як правило, щорічно, в березневі дні мішаним і чоловічим хорами виконувались твори на слова Т.Шевченка і інших композиторів: Н.Вахнянина, М.Вербицького, О.Нижанківського, Г.Топольницького. В репертуарі хору були також «Не пора не пора» на чоловічий і мішаний склади, «Лірники» («Страшний суд») Д.Котка, «Закувала та сива зозуля» і, вже обов'язково, колядки, з якими хор ходив колядувати та співав в церкві. Цим не обмежувалась диригентська діяльність М.Дрібнюка. В цей же період з ініціативи місцевих ентузіастів був організований мішаний хор у с.Верхняківцях, над яким він взяв шефство. У з'язку з цим пригадується один із епізодів, пов'язаний з підготовкою до святкування в 1938 році 70-ої річниці заснування товариства «Просвіти» та 50-ліття філії в Борщеві і який свідчить про енергію, з якою брався за справу М.Дрібнюк. Як це не раз бувало, основний пік навантаженням при підготовці хорів припадав на останні півтора-два тижні перед концертом. В один з таких вечорів склалося так, що він був змушений провести підряд проби трьох хорів (в концерті брали участь кілька хорів Борщівщини): спочатку в Борщеві, пізніше в Ланівцях, на прохання О.Гуньовського, який там провадив хор, і, опісля, у Верхняківцях. Якщо з Ланівців приїхала підвода, то звідти пізнім вечором до Верхняківців, а потім вночі до Борщева прийшлося йти пішки. Пізніше М.Дрібнюк сам дивувався, де тільки бралися сили для такої інтенсивної праці, тим більше, що ранком як і зрештою, кожен день, чекала праця біля верстата, та й завершенням будови хати треба було займатися. Крім того, він продовжував навчатися заочно в музичному інституті ім. М.Лисенка у Львові (музична студія).

Під кінець 20-х років при «Народному Домі» було створено духовий оркестр, здається в повному складі (28 інструментів). Спочатку музикантів навчав ка-

пельмайстер Симонський, чех по національності (він же був керівником військового оркестру в Борщеві). Потім у з'язку з відсутністю коштів для оплати керівництво перейняв М.Дрібнюк. Тут слід зазначити, що вся його передвоєнна музична діяльність базувалась виключно на громадських засадах. Більше того, нерідко треба було залишати все і терміново готовити концерти для поповнення інвалідського (УГА) чи учительського («Рідна школа») фондів. Оркестр неодноразово виступав при проведенні різних святкових заходів і на фестинах, які відбувалися на площі над р.Нічлавою, або на вул. Торговиці (нині вул. Новаторів). З різних причин, однією з яких були заробітчанські Інтереси частини музикантів, оркестр проіснував всього кілька років, і перед початком другої світової війни розпався. Вдалося встановити прізвища деяких музикантів: Григорій - Василь Голубець — флейта і піколо, Володимир Голубець — кларнет, Михайло Дрібнюк — корнет, Антін Уруський — корнет, Роман Шарковський — корнет, Йосиф Москва — альт, Йосиф Васильців — барітон, Володимир Чорний — бас.

В тих же 20-х роках організувався, а точніше, відновив свою діяльність драматичний аматорський гурток, активним учасником якого був М.Дрібнюк. «Наталка-полтавка», «Ой не ходи Грицю», «Мартин Боруля», «Циганка Аза», «Верховинці», «Назар Стодоля», «Запорожець з Дунаєм», «Маруся Богуславка», «Невольник» — далеко не повний перелік п'ес, які ставились на Борщівській сцені. Великою підмогою для драматичного гуртка було майно, залишене театром «Української бесіди», якого перша світова війна (1914 р.) застала в Борщеві. Активними членами гуртка були Людмила Петровичева—Смальєва, Іванна Ванджура, Йосифа Греськів, Ольга Синовицька, Софія Вишнівська; серед чоловіків — Йосиф Шалацький, Іван Довганюк, Михайло Лисий, Михайло Голубець, Володимир Чорний, а всього в ньому було біля 40 осіб. Всі вони старалися зробити для справи все, що було в їх силах. Крім безпосередніх учасників гуртка, — ділових осіб, не можна не згадати беззмінних протягом всього часу існування гуртка супфера Володимира Голубця і характеризаторів (гримерів) Йосифа і Мар'яна Співаків (батько і син). Як правило, театральна сала в будинку «Народного Дому», де відбувалися вистави і концерти, завжди була переповнена. На фотографії драматичного гуртка, датованій 1934 роком і зробленій після закінчення вистави, здається «Степовий гість», сидять (зліва на право): Й.Шалацький, Л.Смальєва, П.Смаль, М.Дрібнюк.

Після приходу нової влади у вересні 1939 року, почався поступовий спад активного національно-культурного життя в «Народному Домі». Були ліквідовані товариства «Просвіта» і «Луг», припинила своє існування «Рідна школа», перестала функціонувати «Народна торгівля». Директором тепер вже «клубу» був призначений Головченко — людина, яка мала досить своєрідну уяву про завдання культурно — освітніх закладів. Репертуар хору попав під жорстку цензуру, терміново вивчався новий репертуар типу «Із-за гір та з-за високих», крім того декілька хористів покинули хор, в тому числі Й.Ванджура, М.Голубець, В.Скорохід. Не дивлячись на це, протягом 1939-1940 років хор ще зберігав дещо із свого довосеного потенціалу, хоч і не все можна було зробити, як раніше. Характерно для цього періоду була одна із розмов між зав. клубом Головченко та М.Дрібнюком, на пробі хору, який підготовляв тоді

Світлина 2

«Прометея» і в якому є слова:

«....І нас клюють за щирою Ідею
Та не орли, а хижі дики сови...».

Головченко ніяк не міг зрозуміти, що це за «сови» і чи не пахне тут націоналізмом. М.Дрібнюку ледве вдалося переконати його, що в цих словах немас ніякого криміналу і пісню на концерті все-таки можна співати. В 1940 році борщівський мішаний 28 особовий хор успішно виступив на олімпіаді в Тернополі, де поділив 1-2 місця з хором із Копиченців. На такий розподіл місць, як потім згадували учасники олімпіади, вплинула, очевидно обставина, що хор з Копиченців, який уступав борщівському в рівні підготовки, мав такі переваги, як більш інтернаціональний склад і вже сучасний «радянський» репертуар. За цей період можна згадати і про те, як нова влада пробувала залучити М.Дрібнюка до громадської роботи, призначивши його у жовтні 1939 року відповідальним на виборах до Народних Зборів за виборчу дільницю, утворену в будинку польської школи. Це був єдиний випадок такої діяльності. Як можна було зрозуміти потім, призначення було зроблене з пропагандистською метою.

Початок війни в 1941 році і відступ червоної армії привели до короткосрочного піднесення громадської активності, відновлена була діяльність філії «Просвіта». В серпні 1941 року при участі хору була відправлена на руїнах борщівського тютюнового заводу, знищеноого при відступі червоної армії, польова Служба Божа.

В той же день при величному здвигу народу з усього повіту на новому цвинтарі посвячено символічну могилу в пам'ять сотень людей Борщівщини, закатованих НКВД в 1939-1941 роках і відправлено панахиду, яку також відспівав хор. Через три роки НКВД все це пригадає М.Дрібнюку. На хвилі загального

піднесення йому вдалося створити при «Народному Домі» струнну оркестру, чисельністю біля 30 осіб, переважно підростків, яка разом з хором і драматичним гуртком дала декілька концертів і вистав. Тоді ж М.Дрібнюк був призначений директором друкарні, розміщеної в приміщенні будинку «Народного Дому» (до 1939 року тут була пошта), а також на короткий час директором «Народного Дому». Крім того, в 1942-43 роках М.Дрібнюк організував і провадив хор в торговельній школі м.Борщева. Але весна негода і дії окупаційної влади не сприяли розвитку громадсько-культурного життя. І цей запал, притримавшись приблизно до половини 1942 року, почав згасати і в кінці 1943 року все завмерло. Всі з тривогою чекали, що принесе наступний 1944 р.

Перше, що приніс цей рік, була пожежа будинку «Народного Дому», яка почалася з підвалів, де зберігалися дерев'яні декорації, шафи з сценічним одягом і інше майно, найбільш ймовірно 31 березня. А хронологія подій така: 30 березня 1944 року біля 7-ої години ранку на східних окраїнах Борщева зав'язався короткосрочний бій з бронетанковими частинами вермахту, які проривалися з оточення в районі Кам'янця-Подільського в напрямку на Бучач. Весь цей і наступний день 31 березня авіація наносила по місту і околицях, де були зосереджені німецькі війська, бомбові удари. В ніч на 1 квітня почався сильний снігопад, який продовжувався два дні. Дим, що виходив з підвалів, був зауважений в першій половині дня 1 квітня, але про гасіння пожежі не могло бути мови. Вулиці були забиті технікою, військами, а 3 і 4 квітня відновилися налети авіації. Людей зібрати було неможливо. Одночасно з цим, було підпалено і другий будинок — базу центросоюзу, побудовану недалеко від залізничної станції (також власність українських організацій). Характерним є те, що крім цих двох будинків, інші, більш важливі об'єкти, як

задійнична станція, спирт-завод, маслозавод, начіт не були зачеплені. Це відкидає наявність в той час офіційними органами твердження про причетність до підпалу німецьких військ і вказує на зловинну руку, яку треба було шукати серед місцевого населення. М.Дрібнюк перейшов працювати до краївської майстерні, а що треба було обіпинити німецької чини (в Борщеві тоді був розміщеній, застосуєши штаб командування фронтом), йому дали у високоманії коротко-часне авільництво під мобілізації. Рішучасно він працював церковний хор. Але це вже була не робота; М.Дрібнюка почали викликати до НКВД, яке вже мало всі відомості про відмачення в серпні 1941 року в Борщеві пам'яті закатованіх в 1939-1941 роках людей. Вину ставились і приці в друкарні, і в «Народному Домі», і виступи хору. Здисться, в травні 1944 року НКВД без нікіх на це санкцій, попросту зgrabувало всю бібліотеку, яка була юдома, а незабаром, під приводом того, що М.Дрібнюк ніби-то нечорнилиши приватно, з дому забрали майже всю хатчу обстановку, в тому числі піаніно. Стало очевидним, що все це так просто не закінчиться. І, дійсно, в кінці 1944 року М.Дрібнюка зібрали під конвоєм до Чорткова на пересильний пункт. Там йому це раз допоміг краївський фах — його залишили працювати у воспитарі, спочатку під охоронюючою, а після війни вже як відмінайманого робітника.

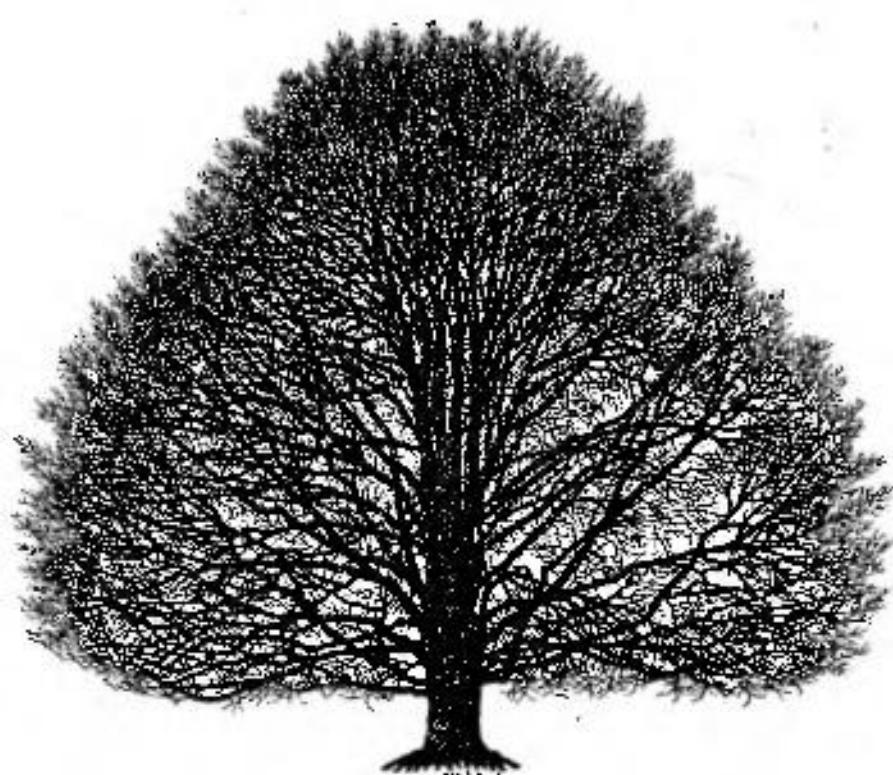
До Борщева він повернувся в 1949 році. Працював у краївській майстерні (1950 р.), згодом організував і півчав духові оркестри, спочатку в борщівському колгоспі (1951 р.), а потім у Ланівцях (1958 р.).

Також провадив хори в сільсько-гospодарській школі (1955 р.) і в районному будинку культури. Останнім місцем роботи М.Дрібнюка була бібліотека борщівського тютюнового заводу, там він провадив духовий оркестр аж до выходу на пенсію (1962 р.).

Весь цей післівійденний період мало чим нагадував повоєнну творчу діяльність. Влада спрямовувала всі свої зусилля на боротьбу з «націоналізмом», що практично означало кінципіювання існого національного, яке завжди було рушійною силою громадської діяльності. Були ліквідації всі українські організації, багато активних членів «Просвіти», «Шуту», мистецьких туртків, або вихідці на захід, або були арештовані чи просто депортували. Зокрема, в різний час були закатовані НКВД, Іван Баглай, Петро Смаль, Степан Воркун, Володимир Кітімар, опинився в Сибіру Роман Батюк, некому відійти втекти (Михайло Голубець, Михайло Лисий), деякі пішли у пілтія (Василь Скорокій).

Це тільки декілька ірізвищ із багатьох десятків боршів'ян, які загибули, або покинули рідину оселю в 40-і роки.

Після виходу на пенсію М.Дрібнок ще десять років провадив церковний хор, а в останні 10 років життя, за стисом здоров'я, повністю відійшов від музичної діяльності. Помер М.Дрібнок 28 березня 1989 року на 87 році життя. Оглядаючи його життєвий шлях, можна, мабуть, особливо виділити найбільш яскраву рису — велику працездатність і відданість спрямованістю підрозділення українського народу.

Яків Глущаковський. Бук (1985, дереворіз)

Ігор Скочіляс

Михайло Грушевський і Борщівщина

Ім'я видатного українського історика, політика і громадянина Михайла Грушевського тісно пов'язане з Борщівчиною. Звязки Грушевського з цим регіоном практично незвичені, і вимагають окремого дослідження. При опрацюванні теми автор використав неопубліковані документи родинного архіву Грушевських, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Києві (фонд 1235),¹ річні звіти борщівської «Просвіти» (ЦДІА у Львові),² матеріали рукописного відділу Львівської Наукової бібліотеки АН ім. В. Стефаника,³ а також дописи в львівській газеті «Діло» з кінця XIX — початку ХХ ст.⁴

Розглянемо кілька аспектів діяльності Михайла Грушевського, пов'язаних з Борщівчиною: наукові публікації, приватні поїздки, участь у громадсько-політичному і культурному житті краю.

Наукові публікації

Широкий діапазон наукових зацікавлень вченого спричинився до різнопланового висвітлення Історичного минулого краю. Зразу ж зауважимо, що праць, спеціально присвячених Борщівчині, у Грушевського немає. Однак значний фактичний матеріал з Історії району розпорошений у багатьох його публікаціях. Вже в своїй магістерській дисертації «Барське старство» (1893–1894) вчений детально аналізує суспільно-економічні і політичні відносини в Західному Поділлі кінця XIV — першої половини XV ст., до складу якого тоді входила і Борщівчина.⁵ Проявив величезну пошукову роботу в архівах, він виявив багато оригінальних грамот польських королів і литовських князів. Зокрема, Грушевський віднайшов грамоту Великого Литовського князя Вітовта 1428 р. З її змісту довідємося, що литовський князь записує 30 гривен Ніколаю Бозі з Бабинець на селі Сапогів.⁶ Це перша історична згадка про ці населені пункти.

Грушевський продовжує вивчати минуле Поділля. У 63–64 томах «Записок НТШ» він поміщає роботу «Матеріали до суспільно-політичних і скономічних відносин Західної України». Серед інших дослідник публікує чотири дарчі грамоти королів Казимира і Ягайла шляхті на володіння маєтками в сучасному Борщівському районі. Найдавніша — з 1403 р. — надає Яну Пудлу села Вільховець і Михайлівку.⁷ Із змісту грамоти 1410 р. довідємося, що король Ягайло дарує шляхтичу Грицьку Кардеєвичу села Кормильче і Ходиківці (суч. — Худиківці).⁸ У грамоті 1433 р. той же Ягайло записує боярину Жидовському 50 гривен на селі Вільховець.⁹ Останній з документів — це дозвіл короля Казимира магнату Фридриху Бучацькому передати село Олексинці в Червоногродському повіті Олександру Говорку (1448 р.).¹⁰ Наукову цінність мають також документ

Михайло Грушевський. Художник — Микола Вирвіць.

про продаж маєтностей магнату Яну Фредку в Скальському повіті, акт про звільнення населення Скали від сплати податків (1498 р.).

У 1895 р. в редактованих Грушевським «Записках НТШ» (том 7) побачила світ його розвідка «Опис Подільських замків 1494 р.» Свою публікацію вчений побудував на основі виявленого ним найдавнішого інвентаря замків Поділля, в т.ч. і Скали. Тут подано детальний огляд стану замкових мурів, тогачасного озброєння, опис замкових сіл Лояновець (суч. Ланівці), Озерян, Жилинець з переліком його жителів. Особливо цінні завважі Грушевського робить щодо Скали: «Становище Поділля... виглядає смутно. Так, в околиці Скали з семи замкових сіл три (Озеряни, Жилинці, Угринківці) були так страшно спустошені татарами і волохами, що не зосталося й одного чоловіка, а в Лоянівцях десять двориць стояли пустими, а решта селян мала свободу задля татарського погрому». ¹¹ Жалюгідними виглядали оборонні споруди Скали. З цього приводу дослідник пише: «Гай—гай! В Скалі стіни не мають заборол, пообгнивали так, що вийти на їх ревізор не міг...»¹²

Займаючись проблемами української медієвістики, Михайло Грушевський опублікував серію архів-

них документів в «Жерелах до історії України-Русі» (тт. 1-7). Люстрації королівщини Руського воєводства 1564-1655 і 1570 рр., опубліковані в «Жерелах», містять і описи державних маєтків Скальського і Кам'янецького старостств, що охопили 9 населених пунктів сучасного Борщівського району,— містечко Скалу і села Трубчин, Сапогів, Ланівці, Цигани, Жилинці, Бережанка, Глибочок і Озеряни.¹³ Для 16-17 ст. це найбільш інформативне масове джерело. Люстрація подає детальний перелік жителів сіл, різноманітних податків, описує фільварки, ставки, млини. В окремих випадках люстрація містить оригінальні дарчі грамоти польських королів на те чи інше село,¹⁴ оповідає про історію заснування Сапогова¹⁵ і т.д.

Значний фактичний матеріал з історії краю вченій використав у фундаментальній 10-томній «Історії України-Русі». Найбільш репрезентована тут Скала (XIV—XIV ст.) Згадуються і інші населені пункти. Наприклад, у 1 томі Грушевський розповідає про великий комплекс стоянок первісної людини в Більче-Золотому.¹⁶

У популярній «Ілюстрованій Історії України» Михайло Грушевський вмістив окремі предмети старожитностей регіону,— фігури з Більче-Золотого, а також золоту діадему і золоту пряжку з колекції речей всесвітньовідомого Михайлівського скарбу.¹⁷

Таким чином, навіть побіжний огляд наукової спадщини Грушевського дозволяє говорити про його праці з Історії України як про важливє джерело до вивчення минулого Борщівщини. Грушевський ввів у науковий обіг значний фактичний матеріал з історії краю, окремих населених пунктів, уточнив дати їх заснування. Не втратила актуальності для краєзнавчих студій і його методологічні оцінки тих чи інших подій, історичних процесів.

Родинні зв'язки, громадсько-політична і культурна діяльність

З Борщівчиною Михайла Грушевського пов'язували тісні родинні зв'язки. В містечку Скала-над-Збречем проживала рідна сестра його дружини,— Олімпія Левицька. Остання була дружиною місцевого священика Олександра Левицького (1850-1911 рр.). Левицький перебував на скалецькій парафії від 1886 року і вважався справжнім лідером місцевих українців.¹⁸ Він був головою читальні «Просвіти», вів кооператив «Міщанська каса».

Після одруження з Марією Вояківською у 1896 р. Грушевський вперше відвідує Скалу в якості родича Левицьких. В перших числах листопада вченій присутній на імпрезі читальні «Просвіти», разом з іншими жертвуючи гроши на будову греко-католицької каплиці в Циганах.¹⁹ Того ж року на відкритті читальні в Бурдяківцях Грушевський знайомиться з громадськими і культурними діячами Борщівщини,— Михайлом Дорундяком, Еронімом Калитовським та іншими. Через кілька днів Грушевський від'їзджає у Львів. А 19 листопада йому вслід за підписом О.Левицького відправляється поздоровча телеграма: «Кохані! Нема часу, тож коротенько, але щироночко жичу «вуйкові» у завтрашній день многая і благая літа».²⁰ Наступного року у листах до Грушевського Левицькі просять «якнайшвидше приїхати, бо давно не бачили».²¹ Подружжя щороку приїжджає в Скалу. Сюди дослідника вели і наукові зацікавлення: він вивчав руїни замку, костьол. Скалецька «Просвіта» використовувала Грушевського як посередника у її контактах з Головним виділом у

Львові. Так, взимку 1898 року секретар читальні передав через нього для подальшої публікації фотографії новозбудованого будинку «Просвіти».²²

Маловідомою сторінкою біографії вченого є його культурно-просвітницька діяльність. Саме на цьому поприщі він здобув любов і шану борщівчан. Грушевський часто бував на засіданнях читалень «Просвіти» в Скалі і Борщеві, виступав там з доповідями на історичні теми. Продовжуючи традиції галицьких меценатів, він робив численні пожертви на культурно-просвітні цілі.

Грушевський має безпосереднє відношення до заснування «Народного Дому» в Борщеві: допоміг скласти статут товариства, давав поради щодо структури керівних органів інституту. 14 січня 1898 р. на установчих зборах товариства його вибрали головуючим зібрания, а опісля — почесним членом-покровителем «Народного Дому».²³

Активно допомагав Грушевський і борщівській «Просвіті». Ще до свого знайомства з Левицьким він налагодив листування з тодішнім бібліотекарем Еронімом Калитовським. Вперше Калитовський звернувся до професора Львівського університету у лютому 1896 р. В своєму листі він писав: «Високоповажний пане Професор! Читальня «Просвіти» в Борщеві заходиться коло заложення повітової бібліотеки. В сій цілі звернулася вона до Наук. Тов. ім. Шевченка, щоб той прихилився... дати нам свої видання по знижній ціні... Знаючи вашу велику прихильність до справи народної просвіти, надіюся, що ви, пане Професор, нашу просьбу пімнете на Виділі, за що вже заздалегідь складаю щире спасибі».²⁴ Як слідує з наступного листа Калитовського до Грушевського від 1 березня, таку допомогу від вченого борщівська «Просвіта» отримала.²⁵ Поряд з популярними виданнями Михайло Грушевський надіслав у подарунок бібліотеці два перші томи «Історії України-Русі» з своїм дарчим підписом. Ці книги зареєстровані у каталозі бібліотеки за 1902 р. під №№ 332 і 333.²⁶

Крім наукової роботи, Грушевський брав участь в тогочасній політичній боротьбі. Використовуючи свій високий авторитет, він сприяв консолідації різних політичних партій і угруппувань обох частин України. Не шкодуючи здоров'я і часу, тодішній голова НТШ часто бував на вічах, виїзджав для передвиборчої агітації у віддалені від Львова регіони Галичини, в т.ч. і в Борщівській повіті. Так, 11 січня 1899 р. він виступає в Скалі на урочистому вечорі з нагоди «сотих роковин відродження українського письменства». Газета «Діло» помістила детальний звіт про вечір, виділивши виступ Грушевського: «На комерс промовляли о.Матковський з Босир, І.Городинський, п.Еронім Калитовський і всім мілій гість професор М.Грушевський зі Львова. Замітна була промова поважного гостя в тім напрямі, що він підніс велику вагу культурного і просвітнього розвитку українського народу в Галичині для України. «Колись Україна,— говорив він,— розбудила Галичину, тепер Галичина віддає вдвоє довгі Україні, а нам, галичанам, і в часті невідомо, з якою радістю і з якими надіями приймають свідуці українці кожний крок культурного поступу і національного розвитку українського народу в Галичині».²⁷

16 грудня 1901 р. Грушевський головував на народному вічі в Борщеві, де виголосив промову на захист переслідуваної студентської молоді.²⁸

Послідовно відстоюючи інтереси української спільноти, вчений у 1898 р. виступив на захист Івана Франка, заручившись підтримкою борщівчан: «У

Ювілейний комітет по відзначення 25-ліття літературної творчості Каменяра ввійшли Михайло Дорундяк з Борщева, Теофіль Окунєвський, Євген Олесницький і сам Грушевський. У підготовці свята не останню роль відіграв Дорундяк. Про це свідчать два його листи до Михайла Грушевського, написані у 1898 р. У першому з них адвокат з Борщева ділиться своїми переживаннями з приводу успішного проведення акції: «В Скалі була бесіда про справлення для д-ра Франка при нагоді ювілею 25-літньої праці друкарні на суму 3-4 тис. з.р., і я хотів би знати вашу думку і що нового діється в тій справі...»

«Если ви, пане професоре, не візьметесь до тої справи і не дасте своєї фірми, то боюсь, що ціла справа запізниться...»²⁹

У другому листі від 7 травня Дорундяк пише: «Прошу донести мені ласково, чи збірку в справі д-ра Франка треба зараз стримати, чи може заждати до 20 мая, коли сподію (сподіваюся — І.С.) бути у Львові і привезти з собою...»³⁰

З приводу грошової збірки М.Дорундяк надсилає листа до М.Бучинського, а згодом разом з Михайлом Грушевським, Теофілем Окунєвським з Городенки, Євгеном Олесницьким з Стрия і Щасним Сельським зі Львова пише відозву Ювілейного комітету до громадськості Галичини.³¹

З 1903 р. про перебування Грушевського на Борщівщині джерела нас не інформують. Після смерті О.Левицького (1911 р.) і виїзду Михайла Сергійовича у Київ його приватні і громадські зв'язки з Борщевом і Скалою припиняються.

Наведені факти з біографії Михайла Грушевського, що пов'язували вченого з Борщівчиною, дозволяють по-новому глянути на його особу не тільки як кабінетного вченого (мається на увазі період до 1914 р.), але й як активного громадянина і борця за інтереси свого народу, мецената, діяльного учасника національного відродження Галичини кінця XIX — початку ХХ ст.

1. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДІА України).— Ф.1235, оп.1, спр. 52, 460, 511, 587, 925, 926, 947.
2. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА у Львові).— Ф.348, оп.1, спр. 1248, 5018.
3. Львівська Наукова бібліотека АН України ім. В.Степаніка (відділ рукописів).— Фонд Бучинського.
4. Діло... 1899.— Число 5; 1902.— Число 21.
5. Грушевський М. Барське старство.— Київ, 1894.
6. Там же.— С.27.
7. Грушевський М. Матеріали до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України //Записки НТШ.— Львів,— Т.63.— С.14-15.
8. Там же.— С.16-17.
9. Там же.
10. Там же.
11. Грушевський М. Опис Подільських замків 1494 р. //Записки НТШ.— Львів, 1895.— Т.7.— С.2-3.
12. Там же.
13. Жерело до Історії України-Руси.— Львів, 1903.— Т.7. С.113-114, 119, 184-189, 191-194, 196.
14. Там же.— С.193.
15. Там же.— С.119.
16. Грушевський М. Історія України-Руси.— Київ, 1991.— Т.1.— С.
17. Грушевський М. Ілюстрована історія України /репринтне видівторення видання 1913 р./ — Київ, 1990.— С.20,23.
18. Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станиславівської на рік Божий 1902.— Станиславів, 1902.— С.122.
19. ЦДІА України.— Ф.1235, оп.1, спр.947.— Арк.45.
20. Там же.— Спр.587.— Арк.10.
21. Там же.— Спр.947.— Арк.72-73.
22. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр. 5018.— Арк.123.
23. Діло... 1898.— Число 4.— 7 січня.
24. ЦДІА України.— Ф.1235, оп.1, спр.511.— Арк.1-3.
25. Там же.— Спр.52.— Арк.10.
26. ЦДІА у Львові.— Ф.348, оп.1, спр.1248.— Арк.34 зв.
27. Діло... 1899.— Число 5.— 20 січня.
28. Там же... 1902.— Число 21.— 7 лютого.
29. ЦДІА України.— Ф.1235, оп.1, спр.460.— Арк.1-- 1 зв.
30. Там же.— Арк.3.
31. Львівська Наукова бібліотека АН України ім. В.Степаніка (відділ рукописів).— Фонд Бучинського.— Спр.57.

Яків Гніздовський. Конвалія (1985, дереворіз)

Яків Гніздовський: повернення в Україну

Яків Гніздовський народився 27 січня 1915 року у селі Пилищиче в родині Якона і Марти, а дядку Кубай. Він був наймолодшим сином у сім'ї. Старший брат Якона Дмитро гостював на своєму полі і провадив хор та хороманський гурток при сільській читальні, а серед учнів претворяли на більшівському пісні, Дмитро Якона пройшли серед працьовитих хліборобів, талановитих народників майстрів, вишневальниць та ін. А народна пісня пробуджувала в нього почуття прекрасного. Чарівна іриція піаністського краю, малюнки краєвиди рідного села залишили у його пам'яті слід на все життя.

В початковій школі села Пилищиче Яків вчався добре. Тому батьки вирішили послати його на навчання у Чернігів до української приватної пінази. Таке після часів піднімання у Німеччині Яків привіз з цікавістю до малиновечини. Житель Чернігів М. Пасічник ясно думав: «Будоно осінню 1927 або 1928 року. Надійде день св. Іллі та. У тієї католицтвом буде с. Дмитро Кубасівич. Вітрянін працюватиме літній журнал «Надія працівник», «Світ дитини», однак єдиним, робущим у нас, дітей, пристань національному підприємству. Отож, щоб інвестори інвестували з лицем іменіна, я на папері написав викорінення, підкреслив чистоту працівників та гарним малюнком, як на жаль, в мене не було тоді «бюджетної іскри» і я відрікся до Бурдаків. І тієїразу мене зачислили до Яків Івановича Гніздовського і він безкоштовно за відмінність мініут сформував позитивне враження про художнім букетом кінця. Тобі пори я починаючи з ним. Він часто, будучи лесь в гостях, вузів накреслював портрет гостини, якож і в карикатурній формі. Про свої малюнки, зроблені в тімноті, згадував пізніше і сам Яків Якович: «... Я робив багато речей: малюнки дівчатам трояхи до альбомів, рисував імпровізовані набіли, робників іні на піанізміні розміши, від часу до часу рисував голову кесаря із моїх колег, хто починає позувати. Але ще я робив немов жартівки до

цього ніколи поважно не ставився. Серйозно ставився до того, чого не міг реалізувати». Часто Яків шукає за цим, чого не можна було втілити в життя. Саме цюму звін присвячував найбільше уваги і часу. Два-три рази на рік їздив Яків зі скоюли в Чортківську лісництво поборам. Зразу за ослими Волківці і вже до Германівки, обіймів колії, тягнучися суніліній ліс. «Я їхав поборам і з вікна оглядав ліс, що добігає по підлозі, а потім, немов знеможений, тянувся за ним. Я привіддався до укладу дерев, що під вітром руху скоро змінили свою позицію і форми. Коли я довівши привіддався, то бувні змінюються за точно визначену складкою. Я тоді подумав, що коли б ту екскурсію лосігдити, можна було б врисувати в неї змінні форми і позиції дерев і там відтворити картину руху. Той образ, нереальний через зміни руху, зробив на мене тоді сильне враження».

Під час каникул в селі Яків привозив участь в приватному гуртку при читальні «Прогресія». В Пилищичах і сусідніх селах стояли п'єси, Ноймежного рислу, вмішаний, красний чіпак з піщаним чорним волоссям — таким його нам'ятають однесселчанки.

«Вперше я побачив Яків на сцені,— згадував В. Зуляк, — то була проста імпровізація щепла, ініціаторів ролей не мали наявних хосінів, але ігроди, словом зуміли настілька яскраво передати суть образів п'єси М. В. Гоголя «Ревізор», що я просто відчуваюся. А Хлестаком, якого зіграв Яків, взагалі був незрівнений».

Під час Навчання в Чортківській Тімназії стався инцидент, який докорінно змінив ісправному підліку Яків із Гніздовського. Весною 1934 року його, які учни 7-го класу, 19-літнього юнака заарештували поліція під час заалежності до нелегального студентського гуртка, поп'янного з українським національним піліплем. Причинюючи арешту сімох учнів була лише

така антидержавна змісту, які піднімала поліція під час військової пісні та Тімназійської бурі. Хоча спільноту і не видно, які змістовні належності Яків від піліпля, але суд все ж таки відбувся. На суді, що привів осінніх тиждень, Гніздовський тільки себе гідно, спокійно сидів і увесь час щось записував олівцем у записнику. Голова трибуналу забажав поширитися на малюнки Якова. На величезні скот зонування і кістрикою відіхну, суддя побачили на сторінках записника надзвичайно подібні зображення себе, прокурора, обвинувачів, підсуджених і злітом усіх присутніх на суді. Розсудливе суддя відійшов до уваги мистецькій талант місцевого підсудного і змінивши його підсудки, мовляв, цюого хлопця гріх засудити — школу таланту. Після суду Яків все ж таки змушений був залишити Чортківську тімназію і відійти до Львова. Тут він продовжив навчання у Іршавсько-мистецькій школі.

Хлопці Гніздовському (бліда хата — міністери), в якій народився Яків Гніздовський. За феномен Бориславського ювілейного музею.

У Львові Гніздовський жив скромно. Щоб пасти ічи-
тися, почорни мусів заробляти. Десякі його малюнки
вміщували від своїх сторінок дитячі падання «Світ
дитини», «Давінчик», «Наш приятель» та гумори-
стичний журнал «Кліптар». Яковів ніколи не покидали
місяця присвятив себе видавництву. Тому він
з великою радістю в 1936 році прийняв вістку про те,
що йому надійшло стипендію від митрополита Андрія
Шептицького на мистецькі студії до Німеччини. Але
шептицький уряд цілих два роки не видавав Гніздовсь-
кому закордонного паспорта, мабуть через незабуту
супону сирату. Тому в 1938 році Яків Гніздовський
жупає до Варшавської академії мистецтв. З перших
днів навчання він подружився з українськими, які навчались в академії
на різних курсах. Ізьми один рік
навчався Гніздовський у Варшавсь-
кій академії. В кінці літа 1939 року,
перебуваючи у Батьків в Пишниці,
він згадував про триваючу новину.
Першого вересня фашисти напали
на Польщу. Про наказання у Вар-
шаві вже не могло бути й мови. Го-
ворили, що на хустрів підліцівців
із-за Збруча скоро мають дрійти
радянські війська. Чорними хма-
рами зашлаги від долююючої
непогані часи. Яків Гніздовський
вирішив покинуті рідне село, щоб
здобути можливість дізнатися юнісі
мистецтву.

Перепливши човном Дністер і
відбравшися на чернівецький берег
(Чернівецька область була захоп-
леною тоді Румунією), Яків носідни-
глинув в сторону Пиліпче. Потуман-
кою припливу до рідної хати, ще раз
включився батькові і матері, всій
родині. Думав він, що незадовго
появдіть батьків, рідне село і що через якийсь час
повернеться. Але не судилося. Деяя розпорядився
то-самому.

Свічкатку Яків Гніздовський збраний до Бухаре-
сту, а потім до Риму. Вперше побачене ним море та
мальовничість Апеннінів спротивили на нього величезне
враження, і він вирішив лишитися тут назавжди. Але
брак прошай не дозволяв реалізувати бажання. Зго-
дані митець про це написав: «Я мав про Рим ідеалом
іще уявлення, як про нічне місто, що тінки відтому,
мабуть, можуть поєднати і розкинути нічне мистецтво. Коши я вперше побачив Рим, і були розочарованій.
І коли я збачив, що мене не отримати в Римі, я
відміжан зібрати справу в роботу душевою. Через
місяць Я.Гніздовський переїхав до столиці Хорватії,
де йому потрапило більше. В Загребі його прийняли
до Академії мистецтв на третій семестр. Закінчивши
в 1942 році студії макетика і графіки, Гніздовський
дорадкою вчителів скульптуру в Івана Мештровича,
відомого хорватського скульптора світової слави.

Великі ролі, проведенні в Загребі, він згадував з
зумисаною теплотою. «До мене він була трохи лас-
кайша, після до м'яльйонів моїх однодітків», — гласив
Гніздовський, — і сталося так, що протягом усіх ро-
ків він, хоч і в голові й ході, я мав підгірь змогу
читатися».

Після другої світової війни він жив у Мюнхені, де
оформив десятки видань, заснованого в 1945 році
письменницького об'єднання МУР (Мистецький ук-
раїнський рух). Цікавився життям і побутом ук-

раїнських скитильців у таборах повоєнної
Німеччини. Цій темі він присвятив ряд ліполотів.

З Мюнхена літом 1949 року Гніздовський та-
рікав до США і поселився у Сент-Полі штату Мін-
несота. Знавчи професору Гретовському він від-
правився на роботу рисувальщиком у великому комер-
ціальному видавництві. Гніздовський згадував: «Це
була перша постійна праця в моєму житті. Я почав
одержувати плату, і мені здавалося: моїм мандрів-
кам, які вже тоді набридли, прийшли кінець! Однак
це знажу несподіваний випадок змінив хід подій.
Однієї неділі 1950 року Гніздовський обійшов у рух-
тірі. За сусідів столом сиділа певна жінка. На

Побратими (Микола Кубай, Роман Стратійчук, Яків Гніздовський балів ванірові).
Літаки 1934 р. Нубійчина - американська

піцюту з її рук винада картінка паніру. Чомусь, чи
зажади, Гніздовський пісочин карточку і ліщав ис-
заніюмій. Вживався, що карточка була замовлена на
участь у графічній виставці Мінніаполіського Інсти-
туту мистецтв. Незнайома підізнається, що Гні-
здовський, як і вона, мистець, а до того, творчість
близька Європі і несподіваної з місцевим ладом, особи-
стю віднесла рівно зі своїми роботами та виставку
також звід дереворити Я.Гніздовського. Незабаром,
ци велике щось здійснили, Гніздовський дошевався,
що його дереворити, виковані ще в студентські роки,
стримили другу премію і що Мінніаполіський інститут
мистецтв бажає купити його роботи до своєї
постійної колекції. За цекілька тижнів Гніздовський
отримав також другу премію з позитивом на творчість.
Його картину показали по телебаченню, а в місцевій
газеті помістили довгу статтю та його фотопортрет (у
холіті, якого він не мав і чого мусів побачити).

До Гніздовського вже йшли слави, а він все думав,
що з ним трапляються подивні пригоди. Офорти-
ючи щодня обкладинки, титули, він відчував, що під-
точую ремесло; а не образи мистецтва. Якова ніколи
не покидала думка стати незалежним мистецем.

Тож одного чудового дня він залишив Мінніаполіс
їде до Нью-Йорка, щоб знову заспогати труднощі,
які були повнім від необхідності працювати на за-
мовлення. Вже через кілька тижнів після прибуття в
циєму місті прийшли перші труднощі і розшаруван-
ня. Гніздовський опинився в Нью-Йорку з мінімальним
значенням моні, з невеликими заощадженнями.

Яків Гінзбургський з батьком і матір'ю у рідному селі. 1937 р.
Софіївка лубенського повіту.

На пірзаки з професійних міціанольських газет є прихильним до цього рецензіями у Нью-Йорку. Існує серйозно не юнін. Збагаченому мистецтву досконально тяжко боротися з життям, але бажання стати професіоналом, підійматися покищто творчим замислом шкоди не покидала його. У Нью-Йорку Гінзбургський вийняв дешеве помешкання в східному Бронксі на 138 вулиці, і там працевнів здійснював свої плани. Поміщення його було одночасно й майстерницею. Він власноручно змонтував іні для вивішування кераміки, купив старі мішки для полотна та олії та картини, лінолеум замість дерев'яних дощок та дешеві матеріали для скульптури. Але занадто труднощі були лише тіні виноградівих панелей мистеця. Яків Гінзбургський згадував: «Кожау розпочалася картина обсада рій питань, що назирала за роки, і я не міг їх зігнати з позаду. Перед кожною новою картинною лежало сто доріг, і зі не знів, на якій вийти. Я пірзаки бути незалежним мистцем і муси вибрати якусь дорогу, бо в цьому була моє єдина ідея». Гінзбургський кинувся шукати шляхи вихіду з творчої кризи. Спочатку тягнувся за спілку, за активітіс. Коли не міг знайти розв'язанням якоїсь проблеми на початку, то пробував знайти щось нове у скульптурі, кераміці, займаючись колюваними монотипами. До першої некоректності групи його ідея належала: «Чотири натюрморти» (1953), «Вінці відзначаються» (1954) і їх подібні картини, а потім — «Симфонічні» — «Гайна вечірня» і «Добрий Настані» (1954) чи «Роз'яття» і «Суддя, підсудний і поліцей» (1955) тощо.

В 1952 році Гінзбургський творить, на відміну від своїх ранніх, позашківчих впливом творчості Дюрера, складників дереворізів, барвіні десертичної літератури «На човні», «Біблістка», «Білі дзеркалі». В Нью-Йорку перед Гінзбургським постри посталі проблеми збереження національної ідентичності. Він вказується на синю правильній за тик умові крік —

нішаніти в зданичоруських формах то, що найпонадібніше пішло від долі. В дужкі часу, мало загальнопольський характер.

В 1950-х роках Гінзбургський захопився керамікою, якою цілім займається усе життя. Дослідженням її не забарвлює нічим іншим, ніж краткі.

Філадельфійська газета «Америка» що 3 травня 1954 року писала, що Гінзбургський як кераміст-скульптор був ізабілато цікавий, ніж маляр «Збрігачів» звінні «модерногорської» скульптури, ніж рівночасно піддержує українськості, так би мовити, істоти українського традиційного духу. В його творчості знаходимо спорідненість із традиційною мальованим керамікою, на якій митець буде свою творчість. Гінзбургський майстерно інтерпретує старовуїтське мистецтво народній добі, надаючи їйму нових абстрактних форм. Мусимо висловити жаль, що на виставці не було графіків, якото можна зовсім сміливо постарати собі неперевершеної Парбута.

За чотири роки наполегливої праці в Нью-Йорку, Гінзбургський відважився вчинити першу велику виставку у Варш Енгліші та інші. В 1965 році Яків відвідав її два роки по Паризьку. Переїхавши у Паризьку тільки після багатьох можливостей і можливостей мірою втілнуло на стабілізацію його сумнівів. Урбаністичні краєвиди і малюнки Гінзбургського паризького періоду виникли від сумисною, сильно запестровою експекцією вулиць, ширинами рівнинами одиночних будинків і тільки скрижаними дерев'яними. Такими є картини «Міст Олександра Третього», «Ансні Гітлера» та ін., Крім чого, митець зробив в цей період серію композицій, присвячених паризькому метро.

В Паризькому художник має дійсно персональні виставки, які виникають широке зацікавлення у публіці. Проживаючи в Паризьку, Яків Гінзбургський звернувся я Стефанією Кузані, народженою у Франції українською, дочкою сміграції з Галичини. В 1958 році яків Гінзбургських нарощувалася дочка Марія.

Повернувшись до США, художник не зупиняється на дослідному, а професійно пошуку нових форм мистецтвого виразу та власного оригінального стилю. Це на початку цією творчого пічаку він робив власні дереворізі. В кінці 50-х років що знову повертається до дереворізу. Довго вивчав запущений сюжет, виконувачі диссекції, а то й сутні ескізів. Малювані дітки, які поки були тільки відповідної обрисом і чілікіні тоді перебували їхні на ґрушеву або пішнечну дівчинку у двержальному відображені. Після цього починається довгий процес вирізування дереворізу ручним зварядком. Часто країця над одиним і тим же дереворізом тримала декілька тижнів. Закінчений пектий митець замінував фарбою і покривав його листком паперу, на якому відбивав вирізане зображення, затираючи реальності його зображення столовою ложкою. Після багатьох років такою традиційною способу друкованням у 1975 році Гінзбургський придумав собі ручний друкарський прес.

В 1958 році почав викладати його дереворіз у «Союз» купила галерея Асоціації американських живців у Нью-Йорку. Після цього Гінзбургський дуже скоро став відомим графіком у США. Особливою темою його дереворізів була переважно флора і фауна, різше красавиці і зовсім нечестна людина. Довмашні є дики тварини, відомі і польові трави, спіннянки і качаня капусти, кошочки в помідорах, збузинки, яблуки, стрункі тополі і місні дуби, яєфи, окраси житнього кінба і лонка французька булка — ці та багато інших

предметів стають основними елементами для художника. Однією з вершин творчості Гніздовського вважається дереворіз «Соняшник» (1962), що часто використовується як симбоз мистецтва. Важко філігранною текстурою виконано робота Гніздовського «Вінця» (1961). Про ці галузі роботи важко сказати, чому в них більше — таланту чи технічної мір罕ності. У Гніздовського хист і майстерність злиті в єдину. Художник працює у різних видах мистецтва, але щедрі твори переважно у мистецтві гравюри, у дереворізі. Йому чудово вийшли ажурні пластики безлистих дерев «Алея» (1960), «Тополя» (1964), «Веселісце дерево» (1965), «Капуста» (1964). Гніздовський майже не «підтримує» природи, але ілюструє різні присторії ілюзій, змушуючи глядача сприймати її в несподіваних ракурсах. Яків Гніздовський виконав кілька дереворізів, зокрема портрети таких діячів української культури, як Микола Березовський, Олександр Донженко, Дмитро Бортнянський.

Серед працьника колекціонерів належать Я. Гніздовському, починаючи з 60-х років, зроблені не роками, а тижнями. Його дереворізи широко виставлюють не тільки у США, а також у Японії, Франції, Італії, Китаю і в багатьох інших країнах світу. Картини, гравюри Гніздовського потрапили до таких історичних музеїв, як Вашингтонська бібліотека конгресу, Нью-Йоркська публічна бібліотека, Бостонський музей образотворчого мистецтва та ін. Свідченням визнання його таланту є Сполучені Штати може бути і те, що його гравюри «Зимовий сад» і «Соняшник» висіли у Білому домі в роки президентства Джона Кеннеді.

В 1976 році вийшли велика (219 репродукцій) монографія-каталог графічних праць під назвою «Гніздовський: дереворізи 1944—1975». Крім стикових гравюр та ілюстрацій, митець зробив багато екслібрисів. В 1986 році вийшла книжка «Гніздовський: екслібрис». Поряд з графікою Гніздовський приділяє багато уваги і мальарству. У цьому жанрі виділяються його панно «Помідори» (1968), «Яйця і кошик» (1974), «Бруківка» (1980), «Селищницький хліб» (1981), «Цібулин» (1983) та інші.

Яків Гніздовський виконав розпис іконостасу і церкви св. Трійці у Кергеменсоні, штат Нью-Йорк.

Корінні твори Гніздовського були на Україні. Це помітно і з тематики робіт, і з того, що життя на батьківщині дуже цікавило художника. Він розробляв проект і створює за ним нову українську абетку, бо відмінно, що «інгушський алфавіт», запропоновані Петром І, створюють дзвінобріузьку кирилицю на абетку.

Яків Гніздовський зробив цикл ілюстрацій до кінелітного видання «Слов'я о полку Ігоревім», яке було надане у Філадельфії 1950 року за редакцією Скибінського Гордицького. Особливістю є горінкою творчості Гніздовського була його діяльність як мистецтвознання. Він написав і опублікував у англомовній і україномовній пресі США статті «Загадка мистецтва-предтечі: Едъ Грекъ», «Українській гротеск», «Спільнота ідеїв» та інші. Гніздовський часто повторював, що в мистецтві справа вирішується 95 відсотків тяжкої пропрі, а талант лише допомагає в тому.

Яків Гніздовський

Після своєї великої виставки в Торонто Гніздовський за кількома годинами подійшов 600 км до дорозі родину, до Нью-Йорку. Дуже скучився. Вночі стався серйозний приступ. А через кілька днів у лікарні, після опрітомиюочі, Яків Гніздовський 8 листопада 1985 року помер. Ірих його похованій у кулумбарі собору св. Івана Богослова в Манхеттені (Нью-Йорк), а пізніше перевезено прах на Україну. В селі Пилипче, на кладовищі, біля могили батька і матері захоронив під часів війни великий художник.

Яків Гніздовський не мислив себе без України, мріяв відіїхати рідну землю. В листах до рідних часто писав про це. Та не судилося йому приїхати хоч у гості.

Як художника-графіка Гніздовського добре знають у США, а персональні виставки його дереворізів, надяжими найбільше працювали митець, виставляючись буквально по всьому світу. Хоч як це не парадоксально, але на Україні, до настинного часу, твори Гніздовського були незідомі. Та все змінилося. Зара регулярно виставляється в Україні та обласні газети, радіо і телебачення розповідають про творчість нашого земляка. В червні 1990 р. в Києві, Львові і Тернополі виставувалися виставки робіт Якова Гніздовського, яку організувала дружина митця Стефанія Гніздовська. Після експонування на виставках, 51 робота Я. Гніздовського передана в дар Державному музею українського мистецтва у Києві, Тернопільському краєзнавчому музею і

Монумент Якова Гніздовського «Логу братів» в Прилуках.

Львівському музею українського мистецтва. В кінці травня 1990 року п. Стефанія Гніздовська відвідала Борщівський краєзнавчий музей. Для постійної експозиції вона передала особисті речі митця: пензлі, робочий фартух, ложку, якою він робив відбитки з дереворізів, авторські роботи, ілюстрований каталог творів художника, книги та фотографії.

В жовтні 1992 року в селі Пилипче відкрито музей Якова Гніздовського.

До нас повертається великий митець, художник зі світовим ім'ям Яків Гніздовський. Дуже нелегким їноді бувас повернення додому. Але щастя, коли воно все-таки настас, хоч й припізнилося на кілька десятиліть.

1. Я. Гніздовський. Пролог.— Нью-Йорк, 1967.
2. Я. Гніздовський. Роки шукань 1950-1960.— Чікаго, 1978.
3. Б. Певний. Щоб вітер не завіяв слідів // Україна.— № 25.— 1990.
4. Д. Степовик. Соціяшник на осоні // Наука і культура України.— Випуск 24.— К., 1990.
5. П. Бубній. «Український соціяшник» у Білому ломі // Вільне життя.— 1990.— 29 травня.
6. М. Сохацький. Повернувшись на Україну // Літературно-мис-

7. тецький альманах «Нічлава».— 1990.— № 5.
8. В. Каськів. Поки живуть люди // Налізбручанська правда.— 1990.— 17 лютого.
9. Література Україна.— 1990.— 31 травня.
10. М. Пасічинник. Я знов його // За вільний край.— 1992.— № 55. Магнітофонний запис голосу Я. Гніздовського на відкритті персональної виставки в Нью-Йорку // Фонди Борщівського краєзнавчого музею.

Яків Гніздовський. Квітучі іриси (1973, гравюра)

Ірина Назар,
старший науковий працівник Тернопільського краєзнавчого музею

Невідомі списки українських ветеранів Визвольних Змагань 1914-1920 рр. з Борщівщини

Серед багатьох важливих предметів історії минулого періоду визвольних змагань українського народу за свою діяльність згадуємо окремі місця. Сюди відносяться, позадовільним спланом винесені, наприрізно практичного використання а концепції пошуково-аналітичного підходження їх застосовує та пропонує умову докладності.

Незадовільним залишається стан справ з практикою використанням різноманітних джерел із Історії України 1914-1920 рр. Це, зокрема, документи, пам'яті, циркуляри, розпорядження урядів ЗУНР¹, УНР², різноманітні статистичні дані тощо.

Практично невикористані захищені збереженні в бібліотеках і архівах джерела з Історії Борщівщини залишено періоду. Примітні, до цього чану не з'явилися жодні наукові публікації. Виключчина становить дані статистичного характеру, розташовані в мемуарій і науковій літературі, переднінг.

Однак з пріоритетних підприємств можуть робити економічну та статистичну обробку даних про учасників військових змагань — уродженців країни Борщівського повіту, або тих, які проживали на його території під час 1920 р. Такі пошуки важливі і з огляду на підсумкову видання «Кітчен нам»³, що зразково відобразить військові змагання 1914-1920 рр.

Нерідкі краї в цьому напрямі були зроблені ще з 30-х роках, коли вийшли сант «Альбом УСС»⁴ і ідея випуску «Жалібної книги». У першому випусці був пасивний особовий склад першого полку УСС, на початку 1916 р., та в числі інших заслуга заслуга в кількох гічових стрілець в Борщівщині.

Випуски «Жалібної книги» підводять прізвища 54 борщівців, які пішли в бої за волю України в рядах УСС і УГА. Випущені з книжі вже друкуються і, Копіюються у північній пресі.⁵ Там же автором в с. Соноголя за сприянням «Прокомітета» практично всім поширюють редакцію по складенню списків ажстрійській і українській армії, які були в рядах і сестринської армії і під час українсько-польських змагань борговані 39 заслібліх односельчан.⁶ Приада, при підтворенні списків допущено помилки мешканців поєдинного населеного пункту, але вони не призначували, цей інформаційний робочий. окрім відмінності ніяк погано

УГА маєть списки І. Скопиняча «Кітчен нам»⁷ та Борщівщині. Відмінно за «Зброя». Зокрема, залишається цікавою список військов-військовів УГА то дає про діяльність стрілець Борщів'ячів, інтернованих в Чехословаччині.⁸

Нублікації ставить собі за мету внести в науковий обіг посмінні списки офіцерів і підсійців УСС, УГА, армії УНР, а також кількісні перспективи учасників Низкинських Змагань (рідкий склад) та осіх населених пунктах Борщівського повіту.

Нублікації джерелні зберігаються у Цер-

Списки Легіону УСС — жителі села Іванкова Борщівського повіту. 1915-1916 рр. (З фонду Борщівського краєзнавчого музею).

жирхів Тернопільської області і складі «Борщівської постійної команди державної пам'яті». Вони були складені під час згідно розпорядження військового коменданта від 2 липня 1929 р.⁹ До 15 серпня 1929 року після підготовки польської жандармерії зробили зазначені підсумки підмінні списки командирів армійських українських армій. Списки лишилися під час військо-і підсійців, починаючи від середини і півде. Особливу увагу рекомендують затвердити на підставі фінансовість списуваних осіб. Поряд з посмінні списки зможуть бути надані статистичні відомості про кількість ветеранів — родючих УГА, УСС, армії УНР.

Згідно розпорядження військової команди державності, 9 липня 1929 р. підпілля жандармерія в Бор-

щеві надіслала відповідні вказівки всім місцевим посторуникам.⁶

Перелік мав складатися за такою схемою: порядковий номер — військове звання в австрійській і українській арміях — ім'я і прізвище — дата і місце народження — імена батьків — професія — місце проживання.⁷

Протягом 18-31 липня докладні дані, згідно з циркуляром, надіслали посторуники поліції в Бабинцях, Борщеві, Більче-Золотому, Бурдяківцях, Вовківцях, Гермаківці, Озерянах, Іванкові, Іване-Пустому, Короглівці, Кудринцях, Мельниці. Окопах Святої Трійці, Олексинцях, Скалі, Турильчому, Усті Єпископському, Шупарці. На їх основі було складено «Перелік колишніх військових українських збройних формувань: Української Галицької Армії, так званої УГА петлюровської, Січових Стрільців і Українських Січових Стрільців», а також «Чисельний перелік колишніх військових українських армій з Борщівського повіту (рядових і підофіцерів до сержанта включно)». Після переворки документи надіслали у Тернопіль, а іхні копії залишились на місці для практичного користування.

Обидва списки датуються 9 серпня 1929 р., відруковані друкарською машинкою на стандартному білому папері польською мовою (другий примірник), мають офіційний штамп «Повітова Команда Державної Поліції в Борщеві». Перший список обіймає 14 сторінок, другий — три сторінки.

Що ж стосується достовірності наведених у

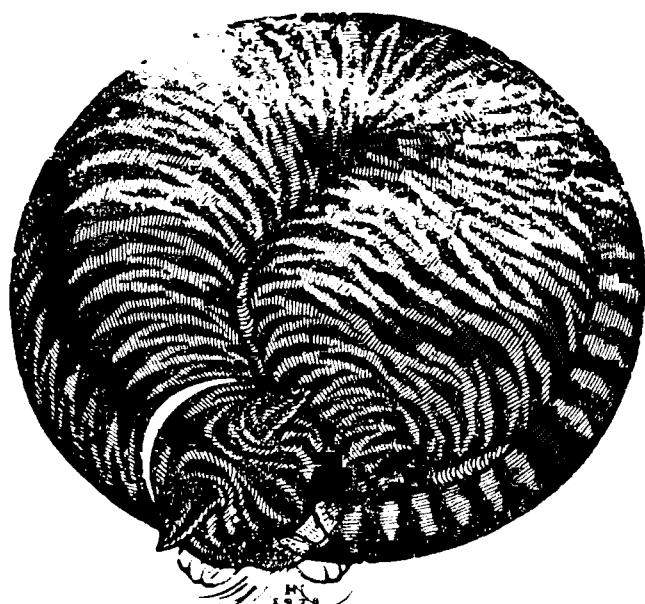
списках даних, то маємо підстави їм довіряти. На відміну від польських офіційних документів пропагандистського плану, матеріали поліції мали конфіденційний характер і призначалися для внутрішнього користування. Отже, поліція була зацікавлена у практичній роботі послуговуватися правдивою інформацією, позбавленої ідеологічних шармів. Це в повній мірі стосується і рецензованих списків. У направлених посторуникам поліції в Борщівському повіті розпорядженнях повітовий комендант особливу увагу рекомендував звернути на те, що «посторуок не має права обмежуватися лише попередніми даними, що за кілька років втратили свою актуальність, а провести всеохоплюючі масні пошуки інформації в районі щодо виявлення осіб, які підлягають внесення в списки».⁸

Цікаво, що подібні списки по Борщівському повіті були складені поліцією також у 1926 році. Про це є згадка у циркулярі. Вони використовувалися як основа при підготовці списків 1929 року. Їх пошуки у фондах Держархіву Тернопільської області, однак, не дали позитивних результатів.

При публікації списків 1929 року здійснено перевідклад на українську мову. Структуру документів в основному збережено. Виняток зроблено для першого списку, в якому з практичних міркувань перелік старшин і підстаршин подано за алфавітним принципом, а не за територіальним, як в документі.

Обидва списки публікуються зперше.

-
1. Українські Січові Стрільці. 1914-1920 (репринтне видання: Львів, 1935). — Львів, 1991.— С.145-155.
Матейко Р., Мельничук Б. Восиними дорогами синів Галичини: Українські Січові Стрільці на Тернопільщині. — Тернопіль, 1990.— С.63.
 2. Крочак Г. Рядкам «Жалібної книжки» // За вільний край.— 1992.— 22 серпня.
 3. За вільний край.— 1992.— 18 липня.— С.3.
 4. Скоцилас І. Українська церква на Борщівщині та інші сторінки національного відродження краю.— Київ, 1992.— С.87-88.
 5. Держархів Тернопільської області.— Ф. 281, оп. 1, спр. 629.— Арк. 1.
 6. Там же.— Арк. 10.
 7. Там же.
 8. Там же.
 9. Там же.

Яків Гніздовський. Котяча дрімка (1979, дереворіз)

**Список колишніх старшин і підстаршин українських збройних формувань періоду
Визвольних Змагань (1914-1920), що проживали у Борщівському повіті.
1929 рік.**

п/п	Ім'я та прізвище	Дата і місце народження	Імена батьків	Військове звання		Професія	Місце проживання на 9.VIII.1929	Примітки
				в австрійській армії	в українській армії			
1	Михайло Андрійчук	1881, в Мельници	Іван і Євдокія	Вахмістр жандармерії	Вахмістр жандармерії	гмінний секретар	Іване-Пусте	Не виявляв ніякої політичної діяльності.
2	Іван Андрійчук	1880, в Бабинцях від Кривчого	Юрій і Марія	Сержант	Старший сержант	рільник	Бабинці від Кривчого	Не виявляв ніякої політичної діяльності.
3	Михайло Андрійчук	1891, в Бабинцях від Кривчого	Петро і Василіна	Вахмістр жандармерії	Вахмістр жандармерії	рільник	Бабинці від Кривчого	Веде активну роботу в УНДО. До Польщі відноситься вороже.
4	Василь Атаманчук	1890, у Вовківцях	Ілько і Ярина	Сержант	Сержант	рільник	Вовківці	Брав участь в українсько-польській війні. Був членом «Лугу», організованого на засадах УВО в 1928 р. Вороже настроєний проти Польщі.
5	Мартин Бабій	1880, в Залуччі	Роман і Фрося	Сержант	Вахмістр	рільник	Залуччя	Ундовець. Керівник читальні «Просвіти» і член контрольної комісії в кооперації. Співпрацівник Гната Козака.
6	Юрій Базилюк	1880, в Кудринцях	Семен і Марія	Сержант	Сержант	рільник	Кудринці	Політичної діяльності не виявив.
7	Василь Базюк	1885, у Вовківцях	Петро і Дана	Вахмістр	Вахмістр	рільник	Вовківці	Брав участь в українсько-польській війні. Підозрюється в належності до УВО. Вороже відноситься до Польщі.
8	Гнат Баранюк	30.XII.1896, в Козаччині	Федір і Анна	Кадет	Булавний	—//—	Козаччина	Ундовець.
9	Іван Басараба	1885, в Богословській повіті	Олекса і Марія	Вахмістр	Вахмістр міліції	власник магазину	Бережанка	Веде конспіративну українську діяльність.
10	Казимир Буяр	15.VIII.1885, в Циганах	Габріель і Юзефа	Сержант	Вахмістр УГА	рільник	Цигани	Є головою читальні «Просвіти» і заступником керівника «Рідної Школи». Як член ради гміни противиться всьому польському. Є прихильником УСРП.
11	Олександр Вальчинський	1896, в Малій Луці, Скалатський повіт	Омелян і Стефанія	Поручик	Поручик	священик греко-католицький	Панівці	Ундовець. Веде законспіровану українську діяльність. Вороже ставиться до поляків.
12	Василь Вельган	1889, в Залісся	Павло і Юстина	Сержант	Сержант	рільник	Залісся	Політичною діяльністю не займається.

п/п	Ім'я та прізвище	Дата і місце народження	Імена батьків	Військове звання		Професія	Місце проживання на 9.VIII.1929	Примітки
				в австрійській армії	в українській армії			
13	Георгій Велиора	13.III.1880, в Стоянові, Радехівський повіт	Іван і Катерина	Вахмістр	Вахмістр	шляховик	Гермаківка	Політичної діяльності не проявляє.
14	Петро Василишин	1896, в Шершнівці	Андрій і Емілія	Кадет	Поручик	рільник	Чортків	З 1923 р. проживає в Чорткові. Вороже ставиться до поляків.
15	Леопольд Гавронський	6.VI.1882, в Шишківцях	Людвік і Емілія	Сержант	Старший сержант	рільник	Шишківці	Симпатизує польським народовцям.
16	Гриць Галабура	1896, в Звягелі	Іван і Маланка	Четар	Четар	рільник	Звягель	Не проводить ніякої діяльності.
17	Петро Галан	1.II.1889, в Пилатківці	Яків і Магдалина	Сержант	Сержант	зарібник	Пилатківці	Не проводить ніякої діяльності.
18	Казимир Гомейчук	1891, в Дзвинячці	Яків і Катерина	Сержант	Сержант	рільник	Дзвинячка	Політичної діяльності не проявив.
19	Павло Гарболінський	1889, в Мельници	Микола і Юстина	Вахмістр	Вахмістр	швець	Мельниця	Політичної діяльності не проявив.
20	Яків Гнатюк	1888, в Іване-Пустому	Никифор і Надія	Вахмістр жандармерії	Вахмістр жандармерії	рільник	Іване-Пусте	Не виявив ніякої політичної діяльності.
21	Мефодій Грабчак	16.IX.1881, в Скалі	Іван і Юлія	Вахмістр	Старший вахмістр	--//--	Скала	Агент товариства «Дністер». Є скарбником і секретарем гуртка «Рідна Школа», який веде пропаганду УРСП. Як член гмінної ради вороже виступає проти ухвал поляків.
22	Михайло Гуменюк	8.XI.1889, в Скалі	Стефан і Анна	Старшина піхоти	Старший вахмістр УГА	рільник	Скала	24.VI.1926 вийшов до Канади, звідки повернувся 29.III.1929. На даний час не вияснено всієї його політичної діяльності. До виїзду в Канаду належав до всіх українських товариств.
23	Стефан Дергак	1883, в Латківцях	Теодор і Петронелія	не служив	Поручик	народний вчитель	Латківці	З 1927 р. з політичної точки зору ніяких зауважень немає.
24	Іван Доброзвольський	1884, в Іванкові	Кароль і Анна	Вахмістр	Начальник міліції	дяк	Іванків	Запеклий ундовець. В даний час не проявляє ніякої діяльності.
25	Ярослав Дроздовський	1900, в Борщеві	Михайло і Софія	Підхорунжий	Четар	купець	Шершнівка	Як син українського священика виявляє вороже відношення до поляків.
26	Ярослав Дроздовський	1889, в Борщеві	Яким і Маланка	Сержант	Сержант	рільник	Борщів	Прихильник УСРП. Підозрюється в приналежності до ОУН.
27	Павло Дроздовський	1895, в Борщеві	Василь і Анна	Сержант	Підпоручик	рільник	Борщів	Вороже ставиться до поляків.
28	Василь Заброцький	1886, в Борщеві	Антон і Параска	Сержант	Підпоручик	рільник	Борщів	Прихильник УНДО. але ніякої діяльності не проводить.
29	Іван Зельський	1899, в Залісці	Антон і Юзефа	не служив	Сержант	вчитель	--//--	Партійна приналежність — УНДО. Політична праця не відома..

п/п	Ім'я та прізвище	Дата і місце народження	Імена батьків	Військове звання		Професія	Місце проживання на 9.VIII.1929	Примітки
				в австрійській армії	в українській армії			
30	Дмитро Зуляк	1880, в Гермаківці	Василь і Докія	Сержант	Вахмістр	рільник	Гермаківка	Начальник гміни. Запеклий ундовець. Підтримує відносини з греко-католицьким священиком Волошиним з Гермаківки і знаходиться під його впливом. Веде законспіровану діяльність.
31	Клим Зуляк	1888, в Гермаківці	Дмитро і Анна	Сержант	Сержант	рільник	Гермаківка	З 1921 р. є членом читальні «Просвіта» і Кооперативи. Дуже часто заходить до священика Волошина на таємні наради. Ундовець.
32	Мирон Левицький	1897, в Стригові	Стефан і Євгенія	Підпоручик	Підпоручик	лісничий	Лісничівка біля Бовковечь	В 1918-1920 рр. брав участь у польсько-українській війні. Згодом був організатором «Лугу» і «Сокола», заложив «Рідну Школу» в Юркові. Вороже настроєний до всього польського.
33	Йосип Левицький	15.XI.1884, в Озерянах	Михайло і Марія	Сержант піхоти	Сержант піхоти	боднар	Озеряни	Не веде жодної діяльності.
34	Семен Лукасевич	1885, в Дрогобичі	Антон і Теофілія	Підпоручик	Ротний	рільник	Шершенівка	Проводить надзвичайно активну проукраїнську діяльність. При кожній можливості вороже виступає проти поляків. В 1928 р. брав участь у львівських демонстраціях. Організатор товариств «Сокіл», «Просвіта», Кооперативи. Має великий вплив на місцевих людей.
35	Іван Лучик	15.VI.1889, в Шупарці	Дмитро і Параска	Сержант	Сержант	рільник	Шупарка	Засновник і комендант товариства «Луг» в Шупарці, член УВО. Веде активну діяльність на всіх зібраннях і має вплив на частину членів гмінної ради. Належить до УСРП.
36	Семен Киба	9.VIII.1891, в Бурдяківцях	Іван і Анна	Сержант	Сержант	рільник	Бурдяківці	Не бере участі в політичному житті.
37	Микола Ковалишин	1892, в Скалі	Микола і Катерина	Вахмістр	Старший вахмістр	рільник	Скала	Належить до всіх українських товариств в Скалі, але активної діяльності не проводить.
38	Михайло Ковалишин	1884, в Скалі	Микола і Катерина	Віце-вахмістр	Старший вахмістр	наглядач	Скала	Належав до всіх українських товариств і брав в них активну участь. Як комендант української жандармерії відбув 6 місяців ув'язнення в Чорткові по §87. В 1926 р. припинив політичну діяльність.
39	Василь Когунь	1891, в Кривчу Верхньому	Іван і Марія	Сержант	Сержант	рільник	Кривче Верхнє	Брав участь у польсько-українській війні. Є засновником товариства «Луг», член читальні «Просвіта», підтримує контакт з адвокатом Лунівим з Борщева. Прихильник УСРП. Активний український діяч.
40	Гнат Козак	1890, в Залуччю	Іван і Параска	Сержант	Старший сержант	рільник	Залуччя	Ундовець. З його ініціативи створено в Залуччю кооперативу. Є член УВО. В 1926 р. з його ініціативи повстала могила на місці загиблих українців у війні з поляками. В 1928 р. створив «Луг» і був його керівником.

п/п	Ім'я та прізвище	Дата і місце народження	Імена батьків	Військове звання		Професія	Місце проживання на 9.VIII.1929	Примітки
				в австрійській армії	в українській армії			
41	Петро Козак	1894 р. в Дзвинячці	Леон і Марія	Сержант	Сержант	рільник	Дзвинячка	Є правдивим ундовцем і спілкується з ундовцями. Активної діяльності не веде.
42	Максиміліан Комуницький	7.V.1886, в Тисмениці Станиславівського повіту	Петро і Текля	Старшина вахмістр	Старший вахмістр	—//—	Скала	Належить до всіх українських товариств, бере в них активну участь. Є керівником товариства «Луг» в Скалі. Зустрічається з особами з Радянського Союзу і перебуває під їх впливом.
43	Михайло Костюк	1865, в Скалі	Петро і Марія	Сержант	—//—	рільник	Скала	Є керівником читальні «Просвіта». Вороже настроєний до всього польського. Прихильник УПП комуністичних переконань.
44	Федір Костецький	1885, в Гермаківці	Тимофій і Марія	Сержант	Сержант	рільник	Гермаківка	Прихильник УНДО. Є членом читальні «Просвіта», кооперативи. Підтримує тісні стосунки з українським священиком Волошиним з Гермаківки і Щуровським, адвокатом з Мельниці.
45	Михайло Король	1886, в Сидорові пов. Копичинці	Аксентій і Текля	Хорунжий	Поручик	народний вчитель	Іванків	В період виборів до Сейму і Сенату в 1928 р. виявив великий інтерес до політичних справ. Веде законспіровану українську діяльність на політичній ниві.
46	Антін Кудрик	15.I.1877, в Хлівчанах пов. Рава-Руська	Яків і Марія	Вахмістр	Вахмістр	працівник коопера-тиви	Цигани	Є запеклим радикалом УСРП. Вороже настроєний до всього польського. Бере активну участь в роботі читальні «Просвіти», кооперативи в с. Циганах. Є радним в Циганах.
47	Миколай Курницький	1886, в Ланівцях	Олекса і —//—	Сержант	Старший десятник	секретар гміни без професії	Ланівці	Симпатизує партії УСРП. Вороже відноситься до усього польського.
48	Семен Кушнір	25.IV.1894, в Бурдяківцях	Михайло і Марія	Капрал	Хорунжий		Львів	Був арештований по звинуваченню у шпигунстві на користь Росії. Тепер виселений з прикордонної зони у Львів.
49	Іван Кушнірік	1887, в Іване-Пустому	Василь і Параска	Сержант штабу	Булавний УГА	рільник	Іване-Пусте	Інструктор і комендант товариства «Сокіл». Бере участь в усіх українських зібраннях, організовує збіркові акції для українських товариств.
50	Михайло Маліч	19.IX.1902, в Лосячі	Йосип і Філіппіна	не служив	Підхорунжий	урядник	Борщів	Підозрюється в належності до УВО.
51	Володимир Малицький	12.III.1884, в Борщеві	Тит і Михайлина	невід.	невід.	народний вчитель	Борщів	Політичною діяльністю не займається.
52	Адольф Матковський	1892, в Дзвинячці	Кастан і Модера	Підпоручик	Поручик	рільник	Дзвинячка	Ніякої політичної діяльності не веде.
53	Дмитро Мельничук	1897, в Пилипчому	Василь і Параска	Сержант	Підхорунжий	рільник	Канада	Політичної діяльності не веде.
54	Семен Міськів	6.VIII.1897, в Яктовах пов. Перемишльський	Антон і Марія	Четар	Сотник	контролер	Борщів	Прихильник УСРП, але діяльності не виявив.

п/п	Ім'я та прізвище	Дата і місце народження	Імена батьків	Військове звання		Професія	Місце проживання на 9.VIII.1929	Примітки
				в австрійській армії	в українській армії			
55	Андрій Музика	1885, в Сков'ятині	Гриць і Марія	Вахмістр кавалерії	Старший вахмістр	рільник	Сков'ятин	Не проводить ніякої діяльності. Прихильник УНДО.
56	Олександр Наконечний	1889. в Глибочку	Антон і Текля	Підпоручик	Підпоручик	контролер кооперації	Борщів	Активний діяч УСРП. Підозрюється в належності до УВО.
57	Миколай Овчарик	1886, в Стрілківцях	Петро і Анна	Капрал	Старший сержант	рільник	Стрілківці	Прихильник УНДО. Вороже відноситься до всього польського.
58	Іван Олексюк	1897, в Бабинцях від Кривчого	Гриць і Варвара	Підхорунжий	Четар	інженер	Збараж	Прихильник ДПОС.
59	Дмитро Петришин	1884, в Озерянах пов. Бучацький	Василь і Юліана	не служив	Підхорунжий	шкільний вчитель	Залуччя	Ундовець. Належить до контрольної комісії місцевого кооперації. Має великий вплив на місцевих людей і веде провід в політичній діяльності. Вороже ставиться до Польщі. Веде законспіровану українську діяльність.
60	Еміль Ременда	1894, в Глибочку	— // — і Анна	Сержант	Десяtnик	рільник	Глибочок	Інтелігентний рільник. Працює в усіх українських товариствах: «Просвіта», «Сокіл», Кооперація. Антипатія до всього польського.
61	Іван Романівський	15.I.1895, в Ульмеві пов. Рава-Руська	Степан і Ксенія	невід.	невід	магістр	Борщів	Ундовець. Бере участь у роботі українських товариств.
62	Матвій Рудик	1880, в Олесьницях	Яків і Гафія	Сержант	Старший десяtnик	рільник	Олексинці	Не виявив ніякої діяльності.
63	Петро Савчук	5.II.1887, в Більче-Золотому	Аксеній і Гафія	Сержант	Сержант	рільник	Більче-Золоте	Бере участь в політичному житті.
64	Данило Сельський	1895, в Верхняківцях	Федір і Франціска	Сержант	Четар	рільник	Верхняківці	Рухливий організатор і член «Просвіти», Кооперації.
65	Пилип Семенчук	27.XII.1885, в с. Сидорів пов. Копичинці	Іван і Софія	Віце-вахмістр	Віце-вахмістр	— // —	Скала	Є засновником товариства «Луг», належить до контрольної комісії Кооперації. Бере активну участь у житті всіх українських товариств. Є радикалом і прихильником УСРП. З 1927 р. є радним гміни.
66	Василь Слободян	1899, в Залісці	Михайло і Анна	Капрал	Сержант	вчитель	С.Пасіч пов. Надвірна	Член УСРП, його праця на політичній ниві не відома.
67	Атанасій Солонинка	1884, в Колендянах пов. Чортків	Габріель і Марія	Четар	Четар	народний вчитель	Іванків	Запеклий ундовець, в даний час не проявляє ніякої діяльності.
68	Яків Струк	в Жилинцях	Гнат і Марія	Вахмістр кавалерії	Вахмістр кавалерії	рільник	Жилинці	Не проводить ніякої діяльності.

п/п	Ім'я та прізвище	Дата і місце народження	Імена батьків	Військове звання		Професія	Місце проживання на 9.VIII.1929	Примітки
				в австрійській армії	в українській армії			
69	Микола Томковид	1884, в Глибочку	Антон і Тереза	Сержант	Ротний	адвокат	Глибочок	В українських товариствах займається надзвичайно шовіністичною діяльністю. Вороже ставиться до всього польського. 26.10.1928 брав участь в демонстраціях у Львові, де був ранений. За часів України переслідував поляків і євреїв.
70	Семен Харамбура	13.IX.1892 в Яворові	Габріель і Анна	Сержант	Четар	адвокат-канцелярист	Борщів	Член УСРП і УВО.
71	Іван Черепок	в Жилинцях	Петро і Софія	Сержант	Сержант	рільник	Жилинці	Не проводить жодної діяльності.
72	Михайло Чорний	1905, в Боршеві	Іван і Тереза	Сержант	Старший сержант	рільник	Борщів	Є членом «Лугу». Політичною діяльністю не займається.
73	Чубей —/—	в Іване-Пустому	—/— і Магдалина	Вахмістр жандармерії	Вахмістр жандармерії	рільник	Іване-Пусте	Не проводив ніякої політичної діяльності.
74	Микола Щербань	18.XII.1876, в Скалі	Микола і Марія	Старший вахмістр	Старший вахмістр	заступник війта-ріль	Скала	Був комендантом повітової української жандармерії і вороже ставився до поляків. З 1927 р., відколи увійшов до гмінової ради, починається його політична діяльність серед української спільноти Скали, до якої має велику прихильність. Є запеклим ундовцем.
75	Василь Щербанюк	1881, в Сков'ятин	Іван і Докія	Старший вахмістр кавалерії	Поручик кавалерії	рільник	Сков'ятин	Запеклий ундовець. Відвертий противник всього польського.
76	Юрій Якимович	22.IV.1894, в Серафінцях	Іван і Марія	Підпоручик кавалерії	Підпоручик кавалерії	рільник	Пилатківці	Не проводить ніякої діяльності.
77	Петро Якубовський	1874, в Мельниці	Стефан і Олена	Вахмістр	Вахмістр	рільник	Мельниця	Не проявив ніякої політичної діяльності.
78	Михайло Яструбецький	10.XI.1876. в Луб'янці пов. Збараж	Василь і Марія	Вахмістр	Вахмістр	гайовий	Гермаківка	В 1918 був комендантом постерунку української поліції. Після відходу українських військ за Збреч повернувся назад в 1922. До 1928 працював гайовим в Залісці, а згодом в Гермаківці. Прихильник незалежної України.

Держархів Тернопільської області — Ф.281, оп.1, спр. 629.— Арк. 2—9 (Оригінал. Машинопис).

Чисельний перелік колишніх рядових і підофіцерів українських збройних формувань з Борщівського повіту 9 серпня 1929 року

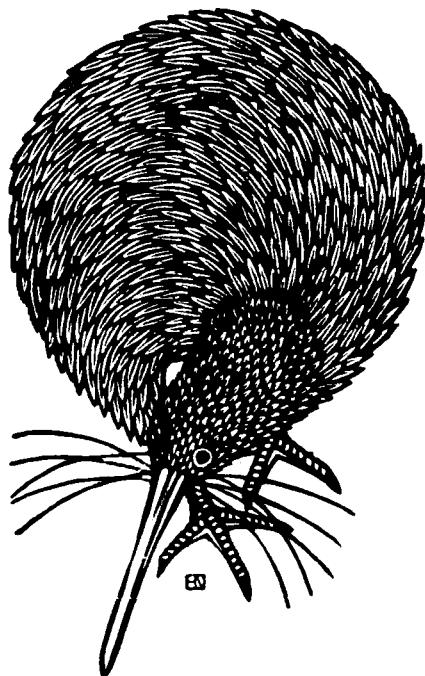
Бабинці — 8
 Бабинці від Кривча — 26
 Бережанка — 23
 Білівці — 29
 Більче-Золоте — 56
 Боришківці — 34
 Борщів — 50
 Бурдяківці — 55
 Вербівка — 25
 Верхняківці — 25
 Вигода Боришківська — 7
 Висічка — 24
 Вільховець — 8
 Вовківці — 34
 Вовківці від Борщова — 54
 Гермаківка — 74
 Горошова — 24
 Глибочок — 58
 Гуштин — 26
 Гуштинок — 45
 Дзвинячка — 34
 Дубівка — 3
 Жилинці — 28
 Завалля — 10
 Залісся — 28
 Залуччя — 15

Збриж — 3
 Звенигород — 15
 Зв'ягель — 7
 Зелена (присілок) — 5
 Іване-Пусте — 22
 Іванків — 250
 Ланівці — 50
 Латківці — 14
 Лосяч — 58
 Калустинці — 15
 Козаччинна — 43
 Констанція — 10
 Королівка — 13
 Кривче Верхнє — 22
 Кривче Нижнє — 17
 Кудринці — 55
 Мельниця — 8
 Михалків — 11
 Михайлівка — 30
 Монастирок — 12
 Мушкарів — 7
 Мушкатівка — 35
 Нівра — 98
 Новосілка — 19
 Озеряни — 17
 Олексинці — 35

Окопи Святої Трійці — 17
 Панівці — 56
 Пилатківці — 22
 Пилипчес — 27
 Пищатинці — 54
 Підпилип'я — 31
 Пом'ярки (присілок) — 20
 Сапогів — 30
 Слобідка Мушкатівська — 25
 Слобідка Турильчецька — 3
 Слобода (присілок) — 10
 Скала — 23
 Сков'ятин — 26
 Стрілківці — 18
 Тарнавка — 7
 Трійця — 17
 Трубчин — 3
 Турильчес — 70
 Устя єпископське — 16
 Худиївці — 47
 Худиківці — 6
 Цигани — 10
 Шершнівка — 30
 Шишківці — 39
 Шупарка — 96
 Юр'ямпіль — 8

Держархів Тернопільської обл.— Ф. 281, оп. 1, спр. 629 — Арк. 49-50 (Оригінал. Машинопис).

*Передмова, переклад з польської і публікація
Ірини Назар*

Яків Гніздовський.
Ківі (1975, дереворіз)

Зміст

СТАТТИ

<i>Михайло Сохацький.</i> Археологічний комплекс Більче-Золотого	4
<i>Олександр Петровський.</i> Археологічні пам'ятки епохи бронзи та раннього залізного часу на території Борщівського району (спроба каталогізації)	8
<i>Олег Гаврилюк.</i> Давньоруські старожитності Борщівщини	14
<i>Ігор Скочиляс.</i> Історія Борщівської «Просвіти» (до 100-річчя з часу заснування)	21
I. Заснування читальні і її перші кроки	21
II. Розгортання просвітнього руху в Борщеві у 1896-1914 рр.	22
III. Бібліотека	24
IV. Позичкова каса.	25
V. Хор	26
VI. Аматорський гурток	26
VII. Місцевонаходження читальні	27
VIII. Зв'язки «Просвіти» з громадськими і культурними діячами Галичини	27
IX. Борщівські просвітителі	28
X. Політична боротьба в читальні	29
XI. Діяльність «Просвіти» у 1921-1939 рр.	30

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

<i>Антоні Штайдер.</i> Бабинці (Краєзнавча розвідка з 1874 р.)	32
--	----

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

<i>Степан Гайдучок.</i> В ярах і печерах Поділля	35
--	----

ЛІТЕРАТУРА • МИСТЕЦТВО

<i>Ігор Дуда.</i> Колянківський. Курилик і події, пов'язані з Охтирською Богородицею	38
<i>Микола Колянківський.</i> Дивні події, пов'язані з Іконою Охтирської Богородиці	43
Між п'ятьма іконами була Охтирська Богоматі	43
Владика Мстислав пізнав ікону	43
Купуємо ікону ми самі	43
Незвичайні галерейні гості	44
Свідоцтво про автентичність ікони	44
Підготовка до будови музею	44
Без одного цента купуємо «Страсті» Курилика	45
«Страсці» приспішують рішення будувати музей	45
«Це чудо, це чудо!»	46
Незвичайності щоденні у нашому житті	46
Всі сили намагаються знищити музей	46
Владика з України	47
Подорож з прем. Трудо в Україну теж була незвичайна	47
Судова справа	48
Фінанси	48
Візита Блаж. Кардинала Йосифа Сліпого	48
Народилась ідея видати альбом «Страстей» Курилика	49
Дивно легко розв'язались фінансові справи	49
Безпереривна опіка	49
Час великої релігійної кризи	50
Взаємини з Україною	50
В чуда не муситься вірити	51
Ненадійна смерть Василя Курилика	51
Незвичайна допомога у виданні «Українського пionera»	51
Благословення Святішого Отця	52
Ми зміцнили позиції свої і Курилика в Україні	52
Надзвичайна Божа опіка нас не опускала	53
Незвичайний подарунок	54
Подяка від сторонньої особи	54
Неждана допомога	55

Пригода із «сатаною»	55
Акцидент без тривалих наслідків	55
Дмитро Николишин. Моя біографія	56
 ЕТНОГРАФІЯ • ФОЛЬКЛОР	
<i>Скочиляс Ігор. Фольклорні записи з Борщівського повіту на сторінках журналу «Життя і слово»</i>	59
Легенди	60
1. Христос і Циган.	60
2. Як два брати носили вечерю до чорта.	61
Казки	62
3. Жених-мрець.	62
Новели	64
4. Як солдат сповідався.	64
5. Як циган штокою наївся.	64
6. Іван і жиди.	65
Міфи і вірування.	65
7. Зносок-біда.	65
8. Чорт-баранчик.	65
9. Три чорти беруть жидову душу:	66
10. Нечасне дитя Христу просить.	66
11. Дівчина-відьма.	66
12. Святий Миколай — опікун zwірів.	66
13. Мельник — пан над щурами.	67
14. Мороз.	67
15. Чари і чарівниці.	67
16. Про жидів.	68
17. Про жидів.	68
Анекдоти.	68
18. Попи і дяки.	68
 ЛЕГЕНДИ	
<i>Микола Вировий. Звенислава</i>	69
 СПОГАДИ	
<i>Роман Дріблюк. Спогади про моого батька</i>	76
 ПОСТАТИ	
<i>Ігор Скочиляс. Михайло Грушевський і Борщівщина</i>	80
Наукові публікації	80
Родинні зв'язки, громадсько-політична і культурна діяльність	81
<i>Михайло Сохацький. Яків Гніздовський: повернення в Україну</i>	83
 ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ	
<i>Ірина Назар. Невідомі списки українських ветеранів Визвольних Змагань 1914-1920 pp. з Борщівщини</i>	88
Список колишніх старшин і підстаршин українських збройних формувань періоду Визвольних Змагань (1914-1920), що проживали у Борщівському повіті. 1929 рік	90
Чисельний перелік колишніх рядових і підофіцерів українських збройних формувань з Борщівського повіту 9 серпня 1929 року	96

Читайте у наступному випуску:

- Скіфи у нашому краї: пошуки і знахідки.
- Нові відкриття Борщівської археологічної експедиції.
- Герб Борщева: яким йому бути?
- Історія села Бабинці (Урожайне).
- Про дослідження печер району.
- Народні пісні Пищатинець.
- Спомини про село Стрілківці з далекої Канади.
- Хресна дорога отця Чубатого.
- Ізраїль Баал-Шем-Тов — «добрий чудотворець» з Окопів Святої Трійці.
- «Шкільна хроніка» Королівки — унікальний документ з історії галицького шкільництва.

Адреса редакції:

**283650 м. Борщів, вул. Щевченка, 9, Краєзнавчий музей
(відділ Тернопільського краєзнавчого музею).
Тел. 2-16-92.**

*Редакція приймає рукописи, подані у першому примірнику машинопису.
Автори публікацій відповідають за добір і точність наведених фактів.
Рукописи не рецензуються і авторам не повертаються.*

*Передруки дозволені тільки за згодою редакції з обов'язковим посиланням
на «Літопис Борщівщини».*

Збірник виходить три рази на рік

Відповідальність за видавець М. П. Сокальський

Підписано до друку 10-05-93. Замовлення № 984. План обсяг-
тній. Розстрімний номер Тр № 107.

Рівонна друкарня, 283540, м. Заліщики, Ів. Франка, 6.